भा॰ ९ ... ...अध्यायमथ तत्राथ प्रसंगः ... ...
१० रिके प्रश्नन को जो उत्तर याय उक्त नाम वर्णन करेते जय को तिके नंदन जो कही देउ त्रयानाम करिके कुमलनाम भो जो गोश्वर जनक के यत विषे आयो ति न को स वाद रा जाजनक ने जो भयो सो कहीन लगी ये जो राजा प्रश्न न भये हे मुने ... तिन प्रराक्रमन को भगवान जो हे सो जगत्र विषे चक्र नाम करता भए तिनके भजन ... ... प्रश्न तहै राए आके ऐसो जो ना रायण हे तिन ने कमी घाती नाम प्रजन्म करत ते बाल बुद्धि ... ... ब्रह्मादि देवता नो है ते पृथ्वी की ...

श्री शुक उवाच। चतुर्थैस्त्ववता रेषु प्रभो त रमा कवान् जयती— ... स्तम १ राजोवाच यानि
यानि कर्माणि यैयै स्वछंद जन्मभि चक्रे करोति ... च यो वा अनंत स्य
गानन् नंता नंत न्मध्यामिनु बालबुद्धि ... ... म्मा २ भूतैर्यद
पंचभिरात्म सृष्टै पुरविराज विरचय्य ... ... व ३ यत्का
यएष भुवन त्रय सन्निवेशो प्रसेया ... ... गई तास त्वा
हि नि।

नागवत पुराण

८४०

२६०

III

स्वर्ग को नारे ति ने गिनती करस केहै और भगवान के गुणान बाहति ने गिन को कसम र्थ न ते हे २ श्री नारायण पंच जो महाभूत हे पृथ्वी अपतेजल तेज वायु तिनकरिके विराट जो रूप है ताविषे प्रवेश करिके आदिपुरुष जो नारायण यह जो नाम है ताय प्राप्ति होत भए ३ और तीन जो लोक हे तिनकी की जो र चना है सो नारायण के सरीर ही के विषे है इंद्रि दपाणे चता न ब्रह्मी पंच कर्मेंद्री आपते स्व ल ती सिद्धि है और ताप न बल बली ये पराक्रम स्वास श्री ज न्य पाक री ये से वा और स सात्विक ने गुण किनकरि के उत्पत्ति पालन संघात आदि प्रन विषे करो एक नारायण हीत ४ श्री कृष्णाय नमो नमः। हरेऽस्म।

औरशुचपवित्रहोयके शुद्धीवैठेपहले प्राणायामपचरायके पिंडकूशुद्धकरें सन्यासधर्मकरीनारायणकोपूजनकरें ४९ अर्चा
अर्चीजोभगवानकीप्रतिमाताकरिकेंलक्षित्रहीयेप्राप्तिभयो एसोजोउपचारहै तेद्रव्यसहित आत्माजीवलिंगस्वरूपतीर्थीयासन
करीलईनकूमोसनामपरसागरकरिकेंदृढआसनराखे ५० पाद्यजोचरणहै तिनकूंशुद्धकरायके पवित्रादिकजोसामिग्री
हैतिनकूंसावधानहेकेंहृदयकेविषय भगवानकोकीयोजोध्यानहै तायमूलमंत्रकरिपूजनकरें ५१ सरसोंजोभग

शुचिः सन्मुखमासीनः प्राणसंयमनादिभिः पिंडं विशोध्यसंन्यासकृतरक्षोर्चयेद्धरिं ४९ अर्चादौहृदयेचापियथा
लब्धोपचारकैः द्रव्यक्षित्यात्मलिंगानिनिष्पाद्यप्रोक्ष्यचासनं ५० पाद्यादीनुपकल्प्याथसंनिधाप्यसमाहि
ताहृदादिभिः कृतन्यासोमूलमंत्रेणचार्चयेत् ५१ सांगोपांगांसपार्षदांतांतांमूर्तिस्वमंत्रतः पाद्यार्घ्याचमनी
याद्यैःस्नानवासोविभूषणैः ५२ गंधमाल्याक्षतस्रग्भिर्धूपदीपोपहारकैः सांगंसंपूज्यविधिवत्स्तवैःस्तु
त्वानमेद्धरिं ५३ आत्मानंतन्मयंध्यायन्मूर्तिंसंपूजयेद्धरेः शेषामाधायशिरसिस्वधाम्न्युद्वास्यसत्कृतं ५४
एवमग्न्यर्कतोयादावतिथौहृदयेचयः यजतीश्वरमात्मानमचिरान्मुच्यतेहिसः ५५ इतिश्रीभागवतेएकादशे

वानकेपार्षदहै तिनकरिकेंसहितपूजनकरें पाद्यवचनधोवें अर्घदेस्नानकरावें वस्त्रआभूषणपहनेपहरावें
गंधचंदनचढावें रुद्राक्षतधूपदीपनैवेद्ययाप्रकारविधिवतपूजनकरिकें भगवानकीस्तुतिकरें ५३
आत्माजोमनहै आकाशसताविषैभगवानकीमूर्तिकोपूजनकरें सेषरहीजोभगवानकीपूजामाकीसामिग्रीहै ति
नैमस्तकेअर्पनकरें तापश्चातसाष्टांगदंडवतकरे ५४ याप्रकारअग्निसूर्यजलमनष्यजलअतिथि
हृदयकेविषें इनकूपजतीनाम जेनेकर याप्रकारभगवंतकोचितरात हैनेसीतावजतेहीपूजनकरेंतापकें

समस्या पि निमित्त भेदेन वैषम्य मह
पश्यति ननु नहि तद्दैव विवेके
भजतीति कुतो ज्ञायते तत्रा वि
जानन्ति अनेन स्वभाव कर्म
यथादिसृष्ट कालादौ दा

अपात्रेषु आकाश यथा घटादिषु न थाना नाह
देहादिष्वन विविच्यते न पृथक् प्रतीयते तर्हि तान्
कवयो निपुणा मथित्वा कार्यदर्शनलिंगेन विचार्य
लाभो विज्ञानमेव अत्रापि ज्योतिरादिरिवेति दृष्टव्य
न यथा च गंधरश इत्यादि स्थादिनदेव मायागुणावशेनेन दैव

ज्योतिरादिरिवाभाति वेच्यंते विदन्त्यात्मानमात्मस्थं मथित्वा कवयोऽन्ततः ॥८॥ य
थास्मिन् सु पुर आत्मन्यपृथक् स्वमायया सत्त्वं विचित्रासु रिरंसुरीश्वरः शयि
ष्यमाणो नमहरयत्यं ॥ १० ॥ कालं चरंतं सृजतीश आश्रयं प्रधानपुंभ्यां नरदेव सत्यकृत्
य एष राजन्नपि काल ईशिता सत्त्वं सुरानीकमिवैधयत्यतः ॥ ११ ॥

ननु स्वाभाविकमित्युक्तं न हि
गुणाधारं तत्राह नीश्वरत्व माशंक्याह यदा आत्मनो जीवस्य भोगाय पुर शरीराणि परः परमेश्वरः सिसृक्षे
भवति तदा साम्येन स्थितं रजः पृथक् सृजति विचित्रासु नानासु पूर्षु रिरंसुः क्रीडितुमिच्छुः सत्त्वं पृथक् सृजति शयिष्यमाणः सह
रिष्यन् तमः पृथगीरयति प्रेरयति ॥ १० ॥ यदा सिसृक्षुरित्यादिना नानिर्दिष्टानुग्नीतं कालं परात्तं स्वं वास्तवं प्रधानपुरुषयोरवस्था
मपि वारयति कालमिति हे नरदेव प्रधानपुंभ्यां निमित्तभूताभ्यां सत्यकृत् अमोघकर्ता ईश्वरः स तयोः सहकारित्वेनाश्रयभूतं
चरंतं वर्तमानं कालं स्वयमेव सृजति स्वचेष्टारूपत्वात्कालस्य न तत्वांतरं अमित्यर्थः तथापि प्रस्तुते किमायातं तत्राह य एष

श्रीनारायणस्य गुणान् स्तुवन्तमिव श्रीहरीणामपि ननु संशयम् ३. भागवतस्य प्रतिहारस्य माहात्म्यम् ४. कस्मायव्यासाय
हसन्मुनिनिवेष्टयेत् तस्मात्प्राकृते पर ब्रह्मणो निर्गुण. अन्तरवाज. अनन्तव्यक्त. रागद्वेषादिनिमित्तभूतरहितेन्द्रिया
दिरहित सोऽपि स्वमायागुणोत्सत्त्वादिकमाविश्य अधिष्ठाय वाद्यानपि यद्वा ऐश्वर्यसुरारीणामपि परस्परं बाध्यबाधकभावेन. ३
अभः तत्र हेतुमाह न तु त्वथ. तत्र गुणानां स्वीयत्वे सति प्राकृतपुरुषवद्विषमः स्यात् ननु नरसिंहत्वात् सत्त्वमिति ७

इति नः सुमहाभाग नारायणगुणानपि संशयं सुमहान्तं भवान् छेत्तुमर्हति ३. ऋषिरुवाच साधु पृष्टं म
हाराज हरेश्चरितमद्भुत ... तमाहात्म्यं भगवद्भक्तिवर्धनम् गीयते परमं पुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः ४. नत्वा
कृष्णाय मुनये कथयिष्ये ... निर्गुणोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृतेः परः स्वमायागुणमाविश्य बाध्य
बाधकतां गतः ६ सत्त्व ... तेनैव मनो गुणाः ७ ननेषां पुनयज्ञानन्दमसत्त्वमासमवाः ज
पकालेषु सत्त्वस्येह ... ... ये पदरस्थानि ... जानुगुणो मजान ८ ला
दृष्टिव्याप्य गुणाधिष्ठाने ... कालकृतत्वाद्धिया ... ननेवामिति साद्रेन उक्तासोह
हि. सत्त्वरजपकालेश्वाई ... बहुदर्शित्वाद्धि रजसो जयकाले सुरान् नमसो अ
कालस्यानुगुण. सत्त्व ८

७

किंच हे मूढा यमनुशोचथ सोऽयं सुयज्ञः भर्ता सुयज्ञः शेते किमिति शोचथ ननु एतावंतं कालमश्रोष्यदवादीत् अनंतरं प्रतिवक्ति च इदानीं न स्याद्दर्शनान्न रहिताः शोचाम इति चेत् स तु शोचनीयो न भवति प्रागपि तस्यादर्शनादित्याह यः श्रोतेति ४३ ननु मुखनासिकासंचारी प्राणः श्रोता वक्ता च दृष्ट एव नासौ श्रोता वक्ता च अचेतनत्वादित्याह न श्रोतेति महान्सर्वेंद्रियचेष्टाहेतुः अत एव मुख्यः प्राणो वै मुख्य इति श्रुतेः कस्तर्हि वक्ता श्रोता च तत्राह

सुयज्ञो नन्वयं शेते मूढा यमनुशोचथ । यः श्रोता योऽनुवक्तेह स न दृश्येत कर्हिचित् ४३
न श्रोता नानुवक्तायं मुख्योऽप्यत्र महानसुः । यस्त्विहेंद्रियवानात्मा स चान्यः प्राणदेहयोः
४४ भूतेंद्रियमनोलिंगान्देहानुच्चावचान्विभुः । भजत्युत्सृजति ह्यन्यस्तच्चापि स्वेन तेजसा ४५

यस्त्विह देहे इंद्रियैस्तत्तदर्थद्रष्टा आत्मा स तु प्राणदेहाभ्यामचेतनाभ्यामन्य एव चेतनत्वेन ४४ ननु चेतनत्वे अन्यत्वे च तथा हि कृशः स्थूलः काणो बधिर इत्यादि देहधर्मोपचारविशेषस्तत्राह भूतेंद्रियमनोभिर्लिंग्यंते लक्ष्यंत इति तथा तान् देहान् तेभ्योऽन्य एव भजति अहमिति मन्यते नहि कथं मोक्षस्तत्राह तच्च भजनं स्वेन तेजसा विवेकबलेन उत्सृजत्यपि हि इत्यनुभवं प्रमाणयति ४५

नन्वहे तस्य स्थूलदेहस्यादौ नवेलक्षणं प्रतीयते तत्राह देहमित्रि अविवेकादात्मत्वेन ज्ञानं वस्तुतस्तु पृथगेव सन् ईयते दृश्यते भौतिकं च यथा गृहं भिन्नमेव तु । अयं अर्थः गृहाद्यं भौतिकाद्यं पृथक् शरीरं भिन्नं दृश्यत्वात् भौतिकत्वाच्च यथा ऽन्यत्ता विवेकिनं आत्मत्वेनाभिमन्यमपि गृहवत् पृथकू न हहदिति भौतिकत्वानुमानेन विरुद्ध त्वान्ममो जन्माद्यं भावमुपसंहरति पार्थिवे देहे परमाणुभि जीनोवत् बुद्ध्यादि यथात्र पार्थिवे जीनो घटादि यथा

४१ देहे शरीरं पुरुषस्य भिन्नं यथा पृथक् भौतिकमीयते गृहम् यथोदकैः पार्थिवतेजस्सर्जनः कालेन जातो विकृतो विनश्यति ४१ यथाऽनलो दारुषु भिन्न ईयते यथाऽनिलो देहगतः पृथक् स्थितः यथा नभः सर्वगतं न सज्जते तथा पुमान् सर्वगुणाश्रयः परः ४२

यत्रैज्ञानकुरुलादि विनश्यति तथा तैरेव त्रिविधे परमाणुभि जातो जनो देहस्तन विकृतः सन् विनश्यति न त्वात्मा त्यर्थ ४१ पृथगवस्थानाभावेऽपि भिन्नत्वे दृष्टान्तत्रयमाह यथाऽनलो दारुष्वेवस्थितोऽपि दाहकत्वेन प्रकाशत्वेन भिन्न एव प्रतीयते यथाऽदेहगतो प्राणानिलो नासिकादिषु पृथकू स्थित एव प्रतीयते देहस्य स्वव्यापारत्वं ज्ञानस्तद्वं संयोगाभावे दृष्टान्तमाह यथा नभो न सज्जते कापि संगं न प्राप्नोति तथा पुमान् पि सर्वे ये गुणा नां देहेन्द्रियादीनामाश्रय नेषामाश्रितो व्यापर पृथग्भेवेत्यर्थः ४२

भाग॰ टी॰ अबलादुर्बला अपि ग्रहकादिभिर्हन्यमाणा अपि तन्न हेतुर्योऽन्तर्गर्भे रक्षति स एव दिवि स्वर्गे रक्षतीति ३७ ननु
तस्य रक्षणेन किं प्रयोजनं न किंचिदपि किंतु क्रीडैव केवलमित्याह यदृच्छयैव सृजति रक्षति संहरति च भात्र
वत्सा नो शिशुश्चराचरं क्रीडाह. अतः सर्वं नियहे संहारे संग्रहे पालने च प्रभुः ३८ प्रसत्त्वमेवान्वयव्यतिरे

ग्रहोऽवधेयत्वमत्यवत्कृत्यन्त्यक्ता पितृभ्यां न विचिन्तयाम. अम्बस्त्यक्ता अबलाः ग्रहकादिभिः सर
क्षितारः तौ यो हि गर्भे ३७ यदृच्छया शासजनी स्वमयायां एव रक्षत्यवलुंपति च यः तस्या
ऽबला क्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरं निग्रहसंग्रहे प्रभुः ३८ पथि च्युतं तिष्ठति दिष्टरक्षितं
गृहे स्थितं तद्विहतं विनश्यति जीवत्यनाथोऽपि तदीक्षितो वने गृहेऽपि गुप्तोऽस्य हतो न
जीवति ३९ भूतानि तैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवन्ति काले न भवन्ति सर्वशः न तत्र हात्मा
प्रकृतावपि स्थितस्तस्या गुणैरन्यतमो हि बध्यते ४० मा

भौतिकं शरीरमनित्यमित्यत्राह. ईश्वरेण
रक्षितमित्यनेनेश्वरेणाविहितं न सम्भवति तम. तेनोपेक्षितं. ३९ नदेव मात्मनो जन्मादिकमारोपितमस्वराधीनत्वाच्छो
कः कार्यस्तु इत्याह. किं तु देहानां भवजन्मादिनत्वात्मन इत्याह त्रिभिः भूतानि देहा निजयोनिस्वकारणानि लिं
गशरीरं तन्निमित्तकर्मभिः भवन्ति जायन्ते न भवन्ति न श्यन्ति च सर्वशः देवादिदेहा अपि तत्रापि तदा
त्मनोऽप्याकाशवत्तस्या गुणैः देहधर्मैर्जन्मादिभिर्न बध्यते न युज्यते ग्रन अन्यतमो देहादन्यो विलक्षणः ४०

२३

३१ विलापमे वाह अहो इति द्वाभ्यां अकरणन्तमेवाह कुंगाते चुरा दशायेन भवान्तरणीतो गमितः तेन विधात्रा व मधु नामसुतो बिन्दवुन कृतोसीत्यन्वयः ३२ त्वयासु हृतं मनविना वयं कथं स्याम भवेम जीवेम प्रन हे वीर यत्त्वयास्य सिनित्रितुं अनुयात अनुगमनं तत्र पारयो. शश्रुशंकुर्वती नामस्मा क दिशदेहि ३३ निहार दाहा येन यन अस्त

२. रैन्यउद्ध ई विनाधु पंकजं सिञ्चन्त्यश्चः कुचकुंकुमारुणाः विस्रस्तकेशाऽनरणाश्रुचेन्दुणा भ्रजन्त्याकरनयाबिलोहितं ३ अहो विधात्राकरुणेनन प्रभो भवान्तरणीतो गमितो दशा उ शीता मा सहाद. पुत्रान्तलोधुनायेन शुचा विवर्दन. ३२ त्वयाकृतं नसो नवयं महीपतेकथं विना स्याम सुद्धमेनले तत्रानुयानं तव वीरपारयो अस्मु बलीभादृशा यत्त्वया स्यासि ३३ एवं विलपतीना वेपति गन्धमनपति अनिद्धतीनानि हरिमकोसलसन्यबन्नेन ३४ नत्रह प्रतवयूनामाश्रुत्यपरि रोवन आहतानवाल कोभू त्वायमः स्वयमुपागमः ३५

अहो अमीमावयस्माधिका

२५ नो विपत्तो लोकविधि विमोहः यत्रागतस्तत्र गतेमनुष्यस्वयस्वधमोऽपिशोचन्त्यपायम् ३६ अहो इत्यादिना वय अस्माच्चलयति ३४ परि देविनरोदनं स्वपर्यामेव श्रुत्वा ३५ तत्रस्वयमेवोपागतो यमस्तमाह अहो इत्यादिना त्वत् मा अस्मतोधिकानामपि लोकस्य विधिमनमरणादिप्रकारविपन्नामपि मोहमेवाह यत्रयस्माद्यमको दागमनेव गमनकाले शोचन्ति तद्धर्मीनास्तु अयकारीनि भूतानि अक्रमध्यानि भारत अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवनेति कि स्वयमपि सधर्मा नेन सहसमानो मनुष्यलक्षणो धर्मो येषां तथाभूता अपि ३६

ननु विवेकानन्तरमप्याहारादिकं सुप्रसक्तेर्बंधः स्यादेवेत्यत आह यावल्लिंगशरीरे साभिमानित्वं त
दभिमानवतामात्मभवति नानाविधदेवमनुष्यत्वकर्मनिर्बंधहेतुर्भवति ततो विपर्यय देहधर्मभ्रान्त्या त
तः क्लेशश्चानुवर्त्तते ननु लिंगाभिमानेनिहतेपि यतोयं मायायोगो विपर्ययादिर्मायया युज्यतइति

यावल्लिंगान्वितोह्यात्मा तावत्कर्मनिबंधनं ततो विपर्ययः क्लेशो मायायो
गोनुवर्त्तते ४६ वितथाभिनिवेशोयंयद्गुणेष्वर्थदृग्वचः यथा मनोरथः स्वप्नः स
र्वमैन्द्रियकं मृषा ४७ अथ नित्यमनित्यं वा नेह शोचंति तद्विदः नान्यथा शक्य
ते कर्त्तुं स्वभावः शोचतामिति ४८

तथानपरमार्थोदर्त्वर्थ ४६ ननु सुखदुःखादीनां तत्साधनानां च सत्यत्वप्रतीतेः कुतो मायामयत्वं तथा च वहवो वा
दिनः सत्यत्वमेव वदंति तत्राह वितथो मिथ्याभूतोर्थं अभिनिवेशः कोसौ गुणेषु तत्कार्येषु सुखादिषु अर्थः पर
मार्थ इति दृक् वचश्चेति यत्तत् कुत इत्यत आह यथेति ४७ उपसंहरति अथ तस्मात् नित्यमात्मानं अनित्यं देहं वा
तद्विदः नित्यमनित्यं च जानंतः नस्वैव मुपदेष्टा रोपिशाचतो दृश्यते तत्राह नान्यथेति ज्ञानदार्ढ्याभावात् स्व
भावो न निवर्त्तते इत्यर्थ ४८

भा॰स॰ स्वयसधर्मोऽप्यीतियद्युक्तं नजेतिहासमाह लुब्धकेत्यादिना पक्षिणामनर्कई श्वरेणानिर्मित. सन्यत्रयत्रतत्र

१० तत्रतान्प्रलोभयन्जालंविस्तार्य विशेषेणाधृतवान् [illegible]तं नरकं या मामिथादिभि. प्रलोभनहेतु वानित्यर्थ ४९

कुलिंग करमसी पक्षिविशेष कुलिंगयोर्मिथुन ५० सिचस्तन्याजालस्य सूत्रेसज्जनबंधंप्राप आपन्ना आप

लुब्धकोऽविपने कश्चित्पक्षिणांनिर्मितोऽन्तकः। वितत्यजालंविदधेतत्रतत्रप्रलोभय

न् ४९ कुलिंगमिथुनंतत्रविचरन्समदृश्यत। तयोःकुलिंगीसहसालुब्धकेनप्र।

लोभिता ५० सासज्जतसिचस्तस्यामाहिषीकालयंत्रिता। कुलिंगस्तानथापन्नांनि

रीक्ष्यभृशदुःखितः स्नेहादकल्पःकृपणाःकृपणांपर्यदेवयत् ५१ अहोअकरुणोदे

वः स्त्रियाकरुणयाविभुः कृपणांमानुशोचंत्यादीनयाकिंकरिष्यति ५२ कामंन

यतुमांदेवः किमर्द्धेनात्मनोहिमे दीनेनजीवतादुःखमनेनविधुरायुषा ५३ ४४

दं प्राप्तं ५१ आकरुणयासर्वतोसुकपया ५२ आत्मनोदेहस्यार्द्धेनविधुरायुषाभार्याशून्यजीवितेनानेनदुःखस्य

थाभवत्येवजीवतािकिमेप्रयोजनं अतोमामपिकामनयत्वित्यन्वय ५३ ५३ ५३

नजातपक्षायेषांतान् कथंबिभर्मिपोष्यामिमेप्रजामातरंप्रतीक्षन्ते ५४ शाकुनिकः पक्षिहंतानिलीन सन् ५५
आत्मापायंस्वमृत्युं ५६ अयथोत्थितंमिथ्याविभूतं ५७ सांपरायिकंपरलोककृत्यं ५८ अशोचनेनिमित्ता

कथंत्वजातपक्षांस्तान्मातृहीनान्बिभर्म्यहं मंदभाग्याः प्रतीक्षंतेनीडेमेमातरंप्रजाः
५४ एवंकुलिंगंविलपंतमारात्प्रियावियोगातुरमश्रुकंठं सएवतंशाकुनिकःश
रेणाविव्याधकालप्रहितोविलीनः ५५ एवंयूयमपश्यंत्यआत्मापायमबुद्धयः नैनं
प्राप्स्यथशोचंत्यःपतिंवर्षशतैरपि ५६ हिरण्यकशिपुरुवाच बालएवंप्रवदतिस
र्वेविस्मितचेतसः ज्ञातयोमेनिरेसर्वमनित्यमयथोत्थितम् ५७ यमएतदुपाख्याय
तत्रैवांतरधीयत ज्ञातयोपिसुयज्ञस्यचक्रुर्यत्सांपरायिकं ५८ ततःशोचतमायूयंप
रंचात्मानमेववा कआत्माकःपरोवात्रस्वीयःपारक्यएववा ५९ स्वपराभिनिवेशेन
विनाज्ञानेनदेहिनां ६०

देहसंयोगमनार्थं स्वपरइत्याभिनिवेशएवाज्ञानेनतेनविना ५९ सस्नुषास्नुषयासहितया ६० ६० ६०

भा॰स॰ सप्तमे द्वितीयः तृतीये तपस्तप्यन्तमसौ वीक्ष्य जगद्विधिः आगत्य विस्मितस्तेन संस्तुतः सवरान्ददौ तदेव साधूनां क
११ ण्टकं दानवनादिदिश्य वं धर्माशोक तत्त्वनिरूपणेनापनीय यत्कृतवान् तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना अप्रतिद्वन्द्व
निप्रतिपक्षहीनं एकराजं एकमेव राजानम् आधित्सत कर्तुमैच्छत् १ ऊर्ध्वबाहुः नभसि दृष्टिर्यस्य पादाङ्गुष्ठेनाश्रि

नारद उवाच इति दैत्यपतेर्वाक्यं दितिराकर्ण्य सस्नुषा पुत्रशोकं क्षणात्त्यक्त्वा तत्त्वे चित्तमधारयत् ६० इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः २ नारद उवाच हिरण्यकशिपू राजन्नजेयमजरामरं आत्मानमप्रतिद्वन्द्वमेकराजं व्यधित्सत १ स तेपे मन्दरद्रोण्यां तपः परमदारुणं ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादाङ्गुष्ठाश्रितावनिः २ जटादीधितिभी रेजे संवर्तार्क इवांशुभिः तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि भेजिरे ३ तस्य मूर्ध्नः समुद्भूतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः तिर्यगूर्ध्वमधो लोकानतपद्विष्वगीरितः ४ चुक्षुभुर्नद्युदन्वन्तः सद्वीपाद्रिश्चचाल भूः निपेतुः सग्रहास्तारा जज्वलुश्च दिशो दश ५

ता अवनिर्येन २ जटानां दीधितिभिः कान्तिभिः अंशुभिरश्मिभिः प्रलयकालीनः अर्क इव रेजे पूर्वं यत्र लालिताः सं
तो भुवि चेरुस्ते देवाः पुनः स्वानि स्थानानि भेजिरे ३ विष्वगीरितः सर्वतः प्रसृतः सन् ४ द्वीपैरद्रिभिश्च सहिता भूः

६ तव लिहारा करप्रदा पूजाकारिण्य इति इति वा अभितो भवतीत्यभिभु हे अभिभो सर्वोधिपते पाठान्तरे भो इति संबोधनं अभितो धावन्भक्तस्यैतीति निसंबध ७ वरसूनां तस्मिन्देहे समुत्पाद पिवृत्तं तत्संकल्पमाह तस्यायमिति चतु र्भिः अथाप्यस्माभिर्निवेदितं त्वयाश्रूयतां ८ तपोयोगयोः समाधिना निषद्या सर्वविधिभ्यो अथ निजासनस

तेन न ध्यातिरिदं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः धात्रे विज्ञापयामासुर्देव देव जगत्पते ६ दैत्यं
इत पसात्तत्राद्विविस्थातुं न शक्नुमः तस्य चोपशमं भूमन् विधेहि यदि मन्यसे लोका
न्यावन्त्यं तु विलिहारास्तवाभिभो ७ तस्यायं किल संकल्पश्चरतो दुश्चरं तपः श्रूय
तां किंनु विदितं तवापि निवेदितं ८ सृष्ट्वा चराचरमिदं तपोयोगसमाधिना अध्या
स्ते सर्वधिष्ण्येभ्यः परमेष्ठी निजासनं ९ तदहं वर्द्धमानेन तपोयोगसमाधिना कालात्म
नोश्च नित्यत्वात्साधयिष्ये तथात्मनः १० अन्यथेदं विधास्येहमयथापूर्वमोजसा
सा किमन्यैः कालनिर्द्धतैः कल्पान्ते वैष्णवादिभिः ११

त्यलोकं यथा अध्यास्ते तथातिष्ठति ९ तत्तेषामात्मनः साधयिष्यामि ननु ब्रह्मणा सृतिदीर्घायुष्मानपस्त ब्रह्मन्क्षाधिन
अन्यकृतस्त त्साधये नन्त्राह कालात्मनोरिति यद्यप्यायुषोल्पत्वेन देहो वारं वारं म्रियेत तथापि कालस्यात्मनश्च
नित्यत्वात् बहुभिर्जन्मभिस्तपसा तत्पदं साधयिष्यामीत्यर्थः १० वर्द्धमानेन नियतक्रमेण तस्य फलमाह अन्यथेति सुरादिय

[illegible]

यतित्वस्य तापहरणोऽत्र तस्य निर्बंधं शुश्रुम श्रुतवन्तः आसीत तपः परममास्थितः यद्युक्तं तदनंतरमेव विधत्स्व १२ अन्यथा तवस्थानं भ्रंशेदिति साधु नामनिष्ठं स्यादिति शोचनस्याह तवपारमेष्ठ्यमिति मासनं द्विजानां गवां च भवाय वृद्धये क्षेमे सुखाय भूत्यै ऐश्वर्याय हे जगत्पते श्रेयसे मोक्षाय लब्धस्य पालनाय विजयाय उत्कर्षाय १३।१४ वल्मीकादिभिः प्रतिच्छन्नं प्रच्छन्नं ददर्श

इति शुश्रुम निर्बंधं तपः परममास्थितः। विधत्स्वानंतरं युक्तं स्वयं त्रिभुवनेश्वर १२ तवासनं द्विजगवां पारमेष्ठ्यं जगत्पते भवाय श्रेयसे भूत्यै क्षेमाय विजयाय च १३ इति विज्ञापितो देवैर्भगवानात्मभूर्नृप परीतो भृगुदक्षाद्यैर्ययौ दैत्येश्वराश्रमं १४ न ददर्श प्रतिच्छन्नं वल्मीकतृणकीचकैः पिपीलिकाभिराचीर्णं मेदस्त्वङ्मांसशोणितं १५ तपंतं तपसा लोकान्यथाभ्रापिहितं रविं विलक्ष्य विस्मितः प्राह प्रहसन्हंसवाहनः १६ ब्रह्मोवाच उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते तपःसिद्धोऽसि काश्यप। वरदोऽहमनुप्राप्तो व्रियतामीप्सितो वरः १७ अद्राक्षमहमेतं ते हृत्सारं महदद्भुतं दंशभक्षितदेहस्य प्राणा ह्यस्थिषु शेरते १८

दि शेषपत्रमात्मकं ये चिंतयन्त्यतथाह हेतिहृदयेत्यन्वय. आचीर्णं समन्ताद्भक्षितं मेदस्त्वङ्मांसशोणितं यस्य १५ अभ्रैरापिहितं छन्नं रविमिव विलक्ष्य १६ १७ हृत्सारं धैर्यं दंशमक्षिकाविशेषैर्भक्षितो देहो यस्य १८ १८ १८

निरवु निषिद्धं मंवुभेन स्त्यक्तो रकरन्यथा. १९ ते अनेनैव व्यवसायेन तावत्स्थितोऽह न पोनिष्ठेन भवतानुसुर्नराजिन. २०

नैतत्पूर्वं विषयश्चक्रे नैकरिष्यंति चापरे निरवुर्द्धारये प्राणान् कोवेदिव्यसमाः शतं १९ व
वसायेन तेनैन दुष्करेण मनस्विना न पोनिष्ठेन भवताजितो हं दिजिन २० ततस्तत्रा दन।
शिवः सर्वा ददाम्य सुरपुंगव मर्त्यस्य ते ऽस्य मर्त्यस्य दर्शनं नाफलं मम २१ नारद उवाच इ
त्युक्त्वादि भवीद्दोवो भक्तितनगं पिपीलिकैः कमंडलुजलेनो क्षितिवेना ऽमोघराधसा २
२ सतन्कीचकवल्मीकात्सिंह ओजो बलान्वितः सर्वावयवसंपन्नो वज्रसंहननोयुवा
उत्थितस्तप्तहेमाभो विभावसुरिवैधसः २३ स निरीक्ष्याव रेदेवं हंसवाहमवस्थितं न
नाम शिरसा भूमौ तद्दर्शनमहोत्सवः २४ उत्थाय प्रांजलिः प्रह्वईक्षमाणोदृशा निर्भं ह
र्षाश्रुपुलकोद्भेदो गिरा गद्गदया गृणात् २५

अमर्त्यस्य मम दर्शनं अफलं न भवति २१ आदौ भवानीत्यादि भव ओक्षत् प्रोक्षितवान् २२ वज्रवत्संहननं अंगं दाढ्र्यं।
यस्य तप्तस्य हेम्न इव आभा यस्य २३ तस्य दर्शनमेव महानुत्सवो यस्य २४ हर्षेण अश्रूणि पुलकोद्भेदश्च यस्य २५

अभेननिविडेन तत्र हेतुः कालसृष्टेन प्रकृतिगुणरूपेण ध्वान्तेन तमसावृतमिदं जगत् यः अभिव्यनक् अभिव्यक्तम
करोत् २६ यश्च त्रिगुणेनात्मनाइदं सृजति अवति लुम्पति च तस्मै रजःसत्त्वतमसां धाम्ने आश्रयाय महते पराय परमे
श्वराय नम इति द्वयोरन्वयः २७ अत्र प्रकाशकत्वं जगत्प्रकाशकत्वेन कारणत्वं सृष्ट्यादिकर्तृत्वं महत्त्वं परमे
श्वरत्वं च लिङ्गैः धन्युक्तं तदेव प्रपञ्चयन्नमस्करोति नम इति त्रिभिः बीजाय कारणाय तत्र हेतुः आद्याय ज्ञानं श

हिरण्यकशिपुरुवाच कल्पान्ते कालसृष्टेन योऽन्धेन तमसावृतं अभिव्यनग्जगदिदं
स्वयंज्योतिः स्वरोचिषा २६ आत्मना त्रिवृता चेदं सृजत्यवति लुम्पति रजःसत्त्वतमो
धाम्ने पराय महते नमः २७ नम आद्याय बीजाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये प्राणेन्द्रियमनोबु
द्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे २८ त्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश्च प्राणेन मुख्येन पतिः प्रजानां
चित्तस्य चित्तैर्मन इन्द्रियाणां पतिर्महान्भूत
गुणाशयेशः २९

टी॰ विज्ञानं विषयाकारं ज्ञानं मूर्तिर्यस्य तस्मै अनेन स्वप्रकाशत्वं जगत्प्रकाशकत्वं च दर्शितं बीजायेति निमित्तत्व
मुक्तं उपादानत्वमाह प्राणेन्द्रियादिविकारैः स्वव्यक्तिकार्याकारैः व्यक्तिं प्राप्तवते २८ एवमात्मनाभिष्टूतो विज्ञप्तेनेनो
क्तकारणत्वहेधा दर्शितमहत्त्वमीश्वरत्वं चाह त्वमेव जगतो जंगमस्य तस्थुषः स्थावरस्य च ईशिषे नियन्ता भवसि केन मु
ख्येन प्राणेन सूत्रात्मरूपेण अतः प्रजानां पतिः नास्य चित्तैः आत्मनापि मनसश्च सत्तनित्यस्य नामिन्द्रि
याणां च पतिः तस्मादेव महान् भूतानामाकाशादीनां गुणानां शब्दादिविषयाणां आशयानां तद्वासनानामीशः एते
नमस्तूकृत्वदर्शितम् २९

इत्यादीयमत्र प्रवर्तकत्वेनान्तर्यामित्वेनैवागमाले कालमाह त्वमेव सन्ततमन् अग्निहोत्रादि यज्ञान्विस्तारयसि कथंत्रया
नन्वावेदत्रयरूपेण कथमनन्याः सर्वारोपत्रम त्रानुहोत्रिक कर्मतद्विषयया विद्यया आत्मवतः प्राणिनामात्मभूतस्त्वमे
वान्तरात्मा च अन्तर्यामी कुतः यत कविः सर्वज्ञ नन्कुत एक. अक्षर. तत्राह तुः अनादि अनन्तपारश्रुतिना स्यात कालन
पारं देशतो यस्य सः ३० कालस्वरूपत्वमाह त्वमेवेति लवादिरूपस्त्वमेव सिद्धोऽपि सत्पश्यसि न देवस्वप्नादिकं न
त्वेऽपि निर्विकारत्वमेवाह कूटस्थ इति नत्रेहमेव आत्मशास्त्र रूप. परमेष्ठी परमेश्वर अज. जन्मशून्य. महान् अपरि

त्वं समस्तैरन्वितनोषितन्वात्रया चानुहोत्रिकविद्ययाच त्वमेक आत्मा त्वमनन्तामनादिरनं
तपारः कविरन्तरात्मा ३० त्वमेव कालो निमिषादिजनानामायुर्लवाद्यावयवैः सिंहीणोषि कूटस्थ
आत्मा परमेष्ठजो महांस्त्वं जीवलोकस्य च जीवनश्च ३१ त्वत्तः परं नापरमप्यनेजदेजच्च किं
चिद्व्यतिरिक्तमस्ति विद्याः कलास्ते तनवश्च सर्वा हिरण्यगर्भोऽसि बृहत्त्रिपृष्ठः ३२ ३२

चिन्त किं च जीवलोकस्य एककर्मवशात्त्वत्तादि निर्विक्रियते त्वत्तु नस्य जीव. जीवनस्य हेतु यतस्तस्मात्वानियंतानियंता
३१ तत्कुत स्तत्राह त्वत्त इति त्वत्तो व्यतिरिक्तं यदि किंचिद्भवेत् तर्हि तस्मात्त्वमजन्मादिविकारो नियम्यत्वादिकं वा भवे
त् त्वत्त. परं कारणं अपरं कार्यं तदेनत् जगम् अनेजत् स्थावरं च व्यतिरिक्तं नास्ति बोधकशास्त्रं व्यतिरिक्तमस्तीति चेत्
नयत विद्यावेदाः पदेशादि विद्यास्थानानि कलाश्चतुरंगानि तवैव तनवः तनवः ततो व्यतिरिक्ता तत्कुत यत. त्वं हरनन्तोऽसि
ऽसि नदपि कुतः तत्राह हिरण्यरूपश्च सम्भगर्भं यस्य सः तपष्ठत्रिगुणात्मकस्य प्रधानस्य पृष्ठपरतः स्थिम अक्षरात्म

मा० [illegible]

नतु व्यक्तं तु शरीरस्य मम कुतो व्याप्तत्वं कुतो वा ब्रह्मांडगर्भत्वादित्याह व्यक्तं कार्यमिदं न तु शरीरं व्यक्तसमष्टि
लिंगात्मकेन शरीरेण त्वमिंद्रियप्राणमनःसंज्ञान् गुणान् विषयान् भुंक्षे किंतु धामनि पारमेष्ठ्ये धामनि स्वरूपे स्थितः संव
 र्द्धसे न तु स्वरूपतिरोधानेन अतस्त्वमव्यक्त आत्मा निरुपाधिः स एव पुराणपुरुषश्चेत्यर्थः ३३ नतु व्यक्तमपुराणपुरुष

व्यक्तं विभो स्थूलमिदं शरीरं येनेन्द्रियप्राणमनोगुणांस्त्वं भुंक्षे स्थितो धामनि पारमेष्ठ्ये
अव्यक्त आत्मा पुरुषः पुराणः ३३ अनन्ताव्यक्तरूपेण येनेदमखिलं ततं चिदचिच्छ
क्तियुक्ताय तस्मै भगवते नमः ३४ यदि दास्यस्यभिमतान्वरान्मे वरदोत्तम भूतेभ्यस्त्व
द्विसृष्टेभ्यो मृत्युर्मा भून्मम प्रभो ३५ नान्तर्बहिर्दिवा नक्तमन्यस्मादपि चायुधैः न भू
मौ नाम्बरे मृत्युर्न नरैर्न मृगैरपि ३६ व्यसुभिर्वासुमद्भिर्वा सुरासुरमहोरगैः अप्रतिद्व
न्द्वतां युद्धे ऐकपत्यं च देहिनां ३७ सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथात्मनः तपोयोगप्र
भावाणां यन्न रिष्यति कर्हिचित् ३८ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ३

त्वं कथमेकस्य तत्राह हे अनन्त येन त्वया अव्यक्तेन मनोवचनागोचरेण उरु विष्णुना व्याप्तं नमः तस्मै भगवते शक्तिर्मायोपाय नम
भगवत्त्वे हेतुः चिच्छक्तिर्विद्या अचिच्छक्तिर्माया ताभ्यां युक्तायेति ३४ अन्यस्मात् त्वत्सृष्टव्यतिरिक्तादपि आयुधैर्मा भूत् ३५।३६
व्यसुभिः अप्राणैः असुमद्भिः सप्राणैः मम मृत्युर्मा भूत् आत्मना सह सपत्नतया प्रतिद्वन्द्वताम् ऐकपत्यं देहीति शेषः ३७ तपसा योगेन च प्रभावो येषां
तेषां यथा तवाणिमाद्यैश्वर्यं न रिष्यति न नश्यति तथा देहीत्यर्थः ३८ इति श्रीभागवतटीकायां सप्तमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ३।

चतुर्थे तु वरान् लब्ध्वा विजित्याखिललोकपान् । विसृहृद्देवतान् सर्वान्दैत्येन्द्रः समपीडयत् । शतधृतिर्ब्रह्मा १ मम
मत्तः यद्यपि यद्यपि मे दुर्लभाः २ अमोघोऽनुग्रहो यस्य ३ मरकतपत्तं तं देहं रुक्ममित्यादिना ४।५।६ सर्वे वासस्थानोद्यानश्रि

नारद उवाच एवं वृतः शतधृतिर्हिरण्यकशिपोरथ । प्रादात्तत्तपसा प्रीतो वरांस्तस्य
सुदुर्लभान् १ ब्रह्मोवाच तातेमे दुर्लभाः पुंसां यान्वृणीषे वरान्मम तथापि वितरा
म्यङ्ग वरान्यद्यपि दुर्लभान् २ ततो जगाम भगवानमोघानुग्रहो विभुः पूजितोऽसु
रवर्येण स्तूयमानः प्रजेश्वरैः ३ एवं लब्धवरो दैत्यो बिभ्रद्धेममयं वपुः भगवत्यक
रोद्द्वेषं भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ४ स विजित्य दिशः सर्वा लोकांश्च त्रीन्महासुरः
देवासुरमनुष्येन्द्रान्गन्धर्वगरुडोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन्पितृप
तीन्मनून् यक्षरक्षःपिशाचेशान्प्रेतभूतपतीनथ ६ सर्वसत्त्वपतीन्जित्वा
वशमानीय विश्वजित् जहार लोकपालानां स्थानानि सह तेजसा ७ देवोद्यानश्रि
या जुष्टमध्यास्ते स्म त्रिविष्टपं महेन्द्रभवनं साक्षान्निर्मितं विश्वकर्मणा ८

या नानानीये ये पतयस्तान् ७ त्रिविष्टपं स्वर्गमध्यास्ते स्म अधिष्ठितवान् तत्र महेन्द्रभवनमधिवासमधिवसति स्म ८ ।

आ०स० अखिलसमृद्धियुक्तत्वमेवाह यत्रेतिजिभिः ९ मुक्ताद्दामानिपरिष्कृता परिकरायामं १० मुदती मुदन्यः ११ कु
१५ जिनेमधिकचेड्तीर्थशासनयस्य १२ अगदेराजन् उरुगंधिनाउरुगंधेनमधुनासुरयामत्त अतएवविहते

यत्रविद्रुमसोपाना महामारकताभुव यत्रस्फटिककुड्यानि वैडूर्यस्तंभपंक्तयः ९ यत्रचित्रवि
तानानि पद्मरागासनानि च पयःफेननिभाः शय्या मुक्तादामपरिष्कृता १० कुजद्विर्दपुरदेव्याः श
श्यत्यद्वनस्तनः रत्नस्थलीषु पश्यन्तिसुंदर्निसुंदरंमुखं ११ तस्मिन्महेंद्रभवनेमहावलोमहाम
नानिर्जितलोकश्चकरार रेमेभिषद्यामिषुगः सुरादिभिः अनापितेऽजिनचंद्रशासने १२ नमग
मत्तमधुनोरुगंधिना विहरनाम्रन्नमशेषविलासया उपासनोपायनपाणिभिर्विनाश्रिभिस्तु
यो यो गधलो जसांपरं १३ जगुर्महेंद्रासनमोजमास्थितं विश्वावसु तुंबुरुसस्मदादयः गंधर्वमि
हाअथयोस्तुवन्मुहुर्विद्याधराअप्सरसश्चयोडव १४ सहायवर्णाभिरिमिः कलुभिर्भैरिदृत्ति
णेः इन्यमानोहस्तिभोगानप्रहीतत्वेननतेजसा १५ अकृष्टपच्यातस्याऽसीन्नप्रहीपवभ्रदो
नथाकामदुघागावोनानाश्चर्यपर्वनः १६ रत्नाकराश्चरत्नौघास्तत्पत्न्यश्चोरुरुर्मिभिः हामसी
धुप्ततस्रोद्दरश्रिस्रीरामूलोरकाः १७ शल्पद्रोणीभिराजौदुसर्वर्तुषुगुणानद्रुमाः दधार लोकपा
विधूशितनामेश्रलेणीयस्यनअमोघधिस्पपा सर्वलोकपालाउपायनपुंजैः याभिभिरुपासतत्रिभिर्जलदि
ह्यरुदैर्विना पदं ओश्रयभूत १३ उपासनाप्रकारमाह अगुरिति १४ १५१५ तत्पत्न्यो नद्यः उरु इह निसमरत्नकरोन

[illegible]

निर्जिताः ककुभो येन मखोप योगमथा प्रीति १९ २०-२१ २२ २३ अरूपा चक्रिरहिता २४ ममदर्शनं श्रवणं सर्वं कांक्षेय सोऽउ
पपन्नये २५ २६ २७ ननु देवादिविद्वेषेऽप्यस्य विनाशो नास्ति ब्रह्मवरेणोर्जितत्वात्तत्राह निर्वैराय इति सर्वमहसहेम

सद्यस्त्वं निर्जितककुभे वक्राट् विषयान्प्रियान् यथोपजोषं भुञ्जानो नानाऽजयदजितेन्द्रियः १९ य
स्मैश्वर्यमत्तस्य दृप्तस्योच्छास्त्रवर्तिनः कालो महान्व्यतीयाय ब्रह्मशापमुपेयुषः २० तस्योग्रदंडसं
विग्ना सर्वे लोकाः सपालकाः अन्यत्रालब्धशरणाः शरणं ययुरच्युतं २१ तस्यै नमोऽस्तु काष्ठायै य
त्रात्मा हरिरीश्वरः यद्गत्वा न निवर्तन्ते शान्ताः संन्यासिनोऽमलाः २२ इति ते संयतात्मानः समाहित
धियोऽमलाः उपतस्थुर्हृषीकेशं विनिद्रा वायुभोजनाः २३ तेषामाविरभूद्वाणी अरूपा मेघनिःस्व
ना संनादयन्ती ककुभः साधूनामभयंकरी २४ मा भैष्ट विबुधश्रेष्ठाः सर्वेषां भद्रमस्तु वः मद्
र्शनं हि भूतानां सर्वश्रेयोपपत्तये २५ ज्ञातमेतस्य दौरात्म्यं दैतेयापसदस्य यत् तस्य शान्तिं क
रिष्यामि कालं तावत्प्रतीक्षत २६ यदा देवेषु वेदेषु गोषु विप्रेषु साधुषु धर्मे मयि च विद्वेषः स वा
आशु विनश्यति २७ निर्वैराय प्रशान्ताय स्वसुताय महात्मने प्रह्लादाय यदा द्रुह्ये हनिष्येऽपि
वरोर्जितं २८ नारद उवाच इत्युक्ता लोकगुरुणा तं प्रणम्य दिवौकसः न्यवर्तन्त गतोद्वेगा मेनिरे चासु

नभक्तद्रोहमिति भाव २८ असुरं च हतं मेनिरे तदानीं न तु द्वेषस्य प्रवृत्तत्वादिति भाव २९ श्रीकृष्णायनमोनमः

तमेव देवं वक्तुमादौ सुतस्य महत्त्वमाह तस्येत्यादि मा गुणैर्महान् भूत् गुणनेवाह महदुपासक इत्यादिना ३० सत्यसं
धा प्रतिज्ञा यस्य एक एव प्रियश्च सुहृत्तमश्च ३१ सन्नतः नतः आर्याणामङ्घ्रिर्येन ईश्वर इति भावना यस्य ३२ व्यसने
षु नोद्विग्नचित्तः गुणेषु विषयेषु निस्पृहः यतस्तेषु अवस्तुदृक् दान्तानि इन्द्रियादीनि यस्य रहित आसुरो भावो मत्सरादि

तस्यैवं दैत्यपत्नेः पुत्राश्चत्वारः परमाद्भुता प्रह्लादोऽभून्महांस्तेषां गुणैर्महदुपासकः ३० ब्रह्मण्यः शी
लसंपन्नः सत्यसंधो जितेन्द्रियः आत्मवत्सर्वभूतानामेकः प्रियसुहृत्तमः ३१ दासवत्सन्नतार्याङ्घ्रिः
पितृवद्दीनवत्सलः भ्रातृवत्सदृशे स्निग्धो गुरुष्वीश्वरभावनः ३२ नोद्विग्नचित्तो व्यसनेषु निस्पृहः श्रु
तेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुदृक् दान्तेन्द्रियप्राणशरीरधीः सदा प्रशान्तकामो रहितासुरोऽसुरः ३३ यस्मि
न्महद्गुणा राजन् गृह्यन्ते कविभिर्मुहुः न तेऽधुनापिधीयन्ते यथा भगवतीश्वरे ३४ यं साधुगाथासद
सि रिपवोऽपि सुरा नृप प्रतिमानं प्रकुर्वन्ति किमुतान्ये भवादृशाः ३५ गुणैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यं
तस्य सूच्यते वासुदेवे भगवति यस्य नैसर्गिकी रतिः ३६ न्यस्तक्रीडनको बालो जडवत्तन्मनस्त
या कृष्णग्रहगृहीतात्मा न वेद जगदीदृशं ३७ आसीनः पर्यटन्नश्नन् शयानः प्रपिबन्ब्रुवन् नानुसंधत्त

र्यस्य स असुरोऽपि सन् ३३ अधुनापि न पिधीयन्ते तिरोहिता न भवन्ति ३४ साधुगाथासदसि साधुकथाप्रसङ्गे अत्यासन्नभावं
प्रतिमानं दृष्टान्तं ३५ सूच्यते मया केवलं धीयते सुसुकथाम् इति वा ३६ नैसर्गिकी रतिः निसर्गात् आह न्यस्तक्रीडनक इति षड्भिः तन्मन
स्कतया तदेकचित्तत्वेन ३७

[illegible]

एतानि आसनादीनि गोविंदेन परिरंभितं. आत्मानमेवकीकृत ३८ रुदतीति वैकुंठस्य चिंतया शबलामिश्रा तु भिना चेतनायस्य तस्य चिंतया आल्हादोयस्य ३९ उत्कंठ मुक्तकंठ मन् अनुचकार तच्चेष्टादिकं कृतवान् संस्पर्शस्तज्ञावापत्ति तेन निर्वृत अस्पंद स्थिरोय प्रणयस्तेनयः आनंद तेनयत्सलिलं तेनयुक्ते आमीलिते ईषन्निमीलिते ईक्षणेयस्य ४१ [illegible]

कि [illegible] सार्वरूपजन्मा द्रोमानस्तंभविवर्जित ३८ क्वचिद्रुदति वैकुंठचिंताशबलचेतन: क्वचिद्धस

तितच्चिंताल्हादउद्गायति क्वचित् ३९ नदति क्वचिदुत्कंठो विलज्जो नृत्यति क्वचित् क्वचित्तद्भाव

नायुक्तस्तन्मयोनुचकार ह ४० क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्ते संस्पर्शनिर्वृत अस्पंदप्रणयानंदस

लिलामीलितेक्षण. ४१ स उत्तमश्लोकपदारविंदयोर्निषेवयाऽकिंचनसंगलब्धया तन्वन्परां

निर्वृतिमात्मनो मुहुः दुःसंगदीनस्य मनः समं व्यधात् ४२ तस्मिन्महाभागवते महाभागे महात्म

५ नि हिरण्यकशिपू राजन्नकरोदघमात्मजे ४३ युधिष्ठिर उवाच देवर्षएतदिच्छामो वेदितुंतव सुव्रत

यदात्मजाय शुद्धाय पितादात्साधवे ह्यघं ४४ पुत्रान्विप्रतिकूलान्स्वान्पितरः पुत्रवत्सलाः उपाल

भंते शिक्षार्थं नैवाघमपरो यथा ४५ किमुतानुवशान्साधूंस्तादृशान्गुरुदेवतान् एतत्कौतूहलं ब्रह्मन्

आत्मन परनिर्वृतिं तन्वन् दुःसंगेन दीनस्यान्यस्यापि मन शमशांतं व्यधात् ४२ अघं द्रोहमकरोत् ४३ प्रथमाध्याये पृष्टमेवार्थं

मनसि कृत्वा पुनः पृच्छति देवर्ष इति नववत्सत्वं नव वाक्यमितिवा साधवे अघं मरणं साधो द्रोहहेतुं यमितियत्तं एतदेतदिच्छु ४४

उपालभंते आक्षिपंति अघं तु नैव कुर्वंति अपर शत्रुरिव ४५ अनुवशान् अनुकूलान् साधून् अपगतरोषान् गुरुः पितेव

[illegible] ४८

देवत्वाये बाला नुद्दिश्याग्रे नकुर्वतीति किमुत वक्तव्यमित्यर्थः पुत्राय पुत्रमुद्दिश्य पितुर्द्वेषः पित्राकृतो द्वेषः पुत्रस्य मरणार्थं प्रयोजित प्रवर्तितः इति यदेतत्कौतूहलं विधमस्मा पाकुरु यद्वा पुत्राय यो द्वेषः स पितुर्मरणाय प्रयोजित अतएतत्कौतूहलं विधमेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ सप्तमे तु चतुर्थे चमेगुरुतो धीतं त्यक्त्वा विलुस्तुतोरन ध्यानयन्हि पसर्पोद्देः सुतदैत्यो नवाशकन्भ गवद्भक्तिरेव विद्वेषकारणमिति वक्तुमाह पौरोहित्यायेत्यादिना काव्यः शुक्र अनन्तस्य सुतौ नत्तन्यावसनामिति शेषः १ ॥

इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे चतुर्थोध्यायः ४ पौरोहित्याय भगवान्वृतः काव्यः किलासु- | नारद उ
रैः शण्डामर्कौ सुतौ तस्य दैत्यराजगृहान्तिके १ तौ राज्ञा प्रापितं बालं प्रह्लादं नयकोविदं पाठयामास- | वाच
तुः पाठ्यानन्यांश्चासुरबालकान् २ यत्तत्र गुरुणा प्रोक्तं शुश्रुवेनुपपाठ च न साधु मनसा मेने स्व-
परासद्ग्रहाश्रयं ३ एकदासुरराट्पुत्रमंकमारोप्य पाण्डव पप्रच्छ कथ्यतां वत्स मन्यते साधु यद्भवान्
४ प्रह्लाद उवाच तत्साधु मन्येऽसुरवर्य देहिनां सदा समुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् हित्वात्मपातं गृहम-
न्धकूपं वनं गतो यद्धरिमाश्रयेत ५

श्रावं दंडनीत्यादीन्पाठ्यानसुरबालकानिति वान्वयः २ अनुपपाठ तत्तन्येव पपाठ किंतु न साधु न मेने तत्र हेतुः
स्व पर इत्यसद्ग्रहो मिथ्याभिनिवेशस्तदाश्रयोयस्मात् ३ ४ हे असुरवर्य असद्ग्रहात् अहं ममेति मिथ्याभिनिवेशाद्धेतो
समुद्विग्नाधीयेषां वनं गत सन्हरिमाश्रयेदिति यत्तदेवाहं साधु मन्ये कथंभूतं गृहं हित्वा आत्मनः पातः अधःपात-
निमित्तं कूपं अंधकूपवन्मोहावहम् ५

हन्

परपक्षेविंसैः समाहिताः परितः स्थिताः हा सभेवाह बुद्धिरिति ६ विष्णुपक्षेऽभगवनेर्देनु भूते. ननुन्व ह्दोकुलस्लेषा
प्रवेशः सत्वम् नप्यापिप्रतिष्ठते वेषा न्तरेणा छन्ने. ७ इत्यक्तिः हमानीन ८ वालान्सवानु च्यति श्वनिक्रमयतुभ्य
नव ८५ अहोमायामोहितिनभवंतोमामास्तिपक्षपाशयेनाहं नावदाह पर स्वश्चेतिमिथ्याभिनिवेशोयदीययाभायपे

श्रीनारद उवाच । श्रुत्वापुत्रगिरोदैत्य परपक्षसमाहिता. अहोस्वबुद्धवालानाभिद्यन्तप
रैर्बुद्धिभिः ९ सम्यग्विधार्यतोवालोगुरुगेहद्विजातिभिः विष्णुपक्षेःप्रतिक्षेत्रैर्निर्भिद्यतास्य
धीर्यथा ११ हमानीनमाहूयप्रल्हादंदैत्ययाजकाः प्रशस्यश्लक्ष्णयावाचासम
पृच्छन्तसामभिः १२ वत्सप्रल्हादभद्रंतेसत्यंकथयमामृषा [illegible] १०॥
[illegible] वालानतिकुतस्तुभ्यमेषबुद्धिविपर्ययः ९ बुद्धिभेदःपरकृतउता
होतेस्वतोभवत् भण्यतांश्रोतुकामानांगुरूणांकुलनंदन. १० प्रल्हादउवाच पर स्वश्चेत्य
सद्ग्रहः पुंसांयन्मायया कृतः विमोहितधियां दृष्टस्तस्मैभगवतेनमः ११ सयदानुव्रतः पुंसांप
शुबुद्धिर्विभिद्यते । अन्य एष तथान्योहमिति भेदगतासती. १२ सएषआत्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणो निरूप्यते. मुह्यन्ति यद्वर्त्मनि वेदवादिनो ब्रह्मादयो ह्येष भिनत्ति मे मतिम्. १३

वृद्धातः ननुवासत्व अतएवतथाविमोहितबुद्धीनाभवमाम लङ्घ. ननमम. तस्मै. चिन्त्यमा[illegible]यनम. १९ स्व
होकिमेन न्यलपसितव बुद्धिभेदोयतो जातमत्क. थानोमित्यादिन्न मन्तनम्स शरीरेवनुव्रतः भात सहनिमित्तिभ. स भगवान्य
दा सानुव्रतः. अनुकूलो भवति तदा पशु. नो मि व बुद्धि र्न दृगता अमतीभिप्ता विषयाः विभिद्यते अभिमानमुनित्य भवति
१२

भा.स. ष्टेरस्यासस्वेरशयन्नाह सएषपरमात्मेव स्व. परद्रुनिव निर्विकिमिनिरूप्यते मुक्तचेतनः पनः पस्यवर्ज मिजिज्ञासापाव ८ल ज्ञानयोपिमुसानितन्त्रेन, उत्यघ्र घट मनुकमणामनुचरितमनुवर्णनवायस्यासः १३
१८ ननु निर्विकारस्यैकस्य निर्दिकारत्वंतत्राह यथा अयोलोहं अकः उस्ता यस्कोतस्यास भायस्व पमेव भ्रमति चेतन सच्चकपाणेसंनिधि रेयकृतो ज्ञानमत्राह मह यध्येयते कस्यात्पद्यत्ताद, फलमनादिनिजत्र्यापेनेत्यर्थः १४
स एष आत्मा स्वपरबुद्धिमिर्द्रत्ययानुक्रमशोनिरूप्यते मुहोतियद्वत्लोनिवद्दवा
से रिनोबुक्लारयोः घनिनतमिमात १३ यथ भ्राम्यत्यपोब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ न
थाम्भेमद्यात्वेतसश्चक्रपाणेयद्दच्छया १४ एतावद्धुरुण्णयोस्को विरराममहामतिः १५
मनिर्मेन्स्यावृकुपिनस्तदैवाराजसवकः २६ अनोयतनामरवत्रमस्माकमयशस्करः
कुलेगारस्मदुर्बुद्धस्यतु यौः स्तोरितारद्रुमः १७ रत्नधयचंदनवनेजातोयंकंटकद्रुमः
पन्मेलोन्मे लपरशुर्विलोन्नोलायतेऽर्भकः १८
१५ राजसेवकउवाचेतिशेष. १६ चेत्रकशा
उपायानामभोवतुर्थः दृगोदण्डः अस्यदुर्बुद्धेउदितउक्त शास्त्रेषु दुर्बुद्धित्वेहेतुः कुलस्यांगारवन्नाशहेतो
१७ तत्वृत्त तत्र रत्नधेयोरावचंदनकुमासोसाधप्येअयंकंटकद्रुमतुल्यो जातःतदेवाह यस्यदेत्यवनस्य
मलोन्मे तेनेपरशुस्थानीयस्यविलोन्नायमर्भकः ९८ नालायित नालमिवाचरन् यथापरशोच्छेदनवर्बुराहि
बरन

इति प्रल्हादं विविध[illegible] धन [illegible] १८ [illegible] नुष्ठेयं नतं
सान्त्वादै[illegible] मन्त्र [illegible] स्थापित २०२१२२२३ पादसेवनं परिचर्या अर्चनं पूजा दास्यं कर्मार्पणं सख्यं विश्वा
सादि आत्मनिवेदनं देहसमर्पणं यथा विक्रीतस्य गवाश्वादेर्भरणपालनादिचिन्ता न क्रियते तथा देहं तस्मै समर्प्य

श्रीनारद उवाच इति तं विविधोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः प्रल्हादं ग्राहयामास त्रिवर्गस्योप
पादनं १९ तत एनं गुरुर्ज्ञात्वा ज्ञातज्ञेयचतुष्टयं दैत्येन्द्रं दर्शयामास मातृमृष्टमलंकृतं २०
पादयोः पतितं बालं प्रतिनंद्याशिषासुरः परिष्वज्य चिरं दोर्भ्यां परमामाप निर्वृतिम् २१ आ
रोप्यांकमवघ्राय मूर्धन्यश्रुकलांबुभिः आसिंचन्विकसद्वक्त्रमिदमाह युधिष्ठिर हिरण्यक
शिपुरुवाच प्रल्हादानूच्यतां तात स्वधीतं किंचिदुत्तमं कालेनैतावतायुष्मन्यदशिक्षद्गु
रोर्भवान् २३ प्रल्हाद उवाच श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनं अर्चनं वंदनं दास्यं सख्य
मात्मनिवेदनं २४ इति पुंसार्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा क्रियेत भगवत्यद्धा तन्मन्ये
धीतमुत्तमं २५ निशम्यैतत्सुतवचो हिरण्यकशिपुस्तदा गुरुपुत्रमुवाच रुषा प्रस्फुरिताधरः
२५ ब्रह्मबंधो किमेतत्ते विपक्षं
श्रयतासता असारं ग्राहितो बालो मामनादृत्य
दुर्मते २६

तच्चिन्तावर्जनमित्यर्थः इति नवलक्षणानि यस्याः सा अधीतेन चेद्भगवति विष्णौ भक्तिः क्रियेत साचार्पितैव सती यदि
क्रियेत न तु कृता सती पश्चादर्प्येत तदुत्तममधीतं मन्ये न त्वस्मद्गुरोरधीतमिति नान्यद्विद्यं किंचिदस्तीति भावः २५

२५ २६

मित्रत्वेन वर्तमानस्यापि तव विरोधाचरणं नास्त्येव भावितमित्याह सन्तीति दुर्मैत्रं मित्रत्वं येषां ते रोग इति निर्हास्य
रोगी स्यात्तद्वत् अथ मन्दतकः स्थूलाहारी तु कुनस्वीऽभ्य मा गुरुन्त्यगदुत्या हि स्म न्युक्तः पातकिनां रोगाय चोदितस्तथा
तेषामभिविहद् वादिकमुदेतीत्यर्थः २७ मत्प्रणीतं मया पाठितं नोऽस्मभ्यं कददाः कुत्सितं दण्डं मा स्म रुद्धाः अदागम कार्य
मविशेषारोपमाह गवाइत्यर्थः दृइश ज्ञोनहि प्राप्तस्ते युतव कोप उचित इति भावः २८ गुरुमुखी मुखीगुरुहचा कुतो जनिता

सन्ति ह्यसाधवो लोके दुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः तेषामुदेत्यघं काले रोगः पातकिनामिव २७ गुरुपु
त्र उवाच न मत्प्रणीतं न परप्रणीतं सुतो वदत्येष तवेन्द्रशत्रो नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन्नि
यच्छ मन्युं कददाः स्म मा नः २८ श्रीनारद उवाच गुरुणैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरः सुतं न
चेद्गुरुमुखीयं ते कुतोऽभद्रासती मतिः २९ प्रह्लाद उवाच मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा मिथोऽभि
पद्येत गृहव्रतानाम् अदान्तगोभिर्विशतां तमिस्रं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ३०

हेऽभद्र २९ अत्र स्वामीयं वार्ता भवादृशानां विषयासक्तानां मन्त्राऽनधिकारादित्याशयेनाह मतिरिति परतः गु
रोः स्वतो वा मिथो वा अन्योन्यतः नाभिपद्येत न संपद्येत कथा गृहव्रतानां सकल्पं दुःखं कृत्यं चिन्तयतां भ्रान्त एव अदा
न्तैरनुपरतैर्गोभिरिन्द्रियैर्हेतुभूतैस्तमिस्रं संसारं विशताम् अत एव चर्वितस्यैव चर्वणं येषां ३०

पु.अ.पुनर्जन्ममरणादिकयेषां

ननु श्रीगुरोस्त्वपरमात्मरूपत्वात्तेऽपि तन्निष्ठा एव किं न स्युः तदज्ञानादित्याह नेति ये दुराशया विषयवासितां
तःकरणास्ते हि विष्णुं न विदुः तत्र हेतुः स्वार्थगतिं पुरुषार्थरूपां येषां गतिं गम्यं ननु तेऽपि गुरूपदेशाद्विष्णु
ज्ञास्यन्ति तत्राह ते हि विषयेष्वर्थबुद्ध्या बहिरर्थमानिनस्ते गुरुत्वेन मन्तुं शीलं येषां ते अतएवान्धेरूपनीयमानाः
अन्धा यथा पथ्यानेन न विदुः किन्तु गर्ते पतन्ति तथा ईशस्य तन्त्र्यां दीर्घरज्ज्वां वेदलक्षणायां काम्यकर्मादिनामाभिः
तन्त्र्यादिनामानि यस्यां तस्यां काम्यैः कर्मभिर्बद्धा एव भवन्तीत्यर्थः विषयाविष्टचित्तानां विष्ण्वावेशः सुदू

न ते विदुः स्वार्थगतिं हि विष्णुं दुराशया ये बहिरर्थमानिनः अन्धा यथान्धैरुपनीयमाना
स्तेऽपीशतन्त्र्यामुरुदाम्नि बद्धाः ३१ नैषां मतिस्तावदुरुक्रमाङ्घ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्
थः महीयसां पादरजोऽभिषेकं निष्किञ्चनानां न वृणीत यावत् ३२ इत्युक्त्वोपरते पु
त्रे हिरण्यकशिपू रुषा अन्धीकृतात्मा स्वोत्सङ्गान्निरस्यत महीतले ३३

रत वा रूपीप्रियानवस्तुभजन्ते द्वीकिमासुयादिति ३१ ननु एकोऽदेव सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा इत्यादिश्रुतिप्रतिपादि
७ तं विष्णुं कथं न विदुः कुतो वा तेषां नान्तिमविशेषस्तत्राह नैषामिति निष्किंचनानां निर्विषयाभिमानानां महत्तमानां
पादरजसाभिषेकं यावन्न वृणीत तावत्तु निवाकातोऽनुभावविषयां मतिरुरुक्रमस्याङ्घ्रिं न स्पृशति न प्राप्नोति असंभाव
भि नादिदिह न्याने नर्थ्यं अनर्थस्य संसारस्यापगमो यत्स्पर्शः यस्याङ्घ्रिस्पर्शस्य प्रयोजनं महदनुग्रहाभावा
न्नैतत्त्वनिश्चयो नापीह मोहितेषीमित्यर्थः ३२ निरस्यत् निरास्यत् चिक्षेप ३३

स॰भा॰ अमर्षोऽसहनं तेन सहितयारुषा आविष्टो व्याप्तः कषायीभूते आताम्रे लोचने यस्य हे ने ऋतारा हसा: ३४ वध्य
त्वेऽतु यतोऽयं मे भ्राता हो कुतः योविष्टो पादा वचीति तत्पसपा तोऽयं धी अत सरवायमित्यन्वयः ३५ अतोसि सुस्य
२० विश्वसनीय किमिति स्वीकृतवानित्याह विस्तीवाति अहात्जहो ३६ ननु तकाय मय त्य कथ्यवध्यस्तत्राह परो पाप धमि

आ हा मर्षरुषाविष्टः कषायीभूतलोचनः वध्यतामाश्वयंवध्यो निःसारयत्वनेऋताः ३४ अयं
मे भ्राता हासोऽयं हि त्यासव्यान्तु हरेऽधुना पितृनामहं तुर्ययोऽद्यो विष्टोदीसवादचेति ३५ विसोवो
साध्वसो किं तु कमिश्चित्यसमं असः सोद्धरंदुस्य जपितो रहा घर्म स्त्रीहायनः ३६ पसेव्यापस्य
स्त्रिकृद्यो धर्षसदेहजो प्यामयवत्सुतोहितः छिंद्यात्तदंगं पृथुतात्मनोऽतिनेशेषं सुखं जी
वति यद्विवर्जनात् ३७ सर्वैरुपायैर्हन्तव्यः संभोजशयनासनैः सुहृल्लिंगधरः शत्रुमुन
ईश्वमिवाच्छितं ३८ नैऋतास्तेसमादिष्टा भर्त्रा विपूलपाणयः निगमर्दश्रुकरालास्यास्ता
म्रश्मश्रुशिरोरुहाः नदन्तो भैरवान्नादा न्छिंधि भिंधीतिवादिनः आसीनं चाहनञ्छूलैः प्र

व हितमुखेनसर्वपन्यमेव ज्ञेयं सुतः स्वदेहजोऽपि अहितश्चेत् आमयवत् आत्मा मनता स्य रस्य कथा अंगमपियत्
करचरणादि तत्पश्चात्मनो हितं चेत् छिंद्याद्देवत्पथे. ३७ अतः सर्वैरुपायैर्हन्तव्यः सं भो जभोजनं भोजनादिषु
विषादिप्रयोगैरित्यर्थः यथाइश्वमिन्द्रियंमुनेः शत्रुः ३८ तिग्मानीस्तार दंष्ट्रा येषां करालान्यास्यानि येषां ते
वनेचतास्रापि श्मश्रुणि शिरोरुहाश्च येषां ते ३९

समयमातृका ३६

परे ईश्वरे युक्तः समाहितः आत्मा मनो यस्य तस्मिन् तेषां प्रहाराणि फलानि जाता. तत्र हेतवः स्वर्गादिनिर्विकारे अनिर्देश्ये अविषये भगवति निरतिशयैश्वर्ये अखिलात्मनि शास्त्रादीनामपि नियन्तरि एव भूते परे अप्रमेयस्य निर्दिष्टस्य सत्क्रियामहो महाद्भुत ५० ५१ अभिचारा इत्यादय अथ पातनानि गिरिशृङ्गादधः पातनानि। एवं दिग्गजसन्नि रोधश्च पर्वताक्रमणं पर्वतानां तदुपरि क्षेपः बहुवचनैरभिचाराणां बहुत्वं निदर्शयति तत्तत्कर्म कर्तुं नाभ्यपद्यत न गर्भोदिशुः

परे ब्रह्मण्यनिर्देश्ये भगवत्यखिलात्मनि युक्तात्मन्यफलान्यासन्नपुण्यस्येव सत्क्रियाः ४०
प्रयासेऽप्रतिहते तस्मिन् दैत्येन्द्रः परिशङ्कितः चकार तद्वधोपायान्निर्बन्धेन युधिष्ठिर ४१ दि
ग्गजैर्दन्दशूकेन्द्रैरभिचारावपातनैः मायाभिः सन्निरोधैश्च गरदानैरभोजनैः हिमवाय्वग्नि
सलिलैः पर्वताक्रमणैरपि न शशाक यदा हन्तुमपापमसुरः सुतम् चिन्तां दीर्घतमां प्राप्तस्तत्क
र्तुं नाभ्यपद्यत ४२ एष मे बह्वसाधूक्तो वधोपायाश्च निर्मिताः तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्तः स्वेन
तेजसा ४३ वर्तमानोऽविदूरे वै बालोऽप्यजडधीरयं न विस्मरति मेऽनार्यं शुनःशेफ इव प्र

भुः नाशक्नोदित्यर्थः ४२ चिन्तामेवाह एष इति त्रिभिः मे मया असाधु परुषं यथा भवति तथोक्तः असद्धर्मैरपका
रैरभिचारैर्वा ४३ अविदूरे वर्तमानोऽपि बालोऽप्ययमजडधीः निर्भयचित्तः मे अनार्यमन्याय्यं शत्रुत्वेनाविस्मर
ति अजीगर्तस्य मध्यमपुत्रस्य शुनःशेफो नाम पितृन्यं हरिश्चन्द्राय विक्रीतः सन् यथा तयोरपकारमविस्मरन्नपि
पश्चाद्विश्वामित्रमाश्रित्य गोत्रान्तरमापन्नस्तद्वत् यद्वा स्वभावापरित्यागे दृष्टान्तः शुनःशेफः पुच्छमिव ४४

श्रुत्वमेव. अपरिमेयो नुभावो यस्य नकुलस्य द्विजस्य यं यथा नवा भविता अन्यथा मृत्युर्नैव भविष्यतीत्यर्थः ४५
आशा नस्तावत्स नम पुत्रो नीतिज्ञो विविक्तो एकाता ४६ स्को बो विर्ज भूमी नैव च स्तः समस्ताधिस्य पाय स्मिन् नस्य चि
मनच स्मेहजपद्धाम. पद मा लवनेनैवास्ति यद्वाशिशूनां पूजन गुणा दोषयो. पदं विषयो नभव ती यर्थः ४७ तथा
पितुर्बंधनमस्यो चिन्तमिम्याहत्तु इमविन्ते याव द्गुरुरागमिष्यति तावद्द्वाविधहि नन किम नकचतुः बुद्धिप्रस

अप्रमेयानुभावोयमक्रतप्रिस्यपोऽमर. नूनमेतद्विरोधेन मृत्युर्मे भविता नन ४५ इति तं चिंत
याकिंचिन्नानुश्रियमधोमुखम. शाहीम कोयोशानसोविविक्त्वर निरोचतुः ४६ जिनं वये केनज
गत्रयमको विजं भगात्त्वत्समस्ताधिस्यपम् नतस्य चिंत्यं नवनाथ चृत्स्मरे नवेशिभूतो गुणा दोष
योऽपरं ४७ इमनुपाशैर्वसुरास्य बद्धा निधेहि मो नानपलायनेयथा बुद्धिप्रपु स्मा वयसा द्येसवया
यावद्गुरुमागवन्नागमिष्यति ४८ तथेति गुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् धर्मास्यापदेष्टुमा
राज्ञायेयुष्मे धिनाप ४९ धर्ममर्थंच कामं च नितरांचानुपूर्वशः स्वत्पादायाचन्त्रराजन्नाक्कि
तावनताय च ५१ यथाविवर्गगुरुभिरात्मनेऽपशिक्षितं नसाधुमेनेनकिंतसहारामेवं

मीचीनावयसा भवतीति ४८ अनुज्ञायतथेत्यङ्गीकृत्य ४९ ततश्चनोपत्हारायधर्मादिकम् चतु. अशिक्षिता
सावन्तनतन्नसैः ५० यथावत्रिवर्गमुपशिक्षितमपि साधुनमेने नोधि चकुत. इहेरागद्वेषादिभिर्विषयेच्छा २१
रमणे च यथा ते रूपवाहिताम् ५१

परावृत्तः स्वन्यत्रगतसत्वपहत. संधिः पादपूरणार्थे. क्रीडार्थकृतनतणि कृतोत्सवे लब्धावसरे रिति वा ४२ नेषां
निध्याजममरणादि लब्धतंणां विहान् ४३ इह पशमाणामीरितेरीहितं श्वनद् लिनाधीयंश यत्रावाला तस्मिन्नेवन्य
स्तद्धरयमीहतांचये. ४४ इति सप्तमे पंचमः ५ षष्ठे गुरौ तत्त्वाध्ये प्रल्हादो दैत्यबालकान् अनुकंपया परं तत्व
नारदोक्तमुपादिशत् १ निरर्थकक्रियालापैरायुर्व्ययमजानता प्रल्हादः सदयं प्राह धर्मं भागवतं हरौ १ कौमा

यदा चार्थ्यः परावृत्तो गृहमेधीयकर्मसु वयस्यैर्बालकैस्तत्र सोपहूतः कृतक्षणैः ४२ अथ
तान् श्लक्ष्णया वाचा प्रत्याहूय महाबुधः उवाच विद्वांस्तन्निष्ठां कृपया प्रहसन्निव ४३ ते
तु तद्गौरवात्सर्वे त्यक्तक्रीडापरिच्छदाः बाला नदूषितधियो द्वंद्वारामेरितेहितैः ने. पर्यु
पासत राजेन्द्र तन्न्यस्तहृदयेक्षणाः ४४ तानाह करुणो मैत्रो महाभागवतोऽसुरः ४५ इति
श्रीभागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारदसं
वादे पंचमोऽध्यायः ५ प्रल्हाद उवाच कौमार आचरेत्प्राज्ञो धर्मान्भागवतानिह दुर्ल
भं मानुषं जन्म तदप्यध्रुवमर्थदं यथा हि पुरुषस्येह विष्णोः पादोपसर्पणं यदेष सर्वभूतानां

इत्या इहैव मानुषजन्मनि धर्मान्नाचरेत् यतोऽर्थदमेतत् तत्र च कौमार एव यत नदप्यध्रुवं न चैवं भू
ते जन्मान्तरे यत उक्तं तत्र च धर्मान् जन्मान्तरे न सुसाध्य प्रयान् तत्र च भागवान् एव न कामान् १ इह भा
गवतानेव धर्मानाचरेत् न्येतदुपपादयति यथा हीति चतुर्भिः इह पुरुषस्य विष्णोः पादोपसर्पणमेव यथा

[right margin, written vertically:] ...ऽर्जुनि मा. ... सु... २ ... तु...

भा·स· भोगोद्यमः कथं न कार्य इति चेत्तत्राह सुखमिति यथा प्रारब्धवशादेवागच्छति दुःखं तद्वत्सुखमपि दैवादेव ३ अतस्तदर्थं प्रयासो न
कर्तव्यः यतः प्रयासात् परं केवलमायुर्व्यय एव यतस्तेन प्रकारेण क्षेमं मनःशान्तिं यथा मुकुन्दचरणाम्बुजम्
२२ न च विन्दते तेन ध्यानेनेत्यर्थः ४ भयमाश्रितः संसारं प्राप्तः पुरुषस्य शरीरं यावत्पुष्कलं समर्थं न विपद्येत तावत्क्षेमं भवेत्

सुखमैन्द्रियकं दैत्या देहयोगेन देहिनाम्। सर्वत्र लभ्यते दैवाद्यथा दुःखमयत्नतः॥३॥ तत्प्र-
यासो न कर्तव्यो यत आयुर्व्ययः परम्। न तथा विन्दते क्षेमं मुकुन्दचरणाम्बुजम्॥४॥ ततो यतेत कु-
शलः क्षेमाय भयमाश्रितः। शरीरं पौरुषं यावन्न विपद्येत पुष्कलम्॥५॥ पुंसो वर्षशतं ह्यायुस्तद-
र्धं चाजितात्मनः। निष्फलं यदसौ रात्र्यां शेतेऽन्धं प्रापितस्तमः॥६॥ मुग्धस्य बाल्ये कैशोरे क्री-
डतो याति विंशतिः। जरया ग्रस्तदेहस्य यात्यकल्पस्य विंशतिः॥७॥ दुरापूरेण कामेन मोहेन च
बलीयसा। शेषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि॥८॥ को गृहेषु पुमान्सक्तमात्मानमजि-
तेन्द्रियः। स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धमुत्सहेत विमोचितुम्॥९॥ को न्वर्थतृष्णां विसृजेत्प्राणेभ्योऽपि य ईप्सि-
तः। यं क्रीणात्यसुभिः प्रेष्ठैस्तस्करः सेवको वणिक्॥१०॥ न नश्यति तावानावत्क्षेमं ततो मायया यतेत ५ आयु-
र्व्ययं क्रममाह पुंस इति त्रिभिः यद्यस्मात् शेते ६ विंशति निर्विवेकिता आयुर्याति ७ दुरापूरेण ८ सम्यक्नाशं प्राप्तः आयामानन्तं ९ ननु यो-
वनप्रयासकोऽपि पश्चाद्विरक्तः स्यादत आह क इति द्वाभ्यां को न्वर्थतृष्णां विसृजेत् यः प्राणेभ्योऽपि ईप्सितः प्रियः तस्करादिः
तिसम्मतिः ९ यमर्थं प्रेष्ठैः असुभिः क्रीणाति प्राणहानिमङ्गीकृत्यापि तस्करादिरर्थं साधयति तस्मिन्नर्थे तृष्णां को नु विसृजेत् १०

(हृता)

७३

किञ्च कथमित्यादि प्रियायाः संगादिकं स्मरन् कथं त्यजेदिति येनात्मनः हित शिक्षालापान् सुहृत्सु च संगं नेष्ठा
निरन्तरसित्तो बहु कलानि मधुराण्युत्तराणि येषां तेषां च संगान् अनुरक्तं चित्तं यस्य सः श्वशुरगृहे स्थिता हृदयाः
हृदयंगमा मनोज्ञास्तरव परिच्छदा येषु तान् वृत्ती जीविका कुल्या कुपरंपरागता कोशस्कत् कोशकारी कीट
स यथा गृहं कुर्वन्नात्मनो निर्गमाय द्वारमपि नो वशीकुरुते न तथा कर्मा गृहमानः तत्र बिलप्रकामो यदेषां वरे

कथं प्रियायाः अनुकंपितायाः संगं रहस्यं रुचिरांश्च मंत्रान् सुहृत्सु च स्नेहसितः शिशूनां
कलाक्षराणामनुरक्तचित्तः पुत्रान् स्मरंस्ताडुहितॄन् हृदय्यान् भ्रातॄन् स्वसॄश्च पितरौ च दीनौ गृ
हान् मनोज्ञोरुपरिच्छदांश्च वृत्तीश्च कुल्याः पशुभृत्यवर्गान् त्यजेत कोशस्कृदिवेहमानः क
र्माणि लोभादवितृप्तकामः औपस्थ्यजैह्व्यं बहुमन्यमानः कथं विरज्येत दुरंतमोहः ११
कुटुंबपोषाय वियन्निजायुर्न बुध्यतेऽर्थं विहतं प्रमत्तः सर्वत्र तापत्रयदुःखितात्मा निर्वि

नेन विरक्तः सन् त्यजेत् तत्राह औपस्थ्यं शिश्नजं सुखं जैह्व्यं च सुखं तत्रैवाधिकं मन्यमानः अतो दुरंतो मोहो यस्य स कथं
विरज्येत विरक्तः स्यात् ११ दुरंतमोहत्वे हेतुः यन्नाह कुटुंबपोषणाय वियत् क्षीयमाणं निजमायुः पुरुषार्थं
च विहतं न बुध्यते अत एव तापत्रयेण दुःखितचित्तोऽपि न निर्विद्यते दुःखबुद्धिं न करोति यतः कुटुंबे रमो रति
र्यस्य १२

भा.स. प्रत्युत चोर्य्यं करोतीत्याह विघ्नैरिति नित्यमभिविष्टचेतो यस्य स परविघ्नहर्तुः अन्यनर कलत्राणि हृदंडादि
रूपदोषविह्वान् अथाप्यशान्ता मिलाप्रलम्पर विघ्नहरत्येव १३ नदेवं कोरहे सुप्त मानिन्यहिमभ्रमि. स्नेके समया
२२ दितस्पहारि सुप्तसत्कस्मैरा स्यादि सभवमुपसहर नि विह्वान्यो इति स्वलोकाय ज्ञानापरामर्शापनकल्पने किंतुवि
मूढो यथानयावहून्नपिनमः श्रीभिनिवेशमेवपद्यते नत्रहेतुः यदनिस्तीयमिदपारक्यमिद मितिविभिन्नो भावो

विघ्नैर्मुनित्याभिनिविष्टचेता विह्वो ऽस्तदोषं परविघ्नहर्तुः। अन्येऽपि वाश्रायाजनिष्टे यस्तीहशांत
कामो हरते कुटुंबी ॥ १४ ॥ विह्वानयोऽन्यरनुजाः कुटुंबपुस्तनू स्वलोक्यायन कल्पनैवं यः स्वी
यपरक्यविभिन्नभावस्तमः प्रपद्येत यथा विमूढः॥ यतो न कश्चित्क्व च कुत्रचिद्वा दीनः
स्वमात्मानमलं समर्थः। विमोचितुं कामदृशां विहारक्रीडामृगो यन्निगडो विसर्गः॥ ततो
विदूरात्परिहृत्य दैत्या दैत्येषु संगं विषयात्मकेषु। उपेत नारायणमादिदेवं स मुक्तसंगैरि

भावनायस्यतः १५ नसावकोमारएवधर्मान् भागवतानाचरेदितिमते तु कस्यपसर्हेतियत. कश्चिदपिस्वमात्मा
नविमोचयितुंनसमर्थ नत. श्रीनारायणमुपेतशारणापातेन्युनेरणान्वय. असामर्थ्यहेतुः अलदीनोलपट. अत
कामोद्दृशियामालासोविहारक्रीडायानिमित्तंक्रीडामृग. विहार मतिपन्नकपाछेनासोविहारसाधनमात्मानंयमस्तस्य
क्रीडामृग मदन्यमयः किंच यन्त्यासुनिगडः अरवलानुलोनि सर्ग. पुत्रादिरूपोभवतिविदूरात्दूरतः सगंपरिहृत्ययद्वा
अविदूरात् शीघ्रं नारायणमुपेतेत्यन्वयः यस्मात्स एवापवर्गाख्यः ॥ १५ २३

वात्वान्नामस्माकंनद्र जनमशक्यमितिचेत्तत्राहनहीति बह्वायासोऽतिप्रयासः १९ आत्मत्वात्सर्वत्र सिद्धत्वादितिश्च
हेतुद्वयमुपपादयति परावरेष्विति चतुर्भिः ब्रह्मादितायेषां स्थावरआदिर्येषां तेषु जीवेषु भौतिकेषु अजीवेषु घटादिषु
ह महत्सु च भूतेषु अल्पकादिषु गुणसाम्ये प्रधाने गुणव्यतिकरे महत्तत्वादौ च परः ब्रह्मस्वरूपः १ कथंतर्हि द्रष्टृदृश्यभोक्तृ
भोग्यादिभेदः मायया तत्राह प्रत्यगात्मा द्रष्टा भोक्ता तत्स्वरूपेण व्यापकतया निर्दिश्यः दृश्यभोग्यदेहादिनद्रूपेण च

नहाच्युतं प्रीणयतो बह्वायासोऽसुरात्मजाः आत्मत्वात्सर्वभूतानां सिद्धत्वादिह सर्वतः १९ परावरेषु भूतेषु ब्रह्मान्तस्थावरादिषु भौतिकेषु विकारेषु भूतेष्वथ महत्सु च गुणेषु गुणसाम्ये च गुणव्यतिकरे तथा एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्ययः १ प्रत्यगात्मस्वरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयं व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः केवलानुभवानंदस्वरूपः परमेश्वरः मायया न्तर्हितैश्वर्य ईयते गुणसर्गया २१ तस्मात्सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदं भावमासुरमुन्मु

च्य तथा निर्देश्य मायया ईयते दृश्यते रणान्वयः वस्तुतस्तु स्वयं अविकल्पितो निर्देश्योऽपि सन् यद्वा अनिर्देश्यो
पि एवं निर्देश्यः शान्तविकल्पितईयतद्वन्यान्वयः मत केवलो नुभवात्मक आनंद एव रूपं यस्य नतु स एवं चेत्त
र्हि तर्हि सर्वत्र सर्वत्वाद्युपलभ्येत तत्राह गुणात्मकः सर्गो यस्याः सा गुणसर्गा तया मायया अन्तर्हितमैश्वर्यं यस्य सः
१ यस्मादेवं तस्मात्सर्वेषु भूतेषु यथोचितं दयां सौहृदं च कुरुत यया प्रकारया यया तुष्यति तं प्रकारं च त्यजत २८

५८

भा.स. तत्र किमलभ्यमाह तुष्टेचेति तत्र तस्मिन्तुष्टे किमलभ्यम् न किमपि गुणपरिणामाद्देहादेः स्वसिद्धा अयत्नतः सिद्धा ये धर्मादय
२४ स्तैः किं अगुणेन च मोक्षेण कांक्षितेन किम् न मुपगायतां नोऽस्माकमकांक्षितं तस्यापि तत्प्रसिद्धेः यद्वा माभून्मोक्षस्त
स्वचरणयोः सारं जुषां सुधां सेवमानानां नो नापि किं चिदित्यर्थः २५ ननु च धर्मादयः पुरुषार्थाः त्रिवर्गो इत्याचार्यैर्भ्यो
वेदोक्तत्वेन सत्या एवाऽभिहिताः तत्राह धर्मार्थ. काम इति यस्त्रिवर्गः तदर्थं च या ईक्षाद्या अभिहिता ईक्षा आत्मवि

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनन्त आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः धर्मादयः किमगु-
णेन च कांक्षितेन सारं जुषां चरणयोरुपगायतां नः २५ धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग
ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः प-
रमस्य पुंसः २६

द्या त्रयी कर्मविद्या नयदमौ तर्कौ दण्डनीतिश्च विविधा च वार्ता जीविका तदेतत्सर्वं निगमस्यार्थं जातं स्वसुहृदः
स्वान्तर्यामिणः परस्य पुंसः स्वात्मार्पणसाधनं चेत्तर्हि सत्यं मन्ये सत्यपरत्वात् अन्यथा तदसत्यमेव यद्वा तदेतद
नर खिलं निगमस्य त्रैगुण्यस्य विषयस्य प्रतिपाद्यमन्यत् सत्यं पुनर्निस्त्रैगुण्यत्वेनाऽऽत्मार्पणं परमस्य पुंसः स्वात्मार्पणमे
वेत्यर्थः तदुक्तं भगवता त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुनेति २६

नेषां विश्वासार्थं गुरुसंप्रदायमाह ज्ञानमिति मंत्रनारद श्रोतारं त्वमादृशानां कुतोऽधिकार इत्याशंक्याह
भगवता एकोत्तमः ज्ञानं यस्मात्‌ स्वजः तेन अध्युषितास्मा नानारूहिना सर्वेषां मम ज्ञानं स्यात्‌ नवतमानाम्
वेनिनिमग्नः २१ अनुपवमया विनारदो चक्रे तविज्ञानसंयुतमनुभवपर्यंतं धर्मं च श्रुतं २२ तत्रापि विस्मितापर
कृति प्रश्नेदिति एतावानास्यामृतो ज्ञौगुरुर्नो वियः एतद्भागमानात्पूर्वमेवाहं नारद पार्श्वगतइति चित्तत्रयुःवा

सोऽनुनरे त्यहमलंकुरवाप्यास मारायणेन रसखः किलनारदाय एकांतिनो भगवतस्त
दकिंचनानां पादारविन्दरजसाप्लुतदेहिनां स्यात्‌ २१ श्रुतमप्यनुपासंकृत्यानं विज्ञानसं
युतधर्मस्य भावानं श्रुद्धात्मरहेव दर्शनात्‌ २२ देव्यधुवाक्येः अस्तरस्यतेवधर्मपन
मन्यं विपरीहायसमाभा गुरुपुत्रा भ्यां बालानाम विहिन्त्रो २३ बालसोनपरम्पस्य
महन्तेगोऽरक्षयः किं धिनः सम्प्रयसोश्चस्याचं द्विंशभकारणं २४ इति
श्रीमहापुराणेपारमहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां सप्तम स्कंधे युधिष्ठिरनारदसंवादे
प्रल्हादानुचरिते षष्ठोऽध्यायः ६ श्रीनारद उवाच एवं दैत्यसुतैः पृष्टो महाभागवतोऽसुरः उवाचस्म

तानाम पिअपितिशून्नामयस्माकमेनामीश्वरो नियंता रो ज्ञानसत्वान्यत्र गमनं न संभवति २२ सप्रवात्रगतनेसंभव स्यपि
तिव्याहः बालस्यतिदुरत्वयः दुर्गमिदं । अथअम कारणं विश्वासहेतुं २४ इति श्रीसप्तमे षष्ठः ६ सप्तमे मातृगर्भस्योस
स्मिन्नारदभाषितं प्रल्हादो वर्णयामास ज्ञानप्रत्ययसिद्धयः अत्रापि नारदादेत्तन्मया गम्भेऽनीरितं तन्त्रस्ताचक
यामाहपद्यं षोडशानि सूर्यो १

भा·स· अस्माकं पितरि हिरण्यकशिपौ सुकृतेनैव पापेन पापोऽभक्षि इति वदन्तो युद्धोद्यमं चक्रुः २ ३
२५ राज शिबिरं आवासस्थानं अलुम्पन् सर्वस्वापहारेण नाशितवन्त ४ ५ अनागसं निरपराधां एनां नेतुं नार्हसीति प्राह
॥ अविषह्यं दुःसहं अतः आस्यतां प्रसवपर्यन्तं मत्तो यस्यां जाते तस्मिन् अर्थपदवीं मार्गं गतः प्राप्तः सन् जातं पुत्रं हत्वा मो

प्रह्लाद उवाच पितरि प्रस्थितेऽस्माकं तपसे मन्दराचलं युद्धोद्यमं परं चक्रुर्विबुधा दानवान्प्रति पिपीलिकैरहिरिव दिष्ट्या लोकोपतापनः पापेन पापोऽभक्षीति वदन्तो वासवादयः २ तेषामतिबलोद्योगं निशम्यासुरयूथपाः वध्यमानाः सुरैर्भीता दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् कलत्रपुत्रवित्ताप्तान् गृहान्पशुपरिच्छदान् नावेक्ष्यमाणास्त्वरिताः सर्वे प्राणपरीप्सवः ३ व्यलुं
७ पन् राजशिबिरममरा जयकाङ्क्षिणः इन्द्रस्तु राजमहिषीं मातरं मम चाग्रहीत् ४ नीयमानां भयोद्विग्नां रुदतीं कुररीमिव यदृच्छयागतस्तत्र देवर्षिर्ददृशे पथि ५ प्राह नैनां सुरपते नेतुमर्हस्यनागसम् मुञ्च मुञ्च महाभाग सतीं परपरिग्रहाम् ६ इन्द्र उवाच आस्तेऽस्या जठरे वीर्यमविषह्यं सुरद्विषः आस्यतां यावत्प्रसवं मोक्ष्येऽर्थपदवीं गतः ७ श्रीनारद उवाच अयं निष्किल्बिषः साक्षान्महाभागवतो महान् त्वया न प्राप्स्यते संस्थामनन्तानुचरो बली ८

क्ष्यामीत्यर्थः ९ साक्षात् स्वगुणैरेव महान् न तु पित्रादिसंबंधात् त्वया हेतुभूतेन संस्थां मृत्युं न यास्यति तत्र हेतुर्बलीति

अनन्तस्य प्रियोऽहं स च प्रियो मम तस्य मम भक्त्या एनामप्रवृत्तिं गीकृत्य ९ इह तपस्यता भिक्षितेनिबोध १० अतिस
मीपे ११ अन्तर्वत्नी गर्भिणी दृष्ट्वा भर्तुरागमनानन्तरं प्रसूतये एवमपि स्वेन गर्भस्य स्नेहमाधत्त १२ तस्याः शोकं शो
षयेम स्यतत्वं भक्तिलक्षणं ज्ञानमात्मानात्मविवेकः नतु भयं प्रादात् ईश्वरः समर्थः १३ १४ भूयात् भवन्तं वेशा

इत्युक्तस्तां विहायेन्द्रो देवर्षिमीनयन्वचः अनंतप्रियभक्तोनोपरिक्रम्यादिवं ययौ ९ ततो नोमा
नर्षिः समानीय निजाश्रमं आश्वास्य हे वत्से तावत्त्वं याव त्ते भर्तुरागमः १० तथेत्युक्त्वा सौ हि
वर्षेर्ति सा प्यकुतो भया यावद्दैत्यपतिर्घोरं तपसो न न्यवर्ततः ११ ऋषिं पर्यचरत्तत्र भक्त्या
परमया सती अन्तर्वत्नी स्वगर्भस्य क्षेमायेच्छा प्रसूतये १२ ऋषिः कारुणिकस्तस्या प्रादा
दुभयमीश्वरः धर्मस्य तत्वं ज्ञानं च मामप्युद्दिश्य निर्मलं १३ तत्तु कालस्य दीर्घत्वात् स्त्रीत्वा
न्मातुस्तिरोदधे ऋषिणानुगृहीतं मां नाधुनाप्यजहात् स्मृतिः १४ भवतामपि भूयान्मे यदि
ध श्रद्दधते वचः वैशारदी धी श्रद्धातः स्त्री बालानां च मे यथा १५ जन्माद्याः षडिमे भावा दृष्टा देह
स्य नात्मनः फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना १६
स्य हि स्वार्थं न हि तं रेताः अहंकार चेदं निपुणं त्वधि १५ का सा वैशारदी धीरित्यपेक्षायां नारदेक्रमवद्देहात्मविवेक
प्रकारमाह जन्मेति द्वाभिः जन्माद्याः जायते अस्ति वर्द्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येवं षड् भावा विका
रा हि तेसर्वेव यथा फलानामा श्रयते न हि तास्वाति तथैव स्थितेदेहस्य दृष्टा हन्यथः ईश्वरी विकारसमर्थी मूर्तिर्यस्य तेन १६

सं॰भा॰ तदेवं देहधर्मैः सह कुलक्षणैर्नात्मनो देहाद्वैतं दर्शितं. इदानीमात्मधर्मैरेव भेदं स्फुटयंस्तदहंकारादिकं त्याजयति आ
त्मानित्यः अविनाशी वा अव्ययमात्मेति स्फुटं. अव्ययः अपक्षयशून्यः अशुद्धोऽत्र परमेष्वात्मनि निरूपितः शुद्धः निरव
२६ द्य इति निरञ्जन इति स्फुटं एकः एक एवाद्वितीयः . निष्कुतेः क्षेत्रज्ञः विज्ञाता मेरकेन विज्ञानी या दिनिरूपितः आश्रयः पशि
नद्याः पृथिवीवान्तरिक्षमिति स्फुटं अविक्रियः निष्कलं निष्क्रियं शान्तमिति स्फुटं स्वदृक् आत्मज्योतिः सम्राडिति हो
वाचेत्युक्तेः हेतुः सद्रमानलोकानसृजतेति स्फुटं व्यापकः सत्यज्ञानमनन्तमिति स्फुटं असंगी असंगो ह्ययं पुरुषः इति स्फु

आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः अविक्रियः स्वदृग् हेतुर्व्यापकोऽसंग्यनावृतः १९
एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनो लक्षणैः परैः अहं ममेत्यसद्भावं देहादौ मोहजं त्यजेत् २० स्वर्णं यथा
ग्रावसु हेमकारः क्षेत्रेषु योगैस्तदभिज्ञ आप्नुयात् क्षेत्रेषु देहेषु तथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्मग
तिं लभेत २१

टं अनावृतः एषा अपहतपाप्मेत्यादिश्रुतेः अवसिद्धेति स्फुटं. १७ परैः श्रेष्ठैः विवेकसमर्थैः देहादिद्वष्टिहोनं असद्भावं मिथ्या
बुद्धिं त्यजेत्. १८ ननु केवलं विविक्तात्मानिनोपि अपरोक्षानुभवेन ब्रह्मप्राप्तिः कथं स्यात् यतोऽहंकारादिकं त्यजेदित्युपलाप
नप्राप्तिप्रकारं सदृष्टान्तमाह स्वर्णकारः क्षेत्रेषु स्वर्णभूमिषु ग्रावसु पाषाणेषु योगैर्धमनादिभिरुपायैः स्वर्णं प्राप्नोति हेमकारोऽथ
था स्वर्णं प्राप्नुयात् आत्मयोगैरात्मप्राप्त्युपायैः ब्रह्मगतिं ब्रह्मत्वं लभेत आत्मा विक्रतकार्यकारणसंघात ज्ञाता २१

अध्यात्मविवेकमात्मप्राप्त्युपायमाह अष्टाविति त्रिभिः मूलप्रकृतिर्महदहंकाराः पंचतन्मात्राणि चेत्यष्टौ त्रयः सत्वाद्य ते च प्रकृतिगुणा एव न तु भिन्ना एकादशेन्द्रियाणि पञ्चमहाभूतानि चेति षोडश पुमानात्मा एक ओक्तः कपिलादिभिराचार्यैः एकत्वे हेतुः एकसाक्षित्वेन मान्यमानः महदुक्तं मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति २० जगत् जंगमं तस्थुः स्थावरं अत्रैव सर्वसंघातात्मके देह एव मनुष्यः अन्वयस्तु

अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्ताः सत्वमेव हि तद्गुणाः। विकाराः षोडश प्रोक्ताः पुमानेकः समन्वयात्॥ २० देहस्तु सर्वसंघातो जगतस्थुरिति द्विधा। अत्रैव मनुष्यपुरुषो नेति नेतीत्यनन्यजः। अन्वयव्यतिरेकाभ्यां विवेकेनात्मनात्मना। सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः॥ २१

सूक्ष्मत्वे तदित्याह नेति नेति नित्यनापेक्षक्रियमाणः स्वयमेव अनन्यजम् अनात्मव गौणत्वगुपलभ्यमान इत्यर्थः मणिसूत्रमिव सर्वत्रानुस्यूतत्वेनान्वयः अत एव मणिभ्यः सूत्रस्येव केवलव्यतिरेकश्च नयोर्द्वैवयोः तेन यो विवेकः पूर्वोक्तो वा तेन उपशान्तमुद्धृत्यात्मनात्मना मनसा सर्गस्थानसमाम्नाये सः सृष्टिस्थितिसंहारैः यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते इत्यादिश्रुत्युक्तसर्गाद्यनुसन्धानेनेत्यर्थः. विमृशद्भिः विचारयद्भिः असत्वरैः अव्यग्रैर्धैर्ययुक्तैरिति पूर्वेणान्वयः २१

भा०स विमर्शप्रकारमाह बुद्धेरिति द्वाभ्याम् अध्यक्षः साक्षी २२ अत एभिर्बुद्धेर्भेदैः परिणामैः पर्यस्तैः परितश्चितैः व्यभिचरद्भिः
२७ न निरस्तैः बुद्धिधर्मत्वहेतुः त्रिवर्णैः त्रिगुणात्मकैः क्रियोद्भवैः कर्मजन्यैः बुद्धेस्त्रिगुणात्मकत्वात्कर्मजन्यत्वाच्च न स्वात्म
वैनात्मत्वम् आत्मा तु बुद्धेरन्वयात् न तद्धर्मवानित्र भातिनानेन त्वनहत्यात्मनः स्वरूपं बुद्ध्यज्जानीयादित्यर्थः अत्र दृष्टा
न्तः कुसुमधर्मैर्गन्धैः स्तराश्रय वायुमिव २४ ननु नहि यथा कुसुमोपाधिकोऽपि वायोर्गन्धो विवेकज्ञानेन न निवर्तते एवम्

२४

बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वृत्तयः ता येनैवानुभूयन्ते सोऽध्यक्षः पुरुषः परः २२ एभिस्त्रि
वर्णैः पर्यस्तैर्बुद्धिभेदैः क्रियोद्भवैः स्वरूपमात्मनो बुद्ध्येद्गन्धैर्वायुमिवान्वयात् २३ एतद्द्वारो हि
संसारो गुणकर्मनिबन्धनः अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुंसः स्वप्न इवार्प्यते २४ तस्माद्भवद्भिः क
र्तव्यं कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् बीजनिर्हरणं योगः प्रवाहोपरमो धियः २५

४

आत्मनः संसारो न निवर्तेत इत्याशङ्क्याह एतदिति एतद्द्वारः बुद्धिद्वारकः तत्त्वस्याहारको वा न स्वतः हि यस्माद्बुद्धेर्ये गुणाः कर्माणि
च तैर्निबध्यत इति न तथा तच्चाज्ञानमूलम् अतोऽपार्थोऽपि मिथ्याभूतोऽपि स्वप्न इवार्प्यते वायोस्तु गन्धैर्हि व्याप्तबन्धस्य वास्तव २७
त्वाद्विषमो दृष्टान्तः २४ यस्मादेवं निवृत्तिर्घटते तस्मात् बीजम् अज्ञानं तस्य निर्हरणं दहनं यत्किन्तत् योगः कथंभूतं धियः प्रवा
हं जाग्रदादिरूपम् उपरमयतीति तथा २५

न स्वेच्छानन्तप्रकारमुक्तानन्तसाधनधर्मेष्वनन्तवनारोहक्रमेवाह न चेति पञ्चभिः येहि गर्मेपृथ्यानुष्ठितैर्वीर तितिरितियन् श्रीमुखा यो भगवतो भक्तः न ह्यात्र हि गीतासु मत्कर्मोपियदङ्गा सिद्धयज्ञहोमि द्रष्टा मिति यत्र यन्न यस्यात्र कौन्तय नन्तकुरुष्व मदर्पणमितिमद्भक्ता माम भिजानन्ति यावान् यश्चास्मि तत्त्वतः इत्यादि चेत्य २६ तत्रैवान्तरंगान्धर्मानाह गुरोः शुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्ध [illegible]

मत्रोपायसहस्राणामयं भगवतोदितः यदीश्वरे भगवति यथा यैरञ्जसा रतिः २६ गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च सङ्गेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च श्रद्धया तत्कथायां च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम् तत्पादाम्बुरुहध्यानात्तल्लिङ्गेक्षार्हणादिभिः हरिः सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वरः इति भूतानि मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत् २७ एवं निर्जितषड्वर्गैः क्रियते भक्तिरीश्वरे वासुदेवे भगवति यया संलभते रतिं २८ निशम्य कर्माणि गुणानतुल्यान्वीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि यदातिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदं प्रोत्कण्ठ उद्गायति रौति नृत्यति यदा ग्रहग्रस्त इव क्वचिद्धसत्याक्रन्दते ध्यायति वन्दते जनं

नापत्येऽनन्च नस्यलिंगा[illegible] जिमामीहस्यासर्वहृत्पादि [illegible] नारीनानेश्च २१ निर्जितु षट्कं कामक्रोधलोभमोह मदमत्सराख्यं मदिन्द्रियाणा[illegible]. २८ भगवद्गुणलिंगान्याह निशम्येति त्रिभिः गुणान् भक्तवात्सल्यादीन् [illegible] [illegible] [illegible] उद्गायति

पृ. [illegible] स्मरणादिभिर्हरेः [illegible]

तस्य भावः चेष्टादिः तस्य भावो भावना तेनानुकृते आशयाकृती मनःशरीरे यस्य निर्दग्धं बीजमज्ञानमनुशयो वासना
स-भा- चयस्य सः समेत्य प्राप्नोति २९ ततः किमत आह अधोक्षजस्यालम्भं मनसा स्पर्शः शातनं छेदकं ततस्तं भजध्वम् अशु
भः रागादियुक्तः आत्मा मनो यस्य सः संसृतिचक्रशातनं तन्निर्वाणं कबुधा विदुः तदेव ब्रह्मनिर्वाणमिति मोक्ष
२८ सुखात्मकं सुखं विदुः हृदीश्वरमन्तर्यामिणम् ३० भक्तिरशक्येति च न मन्तव्यमित्याह क इति छिद्रवत् आका

तदा पुमान्मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः निर्दग्धबीजानुशयो मही
यो यसा भक्तिप्रयोगेन समेत्यधोक्षजम् २९ अधोक्षजालम्भमिहाशुभात्मनः शरीरिणः सं
सृतिचक्रशातनम् तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखं विदुर्बुधास्ततो भजध्वं हृदये हृदीश्वरम् ३०
कोऽतिप्रयासोऽसुरबालका हरेरुपासने स्वे हृदि छिद्रवत्सतः स्वस्यात्मनः सख्युरशेष
देहिनां सामान्यतः किं विषयोपपादनैः ३१ रायः कलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कु
ञ्जरकोशभूतयः सर्वेऽर्थकामाः क्षणभङ्गुरायुषः कुर्वन्ति मर्त्यस्य कियत्प्रियं चलाः ३२

शवत् विषयाणामुपपादनैः किम् तत्र हेतुः सर्वदेहिनां सामान्यतः विषयनिष्ठत्वे शूकरादिसाधारण्यात्तेऽपि स्युः न चै
वमात्मैयोनन्दः क्रिया नास्त्येव अन्वाराह्यारस्य प्रकरणस्य ३१ अनर्थकं च विषयार्जनमित्याह रायः अर्थाः क्षणभङ्गु २८
रायुषः तस्य तद्रूपमिति हा सोऽपि धनं हि पुरुषो लोके पुरुषधनमेव वा अवश्यमेकतरं जतितस्मात्किं धनेन स्यादिति ३२

यन्नदुःखेन संभिन्नं न च ग्रस्तमनन्तरं अभिलाषोपनीतं च तत्सुखं स्वर्गपदास्पदं इति न्येवं भजा. स्वर्गादिभोगा अपि नैसर्गिकाहा
इत्याह एवं हीति त्रयेण स्वेर्तु. क्रतुभिः कृता इति तत्रापि हकर्मणा जितो लोकः क्षीयते एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीय
त इति श्रुतेः अनएवपुण्यतारतम्येन सातिशयाः नच निर्मलाः स्पर्द्धादिम त्वात् नविद्यते दृष्टं श्रुतं च दूषणं यस्मिन् ३३
किंच यदर्थं यत्सक... ल्प्य अत्र संकल्पितात् विपर्यासविपरीतं फलममोघमवश्यमाप्नोति ३४ तदेव दर्शयति सुखा

एवं हि लोकाः क्रतुभिः कृता अमी क्षयिष्णवः सातिशया न निर्मलाः । तस्माददृष्टश्रुतदूषणं परं भ
क्त्यैकयेशं भजतात्मलब्धये ३३ यदर्थमिह कर्माणि विद्वन्मान्यसकृन्नरः करोत्यतो विपर्यासममो
घं विन्दते फलम् ३४ सुखाय दुःखमोक्षाय संकल्प इह कर्मिणः सदाप्नोतीहया दुःखमनीहायाः सु
खावृतः ३५ कामान्कामयते काम्यैर्यदर्थमिह पूरुषः स वै देहस्तु पारक्यो भंगुरो यात्युपैति च ३६
ग किमु व्यवहितापत्यदारागारधनादयः राज्यकोशगजामात्यभृत्याप्ता ममतास्पदाः ३७ किमेतैरात्मे
नस्तुच्छैः सह देहेन नश्वरैः अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानन्दमहोदधेः ३८ निरूपितामिह स्वार्थः कि

येन ईहया इच्छया क्रियया वा यः पूर्वमनीहायां हेतोः सुखेनावृत आसीत् स ईहया दुःखमाप्नोत्येव ३५ किंच का
मान् भोगान् काम्यैर्विषयैः कर्मभिर्वा पारक्यः श्वादिभोग्यः न त्वात्मीयः भंगुरश्च ३६ किमु देहाद्व्यवहिता अपत्यादयो मम
ताविषया. पारक्या इति वक्तव्यम् ३७ किंच स्वयपुरुषार्थरूपस्य किमेतैरिति ३८ भोगावसराभावाच्चैतैः कश्चुपयोगइ
त्याह निरूप्यतामिति प्राचीनैः कर्मभिः क्रियमाणस्य कर्मभिः कियानर्थः इति अन्वयः

ननु कर्मसुखमात्रे सुभोगावसरः स्यात् तत्राह कर्माणीति निचेदं कर्मतत्फलदेहादिकं च परमार्थं इत्याह उभयं कर्मदेहं च अविविकतः अज्ञानेनैव तनुते ४० यदपाश्रया यदधीना ४१ भूतानां प्राणिनां जीवसंज्ञितः अन्तर्यामी ४२ अयुतु

कर्माण्यारभते देही देहेनात्मानुवर्तिना कर्मभिस्तनुते देहमुभयं त्वविवेकतः ४० तस्मादर्था श्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः भजतानीहयात्मानमनीहं हरिमीश्वरं ४१ सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मेश्वरः प्रियः भूतैर्महद्भिः स्वकृतैः कृतानां जीवसंज्ञितः ४२ देवोऽसुरो मनुष्यो वा यक्षो गंधर्व एव वा भजन्मुकुन्दचरणं स्वस्तिमान्स्याद्यथा वयम् ४३ नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वासुरात्मजाः प्रीणनाय मुकुंदस्य न वृत्तं न बहुज्ञता न दानं न तपो नेज्या न शौचं न व्रतानि च प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद्विडंबनं ४४ ततो हरौ भगवति भक्तिं कुरुत दानवाः आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरे ४५ दैतेया यक्षरक्षांसि स्त्रियः शूद्रा व्रजौकसः खगा मृगाः पापजीवाः संति ह्यच्युततां गताः ४६ एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः एकांतभक्तिर्गोविंदे यत्सर्वत्र तदीक्षणम् ४७ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे प्रह्रादानुच

रितामसमाकमत्र नाधिकार इत्यपि न ... नो ग्रमित्याह देवइतिपञ्चभिः ४३ अमलया निष्कामया विडंबनं नटनमात्रम् ४४ ४५ अच्युततामच्युतत्वं ४६ अध्यायद्वयोक्तमुपसंहरति एतावानिति तदीक्षणं गोविन्दद्रष्ट्रा सन्मानमं ४७ इति सप्तमे सप्तमोऽध्यायः ७

अग्रहे ऽतिरूपा सत्तु निघ्नन्दैत्यो हन स्वय आविर्भूय नृसिंहेन स च स्वसाद्भिः स्तुतः अंतः कृपासुधापूर्णो बहिः कोपो
न केशरी देत्येंद्र मरि आविश्य भजतः स्वमनाथयत् १ एकांतसंस्थितां त्वदभिप्रायां यथा यथावत् २ सर्वं हंतुमनो दधे कथं
भक्त कोपस्यावेशेनोद्रेकेण चलत् गात्रं वपुर्यस्य सः ३ क्षि । तिरश्चीनेन वक्रेण सरोषेण तिरश्चीनेन वक्रेण ४

श्रीनारद उवाच अथ दैत्यसुताः सर्वे श्रुत्वा तदनुवर्णितं जगृहुर्निरवद्यत्वान्नैव गुर्वनुशि
क्षितं १ अथाचार्यसुतस्तेषां बुद्धिमेकान्तसंस्थितां आलक्ष्य भीतस्त्वरितो राज्ञ आवेदय
द्यथा २ श्रुत्वा तदप्रियं दैत्यो दुःसहं तनयानयम् कोपावेशचलद्गात्रः पुत्रं हंतुं मनो दधे ३
क्षिप्त्वा परुषया वाचा प्रह्लादमतदर्हणं आहेक्षमाणः पापेन तिरश्चीनेन चक्षुषा प्रश्रयाव
नतं दांतं बद्धांजलिमवस्थितं सर्पः पदाहत इव श्वसन्प्रकृतिदारुणः ४ हिरण्यकशिपुरुवा
च हे दुर्विनीत मंदात्मन्कुलभेदकराधम स्तब्धं मच्छासनोद्वृत्तं नेष्ये त्वाद्य यमक्षयं ५ क्रु
द्धस्य यस्य कंपंते त्रयो लोकाः सहेश्वराः तस्य मेऽभीतवन्मूढ शासनं किंबलोऽत्यगाः ६ प्रह्ला
मे द उवाच न केवलं मे भवतश्च राजन्स वै बलं बलिनां चापरेषां परेऽवरेऽमी स्थिरजंगमा ये ब्रह्मा
दयो येन वशं प्रणीताः ७ स ईश्वरः काल उरुक्रमोऽसावोजः सहः सत्त्वबलेंद्रियात्मा स एव विश्वं परमः स्वशक्तिभिः सृजत्यवत्यत्ति गुणत्रयेशः ८

मदात्मन् अल्पबुद्धे महाज्ञातिलंघनं त्वामद्य यमालयं नेष्यामि ५ अभीतवत् किंबलः यस्य स किंबलः ६-७ ब्रह्मादयो नियम्या हेतु सर्वे
श्वरः इति उरुक्रमः पादविक्षेपो यस्य बहुपराक्रमः इति वा ओजः आदिरूपः सत्त्वधैर्यं बुद्धिवीर्य

ब

१ ...सः मच्चतुरसो कथं मम आदिस स्वबलस्यारत आह अहीति आत्मन स्वस्य स्वभावं त्यज यत अजितादात्मनो मनसः अतिविमा
र्गेण स्थितोन सन्ति न हितरे द्विषः ताम्येन मनसो धारणमेव समर्हणमाराधनं ९ मया दिग्जया सर्वे जिता अत आह सोपत
३० त्रुस च्चीति सत्यमिति चेत् तत्राह दस्यूनिति एके न वादृशा मरा पुरा आरोलुम्पत. सर्वस्व हरतः षड्विन्द्रियलक्षणान् शत्रून् नवि
जित्य आजितत्वात् दश दिशः स्वयं जिता मन्यन्ते साधोस्तु जितचित्तस्य देहिनां समस्य तस्य विद्वेष-स्वाज्ञानकल्पिता परे शत्रु

मिले जह्यासुरं भावमिमं त्वमात्मनः समं मनो धत्स्व न संति विद्विषः ऋते जितादात्मन उत्पथस्थितात्तद्धि ह्यनंतस्य महत्समर्हणं ९ दस्यून्पुरा षण्न विजित्य लुंपतो मन्यंत एके स्वजिता दिशो दश जितात्मनो ज्ञस्य समस्य देहिनां साधोः स्वमोहप्रभवाः कुतः परे १० हिरण्यकशिपुरुवाच व्यक्तं त्वं मर्तुकामोसि योतिमात्रं विकत्थसे मुमूर्षूणां हि मंदात्मन्ननु स्युर्विक्लवा गिरः ११ यस्त्वया मंदभाग्योक्तो मदन्यो जगदीश्वरः क्वासौ यदि स सर्वत्र कस्मात्स्तंभे न दृश्यते १२ सोहं विकत्थमानस्य शिरः कायाद्धरामि ते गोपायेत हरिस्त्वाद्य यस्ते शरणमीप्सितं १३ एवं दुरुक्तैर्मुहुरर्दयन्रुषा सुतं महाभागवतं महासुरः खड्गं प्रगृह्योत्पतितो वरासनात्स्तंभं तताडातिबलः स्वमुष्टिना १४ तदैव तस्मिन्निनदोतिभीषणो बभूव येनांडकटाहमस्फुटत् यं वै स्वधिष्ण्योपगतं त्वजादयः श्रुत्वा

वे कुन. स्तु १ व्यक्तं निश्चितं विक्लवा अनन्विता अर्थी ११ हे मन्दभाग्य यद्यसाव स्तितर्हि क्वास्ति प्रल्हाद आह सर्वत्रास्ति हिर
ण्यकशिपुराह तर्हि कस्मात्स्तंभे नास्ति प्रल्हाद स्तुतं स्तंभनिरीक्ष्य माया नमस्य नाह दृश्यते इति १२ हिरण्यकशिपुस्तत्रैन ३०
मपश्यन्नाह सोहमिति १३ प्रल्हादेन स्तुति... नानिरीक्ष्य माया ... ताडितवान् १४ १५

लमं

तस्य रत्नसाधने रामस्य १६ भगवं स्तदा महश्यन्तहश्येव भ. वकिमर्थ निज नत्वेन यत्सत्ताहेन भाषितं हश्यन्तइ नितस्य
त्यविधातुकर्तुं तथा अभिलेषु भ. ने ष्वा त्मनं ष्वाद्विचसत्य कर्तुं सं मे दृश्यतनात्किमर्थं भौमि केषु च भावेषु भू. ने ष्वथमह
श्वच भगवान् स्तहमिति नेव भ. त्वेन भाषितं तत्सत्य कर्तुं तथा अदु तदैत्यघातनकमा. नवार रूपमुद्दह नृदयन तत्किमर्थं
निज सत्य सनकादि भ. शापान्तर मनुतत्वे स्थि भेऊ असि शापमेहो नवस्थितिन तत्सत्यकर्तुं तथा अत्यद्भुतं नवास्तमहा
वस्तं महश्चनचरूपमुद्दह नृ नवान मृगाकार नमनुष्य कारं मुद्दहन् सभायामध्ये अदृश्यत न तत्किमर्थं निजं सत्येन हिर
कशिपुना ब्रह्मणः प्रतिपद्भाषितं भ. ने भाऽस्त्वं हि सत्ये भाष मत्तुं भोभ. त्वम प्रभो इति तथा नार्तनवद्दिशि तनतरे नम
मे रात्रि व ब्रह्मणश्च निज भ. त्वेन तथास्थितिनियद्भाषितं तत्सत्यकर्तुं न हितद्भूतस्य षष्भ तं न च नरो वा मृगो वा न च सभा

रि स विक्रमत्पुत्र वधे प्ररोजसा निशाम्यानहाद मपूर्वं मद्भुतं अन्तः सभायां न ददृशान्स्पदं वन
त्रस्तु येन सुरपूर्थपाः १६ सत्यं विधातुं निजभृत्यभाषितं व्याप्तिं च भूतेष्वखिलेषु चात्मनः अदृश्य
तात्यद्भुतरूपमुद्दहन् स्तम्भे सभायां न मृगं न मानुषम् १७

... ग स्तान न च प्रागामष्वहिः एव ना भाषित
सत्यकर्तुं यत्तहि राण्यकशिपुना भाषितं तन्नूनमेननावरोधेन मत्युर्मेव हेतनि तथा अयमत्कृतश्चिन्ह योऽधुरइति यच्च
नारदेन निजभ. त्वेन प्रतिभाषित अयं महानसस्थान प्राप्य... तन्नेन स्वस्य भक्तप्रतिपादित्वं च
यद्भाषितं तत्सत्य कर्तुं मदृश्यत च कात्र निज भाषित व यत्क्रोनेयन्त... तदिति तमेभक्तोऽप्यप्रापलिनि तथा तेषा महा
सभु श्वर्णी मत्तुसमा सागरादि व्याप्तितत्सत्य कर्तुं मदृश्यते तिदृष्टव्यं कालमतिविस्तरः १७

सरेत्यत्र वध्यनिष्कृत्वानद्य श्रयसत्वं प्राणिविरोधसर्वं सो विलोकयन् स्तंभस्य मध्यान्निर्गच्छन्तं नृमृगेन्द्रयोर्मिश्ररूपमहो किमेत
भा स्का· दिति मीमांसितवानित्यर्थः १८ नृसिंहमलं भयानकं तन्मृसिंहरूपं मीमांसमानस्याग्रतः समुत्थितः रूपं ददर्श। समुपस्थितः भि
यानकत्वमेव दर्शयन्तद्रूपमनुवर्णयति त्रिभिः प्रतप्तचामीकरस्वर्णमिव पिंगाक्षि चण्डे लोचने यस्मिन् स्फुरन्त्यः सटाः केसराः के
३१ केशाः करालो माति स्फुरन्ति सटाकेसरैर्जृम्भितं स्फोटयमानमाननं यस्मिन् करालोन्नता दंष्ट्रा यस्मिन् करवालः खड्गः तद्व
च्चंचला क्षुरान्ता जिह्वा यस्मिन् भ्रुकुटीमुखे न मुखेनोल्बणमुग्रं स्तब्धौ उन्नतौ शंकुवद्दीर्घौ कर्णौ यस्मिन्

स सत्वमेवं परितो विपश्यन्स्तंभस्य मध्यादनुनिर्जिहानं ॥ नायं मृगो नापि नरो विचित्रमहो किमेतन्
नृमृगेन्द्ररूपं १८ मीमांसमानस्य समुत्थितोऽग्रतो नृसिंहरूपस्तदलं भयानकम् प्रतप्तचामी
कर चंड लोचनं स्फुरत्सटाकेसरजृंभिताननम् करालदंष्ट्रं करवालचंचलक्षुरान्तजिह्वं भ्रु
कुटीमुखोल्बणम् २ स्तब्धोर्द्ध्वकर्णं गिरिकन्दराद्भुतव्यात्तास्यनासं हनुभेदभीषणम् दिविस्पृश
त्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षःस्थलमल्पमध्यमम् ३ चंद्रांशुगौरैश्छुरितं तनूरुहैर्विष्वग्भुजानीक
शतं नखायुधम् ॥

गिरिकंदरवदद्भुतं व्यात्तं प्रसृतं मास्यं नासे च यस्मिन् हनुः कपोलप्रान्तं तयोर्भेदेन विदारणेन भीषणम् दिविस्पृशन् कायो
यस्मिन् अलुक्समास अदीर्घा ह्रस्वा पीवरा च स्थूला ग्रीवा यस्मिन् उरु विशालं वक्षःस्थलं यस्मिन् तच्च तच्च अ
ल्पं मध्यमं मुदरं यस्मिन् ३ चंद्रांशुवद्गौरैस्तनूरुहैर्लोमभिश्छुरितं व्याप्तं विष्वक्सर्वतः प्रसृता भुजा एषामनीका
नि सेनाः तेषां शतानि यस्मिन् नखा एव आयुधानि यस्मिन् ४ ३१

म

उरासदं प्राप्तुमशक्यम् सर्वाणि च निजानि चक्रादीनि निहतराणि चक्रादीनि नखा युधप्रवेकाः शस्त्रोत्तमा नेविद्रा
वितो दैत्यो दानवायेन तद्रूपं मीमांसमानस्याग्रत समुपस्थित इति पूर्वेणान्वयः १९ महाविभीवप्रयोजनविमर्शपूर्वकं
तेन सह देव्या युद्धं माह सनीति. प्रायेन महामायाविनाहरिणामे श्रेयमेवं भूतो वधः मम हन्तुः स्यात. चिन्तितं जगत्या
नेन समुद्यतेन किं न किं चित्स्यादित्येवं ब्रुवन्नभ्यपद्यतेत्यन्वयः २० महासोऽसुरो न सिंहस्यो असिवीक्षो भूनितः सेन

दुरासदं सर्वनिजेनतरायुधं प्रवेकं विशाविनदे सदानवं १९ आयएणमऽयुं हरिणोऽमनोवधः ५
स्यात्तोनेन समुद्यतेन किम् एवं ब्रुवं स्त्वभ्यपतद्दरायुधो नदन्न सिंहप्रति कुञ्जरः २० अलक्षितो देव्य
योपतितः पतङ्गमाय थान्वसिंहाजसिंसोऽसुरस्तदानतद्धि नेत्रे खलु सत्त्वधामनि स्वतेजसा
मालुपुरा पिवज्रमः २१ ततो भिन्नहाम्यहनन्महासुरोरुधान् सिंहं मूर्द्धयोस्वेगयातविक्रमे सग
दैत्यसाधरोमहस्रगंताहृसुतोयथाग्रहीत् २२ सनस्यहस्तोत्कृत्तिनस्ततासुरो विक्रीडतो य
दहद्धिर्गरुत्मतः असाध्यमन्यन्त हतोकसोऽमराघनचादाभारतसर्वधिसप्पाः २३

अलक्षितो अदृष्टोऽभूत सत्त्वधामनि सत्त्वप्रकाशे हरौ पतितस्य तमोमयस्यादर्शनं नहि चित्रं न भवतीति तत्र हेतुः यो
हरिः पुरा सृष्ट्यादौ प्रलयकालीनं तमः नु अग्रहीत् अपिबत् तस्मिन् २१ विक्रमेन तनसा गप्रहरं ते २२ हस्तोत्कलित.
नि सत. नहाऽमरा देवाः सर्वधि स्यपा. असाध्यमन्यन्त हतो न्योकासिस्याना ऽवियेयानेनद्धियापनचरमेवान्ताः
मन्तः २३

स॰ ने

भा॰स॰ यस्य हस्तात्स्वयं मुक्तं तनूहरिस्तथैव कृतवान् किल नमस्यामास स्वकृतचर्मणी प्रमण्य पुनस्तं प्रासजनं प्रत्यावर्त्य तेन स्वयमः
पश्येन सौवर्णं वेगो यस्यां शातचन्द्रं चर्मासिः स्वकं चर्म माप्य, अचिरेद्युयत्सामध्येनैव मुपर्युपमुक्तं रत्नमद्गहासमेवाद्यः
५२ नीलकण्ठेनैव महाशब्दं नोत्स्वराभयकरं तदुयेन हरेरस्ते जयाथाय निमीलित न्याः हरीयस्य २५ गृहीतोद्यं तानः स्य
लोयथा मूषकं विरारसे हरित्वा अहिप्रहस्तरामिति विस्वकुसर्पन स्फुरननिः सरन ग्रहणेनातुरविवशाहस्ताः सह दुर्दै
ननष्टप्रयुक्तेन कुलिशेमनखैश्च नात्वगपि यस्य भादारिसमायोनीनतन्वेदि॥ ऊरुऊरौ निपात्य नभसो न चोवरस्तवैन्य
नो नमम्यसोनिजवीर्यसंविकितं यदुरुक्रमो मृहरिमहासुरः पुनस्तमासजन् स्वकृचर्मणी प्रगृह्य वेग
नजितश्रमो मध्ये २४ तेश्येन वेगं शातचन्द्रचर्मासि करेण मसिःइस्तुपरि धोहरिः कृत्वाद्रहासं
स्वरमुत्स्वनोत्स्वेणानिमीलितनाद्वजगद्देमहाजवः २५ विष्वक्स्फुरन्तं ग्रहणातुरं हरिर्व्यालोय
थारवुकुलिशाक्षतत्वचम् द्वार्यूरु आपात्य ररीरलीलया पानखैयथाहिं गरुडो महाविषम् २६ सं
न्ना रंभदुष्प्रेक्ष्यकरालनोचनो व्यामिनात्तं विलिहन्स्वजिह्वया असृग्लवाक्तारुणकेशराननो यथात्र
मालीद्विपहत्यया हरिः नखांकुरोत्पाटितहृत्सरोरुहं विसृज्य तस्यानुचराननुद्रयुन्, अहन्समेतान्न
खशस्त्रपाणिभिः दोर्दंडयूथोनुपथान् सहस्रशः २७ सटावधूता जलदाः परापतन् ग्रहाश्च तद्दृष्टिविमुष्टरोचिषः ३२
करालानिलोद्धूतानि यस्य असृङ्मोरक्तस्य लये विद्युत्प्रिरक्ता सिक्ता अतएव आरुणा केसरा आननं च यस्य सः करट्टिपह
त्यया गजवधेन रक्तो सिंहो यथा एवं रजस्तस्यानुचरानुद्रवान् अहन्नेमतु नखैः शस्त्रैः पाणिभिः नखांकुरैरुत्पाटितं हृत्सरोरुहं यस्य
ते रोदृशा ताम्बूथानि तस्माः नअनुपथे येषां तान् अन्यान पिमत्सुरपातितवान् २७ धा॰

दैत्यवधव्यग्रस्यन्हरेरहोपमहद्गुभ्मासटाभिरवधूता.प्रकंपिता.परावतन्व्यशीर्यंत तस्माद्दृष्ट्याविमुक्तरोचिर्यंशानेस्फुर
स्फुनप्रभा अभवन्निनिःशेषःदिगिभादिगजा. २८ तस्यसटाभिरुन्नताःस्फ्यानिविमानानिनिःसंकुलाव्याप्तासतीशोत्पन
स्वस्थानासकंपिगौरसंपन्न.२८ विभ्रंशेः स्वर्व्याम्यास्वंपिविमलाकोत्थलनतस्यासनेउपविष्टमयाकोपिनवभा ज

सटावधूताजलदा.परापतनग्रहाश्चलदूद्भवि मुक्तरोचिषः अंभोधयःश्वासहताविचुक्षुभुर्नि
र्हादभीतादिगिभाविचुक्रुशुः २८ द्योस्तत्सटोत्क्षिप्तविमानसंकुलाप्रोत्सर्पत्क्ष्मा च पदाभिपीडि मे॰२
ता शैलाःसमुत्पेतुरमुष्यरंहसातस्ततजसार्वककुभोनरेजिरे २९ ततःसभायामुपविष्टमुत्तमं पासनेस
म म नते जसविभुं ज्वलच्छिद्रेरमत्यमर्षणंप्रचंडवक्त्रंनव भाजकश्चन ३० निशाम्यलोकत्रयम
स्तकज्वरं तमादिदैत्यंहरिणाहतंमृधे प्रहर्षवेगोत्कलितानना मुहुःप्रसूनवर्षेर्ववृषुःसुरस्त्रियः
महाविमानावलिभिर्नभस्तलं दिदृक्षतांसंकुलमासनाकिनाम् सुरानकाडुंदुभयोथजघ्निरे गध
र्वमुख्याननृतुर्जगुःस्त्रियः ३२

नाभेवननलच्छिन्नोहरथःप्रतियोद्धायेन ५० लोकत्रयस्यमस्तकज्वरशिरोव्यथावद सहं प्रहर्षस्यवेगेनउत्कलितानिवि
कसितानि आननानियासांतान्दहरिस्ववृषुः ३१ नाकिनांविमानावलिभिःसुराणामानका.पटहा.तेजघ्निरेवादिता.
स्त्रियोऽप्सरसोननृतु ३२

भा.स. ग-भर्वा अप्सरसश्चारणाश्चेत्यर्थ नरशार्दूलं पुरुषोत्तमम् ३३ ॥ स्तौत्येनं सिंहस्य शंकमाकृत्वेनमः आरोहयास्तुव
न्सत्प्रदशश्लोकैः पृथक् पृथक् अनन्ताय अनन्तप्रसादत्वनेनोसि अनन्तत्वेहेतु. दुरन्ताशक्तयोपस्यतत्तुकिन विचित्राणि
३३ वीर्याणिप्रभावायस्यतात्किमर्थं पवित्राणिशोधकानि कर्माणियस्य विचित्रवीर्यत्वमेवाह विश्वस्येति सदथ ते सम्यक्

तत्रोपव्रज्यविबुधाब्रह्मेन्द्रगिरिशादयः ऋषयः पितरः सिद्धा विद्याधरमहोरगाः मनवः प्र
जानांपतयोगन्धर्वाऽप्सरचारणाः मल्लाः किंपुरुषास्तातवेतालाःसह किन्नराः ते विसुपा
र्षदा. सर्वेसुनंदकुमुदादयः मूर्द्धबद्धाञ्जलिपुटा आसीनंतीव्रतेजसम् ईडिरे नरशार्दू
लं नातिदूरचराः पृथक् ३३ श्रीब्रह्मोवाच नतोऽस्म्यनन्तायदुरन्तशक्तये विचित्रवीर्या
य पवित्रकर्मणे विश्वस्यसर्गस्थितिसंयमान्गुणैः स्वलीलयासंदधतेऽव्ययात्मने ३४
रुद्र उवाच कोपकालोयुगान्तस्तेहतोयमसुरोऽल्पकः तत्सुतंपाह्युपसृतंभक्तंते भ

कुर्वते एवमपि अव्ययात्मने अप्रच्युतस्वरूपाय ३४ रुद्रस्तु तत्कोपकालाभिज्ञो नाप्यकापाचमर इति तं प्रार्थयते सहस्रयु
गान्तस्तवकोपस्य कालः कोपाऽयोग्यमायमित्याह अल्पका अल्पत्वं अतः कोपानिहत्यापुत्रादमाहि सीमित्याह तत्सुत
मिति यद्वा अकालेऽप्यकोपोऽस्य मक्तरक्षणार्थमित्ययुक्तं तर्हि इदानीं कोपं त्यजेत्याहाहोत्यर्थः ३५ ३३

चीरं जीर्णवस्त्रमजवसे यदिरथे दिष्टभुक् प्रारब्धभोगी ३७ प्रासादमध्ये पर्यंकेन आपि कशिपो ३८ चरे विचरा
मि कचित् हवद्दिगंबरो विचरामि ३९ नच मानापमानकर्तृ ममवैषम्यमित्याह नाहंनिंदामि महात्मनि

क्वचिच्छये धरोपस्थे तृणपर्णाश्मभस्मसु क्वचित्प्रासादपर्यंके कशिपौ वा परेच्छया ३८ क्वचित्स्ना
तोऽनुलिप्तांगो सुवासाः स्रग्व्यलंकृतः रथेभाश्वैश्चरे क्वापि दिग्वासा ग्रहवद्विभो ३९ नाहं निंदे न च स्तौ
मि स्वभावविषमं जनं एतेषां श्रेय आशासे उतैकात्म्यं महात्मनि ४० विकल्पं जुहुयाच्चित्तौ तां म
नस्यर्थविभ्रमे मनो वैकारिके हुत्वा तं मायायां जुहोत्यनु ४१ आत्मानुभूतौ तां मायां जुहुयात्सत्य
दृङ्मुनिः ततो निरीहो विरमेत्स्वानुभूत्यात्मनि स्थितः ४२ स्वात्मवृत्तं मयेत्थं ते सुगुप्तमपि व
र्णितं व्यपेतं लोकशास्त्राभ्यां भवान्हि भगवत्प्रियः ४३ श्रीनारद उवाच धर्मं पारमहंस्यं
वै मुनेः श्रुत्वाऽसुरेश्वरः पूजयित्वा ततः प्रीत आमंत्र्य प्रययौ गृहे ४४ इति श्रीमद्भागवते म
हापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां सप्तमस्कंधे सदाचारनिर्णये यतिधर्मे त्रयोदशो
ध्यायः १३

त्रिश्लो ४० एवंभूतत्वेन स्थितावुपायमाह विकल्पमिति द्वाभ्यां चित्तौ भेदग्राहकमनोवृत्तौ अर्थरूपे विभ्र
मो यस्मिन् वैकारिके अहंकारे अनु अनंतरं महत्तत्वद्वारेण त्वर्थः ४१ सत्यमेव पश्यतीति तथा ४२ मद
दृष्या लोकशास्त्राभ्यां व्यपेतं न तु तत्त्वतः [illegible] भवान्भगवत्प्रियः ४३।४४ सप्तमे श्री

भा॰स॰ चतुर्दशे गृहस्थस्य परमो धर्म ईर्यते देशकालादिभेदेन पुनः श्रेयो विशेषकृत्॥ १ गृहस्थमुत्लभ्य मोक्षप्रति अनंतरत्वेन प्रथमे
वनस्थयतिधर्मोक्तिभिः हि तेषु नहि गृहस्थस्य मोक्षो न स्यादिति शंकितचित्तः पृच्छति गृहस्थ इति १ न स्वमोक्षधर्मो ना
॥१२९ हगृहे विनादिना यावद्ध्यानसमाप्ति साक्षाद्वासुदेवार्पणं यथा भवत्येवं कुर्वन्नुपासीत २ स्वयमेव मुच्यमानेषु विषु

युधिष्ठिर उवाच गृहस्थ एतां पदवीं विधिना येन चांजसा यायाद्देवऋषे ब्रूहि मादृशो गृहमूढधीः १ नारद उवाच गृहेष्ववस्थितो राजन् क्रियाः कुर्वन् गृहोचिताः वासुदेवार्पणं साक्षादुपासीत महामुनीन् शृण्वन् भगवतोभीक्ष्णमवतारकथामृतं श्रद्धधानो यथाकालमुपशांतजनावृतः २ सत्संगाच्छनकैः संगमात्मजायात्मजादिषु विमुच्येन्मुच्यमानेषु स्वयं स्वप्नवदुत्थितः ३ यावदर्थमुपासीनो देहे गेहे च पंडितः विरक्तो रक्तवत्तत्र नृलोके नरतां न्यसेत् ४ ज्ञातयः पितरौ पुत्रा भ्रातरः सुहृदोपरे यद्वदंति यदिच्छंति चानुमोदेत निर्ममः ५

च्यमानेषु यथा उत्थितः पुमान् स्वप्नदृष्टेषु पुत्रादिषु संगं विमुंचति तद्वत् ३ नन्वेवं भूतस्य कुतो गृहो
चिता क्रिया स्युस्तत्राह यावदर्थमिति अन्तरनासक्तः बहिरासक्तवत् लोके जनमध्ये नरतामानुष्यं न्यसेत् पु
रुषकारमाविष्कुर्यादित्यर्थः ४ आग्रहं तु क्वापि न कुर्यादित्याह ज्ञातय इति ५ ता॰

रङ्गस्तु मास्माकं हविर्भागादिलाभः गुरुः पार्थः किंतु त्वत्पादिचर्ययैव भवता पुनरनेन सरं भेवत्सेवका यमेव साधितं तस्य चैर्यत्वाद्
पसंहरन्नंकोऽधस्तित्याशयेनाह हे परम नोऽस्माकं स्वाय स्वार्हानां भवता त्रायता स्वभागा आनीता इत्यन्वयः. अन्तर्यामिणा त्वयैव
पत्ते सुभोक्तृत्वात् अस्मदीयं हृदयकमलं च त्वद्गृहं भवता नत्यर्थं न महेन्तुत्वेनास्य. तस्मान्निर्यथनितरां स्थितेन दैत्येनाक्रा
न्त्या त्वस्तत् प्रत्यबोधि भयापकर्षेण विकाशनीनं नबतेः. लोकोऽश्वर्यसाधनार्थमप्युद्यमदं निर्वेतत आह कालग्रस्त

इन्द्र उवाच प्रत्यानीताः परम भवता त्रायता नः स्वभागा दैत्याक्रान्तं हृदयकमलं त्वद्गृहं प्रत्य-
बोधि कालग्रस्तं कियदिदमहो नाथ शुश्रूषतां ते मुक्तिस्तेषां न हि बहुमता नारसिंहापरैः
किम् ॥ ३६ ॥ ऋषय ऊचुः त्वं नस्तपः परममात्थ यदात्मतेजो येनेदमादिपुरुषात्मगतं ससर्क्थ
तद्विप्रलुप्तममुनाद्य शरण्यपाल रक्षागृहीतवपुषा पुनरन्वमंस्थाः ॥ ३७ ॥

मिति तेनाहे नारसिंह नरस्य च सिंहस्य चाकाराभ्यामाविर्भूत ॥ ३६ ॥ अथ यत्तु नः प्रवर्तनेनास्माकं महाननुग्रहः कृत इत्या-
हुः त्वं नो यदात्यपरमं ध्यानलक्षणं तप परमत्वे हेतुः आत्मनस्त्वत्तेज प्रभावरूपं तदेवाह. येन तपसा आत्मनि लीनमिदं वि-
श्वं ससर्क्थ सृष्टवानसि तत् अमुना दैत्येन विप्रलुप्तं कुण्ठितं सत् हे शरण्यपाल अद्य रक्षार्थं गृहीतेनानेन वपुषा पुनर-
पि तपः कर्तुं तेन त्वं अनुज्ञातवानसि ततोऽनेन मदस्यान्तरश्लोकचतुर्थपादस्यार्थमद्रुः ॥ ३७ ॥

भा॰स॰ पितरस्तु श्राद्धोद्धरणेऽपि मोपकारिणः प्राणमंति श्राद्धानि श्रद्धायुक्तानि पिण्डादीनि नोऽस्माभ्यपुत्रैर्दत्तानि प्रसंभवलात्
स्वयमधिकृत्य वुभुजे किंच तीर्थस्नानसामर्थ्ये स्नातिलोदकमप्यापिवत् नानि तस्योदरान्मुखेश्रोऽर्थिन् श्राद्धं तवान्
३४ कथंभूतान् नरविविदिप्राविवपायस्पनस्मात् वपाविदारणास्यतञ्जनपिडोद्धरणमेव फलमिति भाव. ३८ योगसिद्धाग
गतिमणिमादिसिद्धिं नानाश्च नेकदर्थ्याय स्पनम् नस्मनुभान त्वामुद्दिश्य ३८ विद्याभक्तहीनादिल चारणाय अनु

पितरऊचुः श्राद्धानि नोऽधिवुभुजे प्रसभं तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमयेऽपि तिलांबुसभ्यः तस्यो
दरान्नखविदीर्णवपाद्य आर्च्छत्तस्मै नमो नृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे ३८ सिद्धाऊचुः योनोगति
योगसिद्धाम साधुरहार योगतपोवलेन नानादर्पेन तं नखनिर्ददार तस्मै नुभ्यं प्रणताः स्मो
नृसिंह ३८ विद्याधराऊचुः विद्यां पृथग्धारणायानुराद्धां न्यषेधदज्ञो वलवीर्यदृप्तः सयेन सं
ख्ये पशुवद्धतस्तं मायानृसिंहं प्रणताः स्मनित्यम् ४० नागाऊचुः येन पापेन रत्नानि स्त्रीरत्ना
निहृतानि नः तद्वक्षःपाटनेनासां दत्तानन्द नमोऽस्तु ते मनवऊचुः मनवो वयं तव निदेशका
रिणो दितिजेन देव परिभूत सेतवः भवता खलः सउपसंहृतः प्रभो करवाम ते किमनुशाधि

रङ्गसद्भावात्मकः स्वयं मुदे ४० एवानिकणासुस्थितानि स्त्रीरत्नानि चतमा स्त्रिय असंख्यानि दत्तानन्दोऽपनततस्योधु
मम् पातालेऽस्माकं रत्नानन्दोऽपनेति ४१ नृसिंहे नावलोकिता. सनो मृढ्द्विवहाज्जलयो मनव ऊचुः मनवो वयं धर्म ३४
पालका परिभूतासेतवो वर्णाश्रमधर्ममर्यादा यैस्ते अनुशाधि अनुशिक्षय ४२

प्रजापतयोपि नदवलोकिता. प्रोचुः हे परेश त्वयाऽभिसृष्टाः प्रजेशा वयं येन निषिद्धाः सन्तः प्रजा न सृजाम स ए
ष भिन्नवक्षाः यस्य सः नुनिश्चितमत. शेते अत· परं प्रजा सृज्याम इति हृष्टा नत्वाहुः हे सत्वमूर्ते तवायमवतारो ज
गतो मंगलम् ४३ गन्धर्वा अपि नदवलोकिता. प्रोचुः हे विभो वयं ते त्वदीयाः नटा नर्त्तकाः येनाद्य नत्वे गायकाश्च येन

प्रजापतय ऊचुः प्रजेशा वयं ते परेशाभिसृष्टा न येन प्रजा वै सृजामो निषिद्धाः। स एष त्वया
भिन्नवक्षा नु शेते जगन्मंगलसत्वमूर्तेऽवतारः ४२ गंधर्वा ऊचुः वयं विभो ते नटनाट्यगा
यका येनात्मसाद्वीर्यबलौजसा कृताः स एष नीतो भवता दशामिमां किमुत्पथस्थः कुशला
य कल्पते ४४ चारणा ऊचुः हरे तवांघ्रिपंकजं भवापवर्गमाश्रिताः यदेष साधुहृच्छयस्त्वया
ऽसुरः समापितः ४५ यक्षा ऊचुः वयमनुचरमुख्याः कर्मभिस्ते मनोज्ञैस्त इह दितिसुतेन प्रापि
ता वाहकत्वं स तु जनपरितापं तत्कृतं जानता ते नरहर उपनीतः पञ्चतां पञ्चविंश ४६

भय
स्वाधीनाकृता. कथंभूतेन वीर्यसौर्य्यबलशक्तिना भया मोज· प्रभावो यस्य तेन स इमां दृशां मृतिं उचितमेतदित्याहुः किमिति
४४ भवापवर्गं संसारनिवर्त्तकं आश्रयणो हेतुः यद्यस्मात् साधूनां हृदि अनकविनशोतनिशूमिदतिन यासरा यो ऽसुरस्त्वया समा
पितः अतनील. ४५ मनोज्ञैः कर्मभिरनुचरेषु मुख्याः पञ्चतां मृत्युं हे पञ्चविंशा चतुर्विंशतितत्त्वनियामक ४६   ४६

भा॰स॰ किंपुरुषास्तुस्तास्तोतुके वयवराकाइत्याहुः वयकिंपुरुषास्तुच्छप्राणिनः त्वंतु महानद्भुतप्रभाव पुरुषः नन्वयं महानसैत्यो हतइति किंनवर्णितेइत्याशंकाक्षियदेवेत्याहुः अयमिति ४७ सत्रेषु यज्ञेषु तेन्वयाहतः रागत्त् दिष्ट्याभक्षकेन ४८

३५

किंपुरुषा ऊचुः वयंकिंपुरुषास्त्वंतु महापुरुषईश्वरः अयंकुपुरुषोनष्टो धिक्कृतः साधुभिर्यदा ४७ वैतालिका ऊचुः सभासु सत्रेषु तवामलंयशो गीत्वासपर्यांमहतीं लभामहे यस्तामनैषीद्वशमेषदुर्जनो दिष्ट्याहतस्ते भगवन्यथामयः ४८ किंनरा ऊचुः वयमीश किंनरगणास्तवानुगा दितिजेन विष्टिममुनानुकारिताः भवताहरे सवृजिनोवसादितो नरसिंहनाथ विभवाय नोभव ४९ विष्णुपार्षदा ऊचुः अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतंते दृष्टंनः शरणद सर्वलोकशर्म सोयंते विधिकर ईशविप्रशप्तस्तस्येदंनिधनमनुग्रहायविद्मः ५० इतिश्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां सप्तमस्कंधे प्रल्हादानुचरित्रे हिरण्यकशिपुवधो

जि॰

अमुनादितिजेन विष्टिः निर्मूल्यकर्म अनुनिरंतरकारिताः अत परतः विभवाय समृद्धये भव ४९ नोऽस्माकं भक्तानाश रणद आश्रयप्रद सर्वेषां लोकानां शर्म मंगलमेव हरेर्नररूपमद्भुतं दृष्टं पूर्वम् विधिकर किंकरः ५० इतिश्रीस प्तमस्कन्धेऽष्टमोध्यायः ८

३५

नवमे ब्रह्मणा भीत्या बोधितो नृहरिर्बालकः । कोपप्रशमयन्नस्तौन्नृसिंहं मतिमीश्वरं ॥ उग्रोऽप्यनुग्रहाय स्वभक्तानां न केशरि केशरिवस्वपोतानामन्येषामुग्रविग्रहः इत्याद्यागमो कोऽभक्तानुकंपिता माह एवमिति समासिः एवं दूरत एव स्थित्वा स्तुवंतः मन्युना संरंभ आवेशो यस्य तमुपगन्तुं नाशक्नुवन् १ महदद्भुतं रूपं दृष्ट्वा संकितास्मतीति नोपजगाम श्री

नारद उवाच एवं सुरादयः सर्वे ब्रह्मरुद्रपुरःसराः नोपैतुमशकन्मन्युसंरंभं सुदुरासदम् १ साक्षाच्छ्रीः प्रेषिता देवैर्दृष्ट्वा तन्महदद्भुतं अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात्सा नोपेयाय शंकिता २ प्रह्लादं प्रेषयामास ब्रह्मावस्थितमन्तिके तात प्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपितं प्रभुम् ३ तथेति शनकै राजन्महाभागवतोऽर्भकः उपेत्य भुवि कायेन ननाम विधृतांजलिः ४ स्वपादमूले पतितं तमर्भकं विलोक्य देवः कृपया परिप्लुतः उत्थाप्य तच्छीर्ष्ण्यदधात्कराम्बुजं कालाहिवित्रस्तधियां कृताभयं ५ स तत्करस्पर्शधुताखिलाशुभः सपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः तत्पादपद्मं हृदि निर्वृतो दधौ हृष्यत्तनुः क्लिन्नहृदश्रुलोचनः ६ इत्यन्वहं तु. अदृष्टत्वेन उपेयाय उपगतवती २ ४

कालरूपाहिस्तस्मात् वित्रस्ता धीर्येषां तेषां कृतमभयं येन तत् ५ तत्करस्पर्शेन धुतं निरस्तमखिलमशुभं यस्य सपदि तत्क्षणमेव अभिव्यक्तमपरागहीनं परमात्मदर्शनं यस्य सः तं नृसिंहं निर्वृतः सन् हृदि दधौ हृष्यन्ती रोमांचिता तनुर्यस्य क्लिन्नं आर्द्रं हृदयं यस्य अश्रुपूर्णे लोचने यस्य परमसुखमाप्तः तदा पादपौनःपुन्येन त्यर्थः ६

भा० स० ३६

सुसमाहितत्वमेवाह तस्मिन्नेकस्मिन् न्यस्तहृदयमीक्षणं च येनेति ॥ ७ ॥ स्वस्मिन्निवसमस्तेभ्यो नत्स्वपात्मनः एवं प्रल्हा
द स्तोनिसत्पदैः ह्विचत्वारिंशता आह तत्रानावदात्मनो भगवत्स्तुतावनधिकारमिवाधिकारं साभावं पन्ना
ह ब्रह्मादय इति पञ्चभिः मुनयो मननशीलाः सिद्धा सांनिनोपि कथ्यमृता सत्त्वैकतानमतयो विस्तारो यस्याः सा
मतिर्येषां तथाविधा अपि वचसां प्रवाहैरपि न यावद्गुणैर्वर्णयन्तो गुणैरपि पारं धरितुं न पिप्रुः न पूर्णा न शक्ता दृष्ट
थः स हरिर्मे कथं तोष्टुमर्हतीति तत्र हेतुः उग्रजोराः आसुरी जातिर्यस्य तदा यहरिं तोष्टुं स्वस्य योग्यताभावः

अस्तौषीद्धरिमेकाग्रमनसा सुसमाहितः । प्रेमगद्गदया वाचा तन्न्यस्तहृदयेक्षणः ॥ प्रल्हाद उवाच ब्रह्मादयः सुरगणा मुनयोऽथ सिद्धाः सत्त्वैकतानमतयो वचसां प्रवाहैः । नाराधितुं पुरुगुणैरधुनापि पिप्रुः किं तोष्टुमर्हति स मे हरिरुग्रजातेः ॥ ८ मन्ये धनाभिजनरूपतपः श्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः । नाराधनाय हि भवन्ति परस्य पुंसो भक्त्या तुतोष भगवान्गजयूथपाय ॥ ९

कायोग्यतासम्भवयति मन्य इति द्वाभ्याम् अभिजनः सत्कुले जन्म रूपं सौन्दर्यं श्रुतं पाण्डित्यं ओज इन्द्रियनैपुण्यं
तेजः कान्तिः प्रभावः प्रतापः बलं शारीरं पौरुषमुद्यमः बुद्धिः प्रज्ञा योगोऽष्टाङ्ग एते धनादयो द्वादशापि गुणाः परम
स्य पुंस आराधनाय न भवन्ति हि यतः केवलया भक्त्यैव गजेन्द्राय तुष्टोऽभवत् ९ एवं भक्त्यैव केवलया हरेस्तोषः
सम्भवतीत्युक्तं ॥ ३६

८।

इदानीं भक्तिविनान्यत्किंचिन्नोपहेतुरिति विप्रादिति पूर्वोक्ता धनादयो द्विषट् द्वादशगुणास्तैर्युक्तात्विप्रा
दपि श्वपचं वरिष्ठं मन्ये यद्वा सनत्सुजातोक्ता द्वादशधर्मा गुणा द्रष्टव्याः तेषुक्ता धर्मश्च सत्यं च दमस्तपश्च ॥ मात्स
र्यं ह्रीस्तितिक्षाऽनसूया यज्ञश्च दानं च धृतिः श्रुतं च व्रतानि वै द्वादश ब्राह्मणस्येति कथंभूतात् अरविंदनाभ
स्य पादारविंदाद्विमुखात् कथंभूतं श्वपचं तस्मिन्नरविंदनाभे अर्पितानि मनआदीनि येन तम् इहितं कर्म वरिष्ठ
त्वे हेतुः स एवंभूतः श्वपचः सर्वं कुलं पुनाति भूरिमानो गर्वो यस्य स तु विप्र आत्मानमपि न पुनाति कुतः कुलम्

**विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखात्श्वपचं वरिष्ठं मन्ये तदर्पितमनो
वचनेहितार्थप्राणं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः १० नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मा
नं जनादविदुषः करुणो वृणीते यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः**

यतो भक्तिहीनस्यैते गुणा गर्वायैव भवंति न तु पुष्ट्यै अतो हीनैरपि भक्ति १० तर्हि किं अनाथपर्णीनमस्यान्नप्तकामइव भ
गवान्पूजेतेत्यत आह नैवेति अयं प्रभुरीश्वरः अविदुषो ऽस्मत्काज्जनात् मानं पूजामात्मने न वृणीते नेच्छति यतो निज
लाभेनैव पूर्णः नहि पूजा किंचित्कृत्यैव तत्राह करुणः कृपालुः अतो वृणीते च तत्र हेतुः यद्यदिति यथामानम् यद्वा यद्यस्मात्
यद्येन धनादिना भगवते मानं विदधीत तदेव आत्मने भवति नान्यत् यथा मुखे कृतेन तिलकादिशोभा प्रति
बिंबस्य भवति न तु साक्षात्तस्यैवं कः क्लेशः कृतेन हन् ११

ने२

भा·स· तस्मादेव भगवान् भक्तैव तुष्यति तस्मादहं नीचोऽपि विगतविक्लवः गतशोकः सन् ईश्वरस्य महिम महिमानम्
वयःप्रयत्नेन स्वमनीषयानुसारेणानुवर्णयामि अजा जता विस्मृतिकारणेन मायये नैवं महिम्ना अनुवर्णितेन
३१ अविद्यया संसारमनुप्रविष्टः पुमान् पूयेत शुद्ध्येत न त्वन्यथा हि अन्यस्य तथा शोधकस्याभावदित्यर्थः १२ नेद

तस्मादहं विगतविक्लव ईश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि यथामनीषम् नीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्टः पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन १२ सर्वे ह्यमी विधिकरास्तव सत्त्वधाम्नो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजन्तः क्षेमाय भूतय उतात्मसुखाय चास्य विक्रीडितं भगवतो रुचिरावतारैः १३

वमात्मनः स्तुतावनधिकारं परिहृत्येदानीं स्तुवन् कोपोपसंहारं प्रार्थयते सर्वे हीति द्वाभ्याम् हे ईश अमी उद्विज
न्तो विभ्यतः सर्वे ब्रह्मादयः सत्त्वमूर्तेस्तव विधिकराः त्वन्नियोगकर्तारो भक्ता एव नान्ये न च वयमसुराश्च वैरभा
वे नैते भक्ताः किन्त्वहमेव तत्र हि चिररवतारैर्विविधक्रीडनमस्य विश्वस्य क्षेमादिप्रयोजनाय न तु भयाय तस्माद्
नाय १३ ३१

ततस्मादेवाभयपरिहाराय मन्युमच्छ उपसंहर यदर्थं अयं मन्युः स चासुरः सो ऽपि नाशितो ऽधुना महद्भूतं अतः परं को
धेनकार्यो भावानियच्छ नन्वन्योमावधेन माधु किमाह तत्राह दृश्चिकादेः परोपद्रवकारिणोऽन्यत एव जात
याहत्याव धेन तत्स्येव त्वद्द्रूपं जानति निमाधुरपि मोदेतेव नहि बहूनां सुरवाय खलवधस्तु कोपनन्यमाः नीतिचेत्तत्राह
लोकाश्च निर्वृतिं इताः प्राप्ताः सन्त प्रतियन्ति कोपोपसंहारं अतीक्षन्ते तर्हि जनानां पुनर्भयाभावाय मन्युधार्यता

तद्यच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाद्य मोदेत साधुरपि वृश्चिकसर्पहत्या लोकाश्च निर्वृतिमि
ताः प्रतियन्ति सर्वे रूपं नृसिंह विभयाय जनाः स्मरन्ति १४ नाहं विभेम्यजित तेऽतिभयानकास्य
जिह्वार्कनेत्रभ्रुकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् आन्त्रस्रजः क्षतजकेसरशंकुकर्णान्निर्ह्रादभीतदि
गिभादरिभिन्नखाग्रात् १५ भीतश्चेत्तत्राह रूपमिति विभयाय भयनिवृत्त्यै एतद्रूपं स्मरणादेव भयनिवृत्तेर्नेम
मन्युधरणेन कृत्यमस्तीत्यर्थः १४ त्वं चेद्बिभेषि तर्हि त्यजामीति चेत्तत्राह नाहमिति भो अजित ते तव रूपाद्हं
न बिभेमि कथंभूतात् आस्यं च जिह्वा च अर्क इव दृश्ये नेत्रे च भ्रुकुटी च ताभी रभसः आटोपश्च उग्रा दंष्ट्राश्च यस्मिन्
तस्मात् आन्त्रमय्यः स्रजो यस्मिंस्तस्मात् आर्द्रस्य कुन्तस्यासन् तत आः कारा केसरा यस्मिन् शङ्कुवदुन्नतौ स्त
ब्धौ कर्णौ यस्मिन् तस्मिन् तत्तस्मात् निर्ह्रादेन भीता दिग्गजा यस्मात् अरीन् भिदन्ती नखाग्राणि यस्मिन्
तथा विध रूपान्नाहं बिभेमि १५

भा॰स महद्भयमन्यत्सीदामि हे त्रस्तोऽस्मीति दुःसहं यदुग्रं संसारचक्रं कदनं दुःखं तस्मात्त्रस्तोऽस्मि न त्वत्तश्चाग्र
मना हिंसायां मध्योस्वकर्मभिर्बद्धः सन् प्रणीतः निक्षिप्तोऽस्मि हे कृपणवत्सल हे उशत्तम कदा नु त्वं प्रीतः
३५ सन् अपवर्गभूतं शरणं त्वदंघ्रिकमलं प्रति कृष्यसे मामाह्वास्यसि १६ दास्ये सति मत्प्रीतिरिति चेन्न हि नाना

त्रस्तोऽस्म्यहं कृपणवत्सल दुःसहोग्रसंसारचक्रकदनाग्रसतां प्रणीतः बद्धः स्वकर्मभिरुशत्तम तेऽङ्घ्रिमूलं प्रीतोऽपवर्गशरणं ह्वयसे कदा नु १६ यस्मात्प्रियाप्रियवियोगसयोगजन्मशोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमानः दुःखौषधं तदपि दुःखमतद्धियाहं भूमन्भ्रमामि वद मे तव दास्ययोगम् १७

योनिषु क्लिश्यमानस्य मम दास्यस्यानवभावात्त्वमेव तदुपदिशेति प्रार्थयते यस्मात्प्रियैरप्रियैश्च यथासंख्यं वियोगसं
योगाभ्यां जन्म यस्य तेन शोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमानोऽस्मि दुःखस्य प्रतीकारः कार्य इति चेन्न अहं दुःखौषध
प्रतीकारः तदपि दुःखमेव एवमपि अतद्धिया देहाद्यभिमानेन मुह्यामि अतः हे भूमन् विभो मे तव दास्ययोगं
मार्गोपायं वद १७

ननु दास्य योगे प्रभुत्वस्यापि तद्दत्तरायभूतानां पर्वोक्तानां न ऽ. कान कुन परदार. न तादृ सेहलत्वहास. स न भोनु मि

तन बलीलाकथा अनुगुण न ऽगणितमहादुखानां अभ्यासातिन मिनरादिन गर्ग ... भावः. अत्र हेतु. गुणैरगा

दिभिर्विशेषेण प्रभुक्त. सन्तु तत्कुन. तेषद युगमेव तयोर्यो ... मानेनस्तत्संशो यस्य मम सो हंकथ

मन स्वक थामन्त्राह प्रियस्येत्यादि कुतो ज्ञाताः विरश्चेन गीताः तस्य पर घ पदं ... श्रुति दुर्वाहदेवज्ञा

पतिमयुवनित्यादि शास्त्रे प्रवृत्तस्य भगवदनुग्रहेण सत्सङ्ग ततोवीतरागन्त्र भगवद्गुणानुवर्णनं ततश्च ऽ स्वामिभ

व स्यादित्याकाच्छ. १८ ननु ऽ. देवस्त स्य नमनीकारो लोके प्रसिद्धः तत्र कमहत्स्यादेतदानतान बालस्येति भो नृसि

सोऽहं प्रियस्य सुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तव नृसिंह विरिञ्चगीताः ।
अञ्जस्तितर्म्यनुगृणन्गुणविप्रमुक्तो दुर्गाणि ते पदयुगालयहंससङ्गः ॥१८॥
बालस्य नेह शरणं पितरौ नृसिंह नार्तस्य चागदमुदन्वति मज्जतो नौः ।
तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इहाञ्जसेष्टस्तावद्विभो तनुभृतां त्वदु

पेक्षितानाम् ॥१९॥

हे नृसिंह तत्प्रतिविधिः ऽ स्य प्रतीकार. इह लोके यो ऽञ्जसा इष्ट सर्वोपि त्वदुपेक्षितानां तावत्क्षणमात्रमेव न त्वात्यंतिक तथाहि ह

बालस्य पितरौ शरणं रक्षकौ न भवतः. तौ अप्यापाल्यमानस्यापि तस्य ऽ रद्दर्शनात्. क्वचिदजीगर्तादिभिः त्याग दर्शनाच्च

इह दर्शनात्. आर्तस्य रोगिण. अगदं औषधं आर्तस्य न. पथ्योषधे सत्यपि दर्शनात् न श्चउदन्वति समुद्रे मज्जतः नौ सो नो.

शरणं न यासहमज्जनदर्शनात्. अन्त स्त्वमेव शरणमित्यर्थः अथ वै वक्ता कार्त्स्न्य एवं तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इह लाव

त्प्रसिद्धः स त्वदुपेक्षितानां किमञ्जसेष्ट. अपि तु नेष्ट एव यतः यत्नावादिह प्रतिविधिरिष्ट. स किमञ्जसा नेत्याशंक्य आह

न्यवालस्यत्यादि पूर्ववदेव १९

भा.म. नत्वक्ते वक्तुन शक्नोमि केन चित् कश्चित्किञ्चिद्दृश्यत इत्येतस्यां व्याख्यायामपि तवैव रूपेणात्वमेवतत्कर्तृत्वरीत्या नत्येवं सर्वात्मता मात्र यस्मिन्निति अपरोऽवरो वान पित्रादिः परोब्रह्मादिर्वा भावः कर्ता यद्विकारके पकरोति यस्त्वमेव
३८ बनस्पत्यसरूपमनु पृथक् यस्मिन्नधिकरणे यतो निमित्तात् यर्हि यस्मिन्काले येन करणेन यस्य हेतुकर्त्रा संचोदितः अ
यस्य संबंधि यस्मादपादानात् यस्मै संप्रदानाय यदीप्सिततमं यत्कर्तुर्व्याप्यत्वेन भावे यथा येन प्रकारेणेति

यस्मिन् यतो यर्हि येन च यस्य यस्माद्यस्मै यथा यदुत यस्त्वपरः परो वा भावः करोति विकरोति
पृथक्स्वभावः संचोदितस्तदखिलं भवतः स्वरूपम् २० मायां मनः सृजति कर्ममयं बलीयः का
लेन चोदितगुणानुमतेन पुंसः छन्दोमयं यदजयार्पितषोडशारं संसारचक्रमज कोऽतितरेत्त्व

२१
याविशेषणभूतानामङ्गभूता नामर्था: पृथक्स्वभावे सत्यादि प्रकृतिः करोति त्वयाहं यदि विकरोति रूपान्तरं न यदि तितिः २० अजे
ऽनस्यासंसारत्यक्त्वा स्वाभाव्यं संसारिता च निजं पृथक्त्वमेवमेवास्यागतरहिताति प्रार्थयते मायेति द्वाभ्यां त्वदंशस्य पुंसोऽनुमत
नरूपेण चनुग्रहेण मम प्रधानलिंगमाया सृजति कथंभूता कालेन चोदितानां क्षोभितानां गुणानां यस्याः कथं भूतं मनः
कर्ममयं कुर्वद्रूपं बलीयः दुर्जयं छन्दोमयं वेदोक्तकर्मप्रधानं च अजया जीवस्याविद्ययार्पिताः षोडशाराविकाः येऽरा
यस्मिन् यदेवंभूतं संसारचक्रं तत्कं मनः त्वत्कोऽतितरेत् भो अज त्वदन्यः त्वत्तः पृथक् स्थितः त्वामभजन्नित्य ३८
र्थः २१॥

कर्म २

ननु ममापि माया संबन्धात्कर्मत्वाद्यावशो मास्त्वत्र को विशेष इत्यत आह सद्विति स्वधाम्ना चिच्छक्त्या नित्यं विजिता आत्मनो बुद्धेर्गुणा येन सहितस्त्वं भूयत कालः मायाप्रेरकः अतएव वशीकृता विसृज्या कार्याणां विसर्गशक्तिर्माया येन अतो ह्युपकर्ष स्वसमीपं नय २२ ननु लोकपालानां भोगान्भुङ्क्ष्व चिरं च राज्यमित्युदासीनः किं किं मिनिः सामाराद्विजसेन त्वाह दृष्टा इति त्रिभिः श्रिय

सत्त्वं हि नित्यविजितात्मगुणः स्वधाम्ना कालो वशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः चक्रे वि
सृष्टमजयेश्वर षोडशारे निष्पीड्यमानमुपकर्ष विभो प्रपन्नम् २२ दृष्टा मयादिविबु भा० स्कं० ७
धाखिलधिष्ण्यपानामायुः श्रियो विभव इच्छतियान्जनोयम् येऽस्मत्पितुः कुपितहासविजृम्भि
तभ्रूविस्फूर्जितेन लुलिताः स तु तेन निरस्तः २३ तस्मादमूस्तनुभृतामहमाशिषोऽज्ञ आयुः श्रियं
विभवमैन्द्रियमाविरिञ्च्यात् नेच्छामि ते विलुलितानुरुविक्रमेण कालात्मनोपनय मां निजभृ

सत्पद्विभवसद्भुवः आयुरादयो दृष्टा इति काकाक्ष न्यायेनान्वयः मत्तः पुरेवाह येऽस्मत्पितु कोपहासविजृम्भितभ्रूभंग मा
त्रेण विध्वस्ताः स च त्वया निरस्तः २३ यस्मादेवं तस्मात् आशिषः भोगान् सः तत्परिपाकं विद्वान् अहं ऐन्द्रियमैन्द्रिये
भ्यो भाग्यम् ब्रह्मलोकभोगमभिव्याप्य किमपि नेच्छामि ते कालात्मना उरुक्रमेण विलुलितान्विध्वस्तान् अणिमादी
नपि २४

४० किं च वर्त्तमानकालेऽपि न भोगार्हं इत्याह कुत्रेति श्रुति आशिषः सुखयाः सुखाभासाः मृगतृष्णिकावन्मिथ्याभूताः क्वाधिक्कु
शेषाणामारोगाणां विरोहः उद्भवस्थानं क्व इदं कलेवरं एवं सत्यपि अयं जनः किं न विरज्यते तत्राह यद्यपि
इति एवं विद्वान् अयं जनः तथापि न निर्विद्यते विरक्तो न भवति कुतः कामानलं मधुलवतुल्यैः सुखलवैः दुःसाध्यै
रपि शमयन् कामाग्निशमनव्यग्रस्य निर्वेदस्यावकाशो नास्तीत्यर्थः यद्वा अचिन्त्यमिदं त्वन्मायाचेष्टितमिति

कुत्राशिषः श्रुतिसुखा मृगतृष्णिरूपाः क्वेदं कलेवरमशेषरुजां विरोहः। निर्विद्यते न तु ज
नो यदपीति विद्वान् कामानलं मधुलवैः शमयन्दुरापैः २५ क्वाहं रजःप्रभव ईश तमोऽधि
केऽस्मिन् जातः सुरेतरकुले क्व तवानुकम्पा न ब्रह्मणो न तु भवस्य न वै रमाया यन्मेऽर्पि
तः शिरसि पद्मकरः प्रसादः २६

भा॰ २५ तर्हि त्वं कथं निर्विण्णोऽसि अतो हि मयि प्रभुत्वात्त्वत्कृपयैवेत्याशयेनाह क्वेति रजःसेवत्र प्रभवो जन्म यस्य
सः तमोऽधिके तमसाधिके एवं भूतेऽस्मिन्सुरेतरकुले जातोऽहं क्व च तवानुकम्पा तामेवाह ब्रह्मादी
नां शिरसि यो नैवार्पितः स एव त्वत्सकलसन्तापहरः करः प्रसादः पुरुषार्थरूपो मे शिरस्यर्पितः इति यत् यथानु
कम्पेति वा २६ क्वे॰

अयमसुरो नीचस्त्वेषा परावरमति अतो. प्राकृतस्येव पक्षपा-
त वत्वाद् मतिविषमित्याह नैषेति एतेन प्रसारयत्रमा अयमसुरो नीचस्त्वेषा परावरमति ... किं न स्यात् तत्राह संसेवयात
त्वाभवतो नैव स्यात् अत्र हेतुः जगत आत्मनः सुहृदश्च नहि सर्वज्ञमस्य सारागकरूपश्च किं न स्यात् तत्राह संसेवयात
व प्रसादो भवति तत्र च सेवानुरूपेण अदिच्छानुसारेण अथ मीदीनामुदयो भवति एवं सत्यपि वैषम्याभावे दृष्टान्तः सुर
तरुर्यथा सेवकस्य वसकल्पानुसारेण फलं ददाति न च विषमस्तद्वत् परावरत्वमत्र कारणमिति शेषः. २७ एतञ्च

नैषा परावरमतिर्भवतो ननु स्याज्जन्तोर्यथात्मसुहृदो जगतस्तथापि संसेवया सुरतरोरि-
व ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न परावरत्वं २७ एवं जनं निपतितं प्रभवाहिकूपे कामाभि-
काममनु यः प्रपतन्प्रसंगात् कृत्वात्मसात्सुरर्षिणा भगवन्गृहीतः सोऽहं कथं नु विसृजे तव भृ-

त्वद्भृत्य ह्रपयामया ज्ञातमिति त्वद्भृत्यपार्श्वमेव मां न येत्यारायेनाह एवमिति यद्यत्वयाऽनुकंपितोस्मि एवं नारदेना-
त्मसात्कृत्वात्पूर्वमनुगृहीतः सोहं कथं त्वद्भृत्यसेवां विसृजामि कथं भूतोऽनुगृहीतोऽस्मि प्रभवस्संसाराख्याहियुक्तः कूप-
स्तस्मिन् कामानभिनः कामयमानं जनं निपतितमनु तं जनं प्रसंगात्प्रपतन् २८

भा०स्क०७

भा॰स॰ तदेवं त्वदुक्त्या स्वश्रीनारदस्यानुग्रहेण त्वया श्रुत्यानमनुक(?)पितोऽस्मि समग्रमेव च मम परमोऽनुग्रहः न पुनरिदं मतितुच्छं मत्प्रा
णरक्षणादि न चैतस्त्वया मदनुग्रहार्थं कृतं किं त्वन्यार्थमित्याह भो अनन्त यदेतन्मत्प्राणरक्षणं या हेतुभूतस्य मम पितु
५९ र्वधश्च तदुभयं स्वभृत्यस्य ऋषिवाक्यमृतं विधातुमित्यहं मन्ये कुतः यद्यस्मात् असत् अपूर्वं विधित्सुः खड्गं प्रगृह्यावो
चत् किं मदपरो महान्ति विश्वे ईश्वरोऽस्ति नहीत्याभिप्रायेण नीत्वा तव कः शिरोऽहं हरामीति पाठो मे पायमर्थः य
एवं रावोचत् नहामतः प्राणरक्षणो मिति सान्वयः एतच्च सत्यं विधातुमित्यभयत्र भावितमित्यत्रैव वक्तुमुपाख्याने स्यात्

मत्प्राणरक्षणमनन्त पितुर्वधश्च मन्ये स्वभृत्यऋषिवाक्यमृतं विधातुं खड्गं प्रगृह्य यदवोच
दसद्विधित्सुस्त्वामीश्वरो मदपरोऽवतु कं हरामि २९ एकस्त्वमेव जगदेतदमुष्य यत्त्वमाद्यन्त
योः पृथगवस्यसि मध्यतश्च सृष्ट्वा गुणव्यतिकरं निजमाययेदं नानेव तैरवसितस्तदनुप्रवि
ष्टः ३०

२९ न चैवमपक्षपाते नरहरिणेत्यहं न नैश्चत्वयि स्वाभाविकं किंतु मायागुणोपाधिकं सर्वात्मकेत्वयि स्वतस्तद्भे
दादित्याह एक इति एतज्जगत्त्वमेवैकः यद्यत अमुष्यादावन्ते च पृथगवस्यसि विरामकरोषि सन्मात्रतया कार
णत्वेनावधित्वेन च वर्त्तसे इत्यर्थः अतो मध्यतश्च त्वमेव कुतस्तर्हि भेदप्रतीतिस्तत्राह निजमायया गुणपरिणा
मकमिदं जगत्सृष्ट्वा तदनुप्रविष्टस्त्वं तैर्गुणैर्हेतुभूतैर्नानेव सन्नवहते वत्स अवसितः प्रतीत नदुक्तं स्कंधोपक्रमे
निर्गुणोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान्प्रकृतेः परः स्वमायागुणमाविश्य बाध्यबाधकतां गत इत्यादिना ३० ३० ३० २५१

न तु यद्येवं जगदहमेव न हि अगतो वस्तुतोऽप्रमेयत्वस्य प्रयोजनं किं न स्यादित्यत आह त्वं वै इत्थमेव इदं सदसत् सत्कार्यं कारणं
लौकिकं जगत् न तु त्वत्तः पृथक् भवांस्तु ततोऽन्यः अयं यतः पृथगवस्थानात् यद्यस्मादेव अतो यथा मायायाः स्वप्नदृष्टिवद्बुद्धिः
सामान्याभावमपेक्ष्य कार्यकारणभेदं दृष्टान्तेन साधयति यद्यतः यस्य जन्म रक्षणं प्रकाशश्च यस्मिन् निधनं च स्थितिश्च तत्
देव अस्थिबीजकारणतः कार्यं तयोर्यथा वस्तुकालमात्रत्वम् अयमर्थः कालप्राधान्येन नीलत्वासाधारणगुणयोगाम्य एवं
सुशब्देन वस्तुमात्रभूतस्य तत्र मृत्त्वं यथा पृथ्वीमयवीजमात्रत्वम् न स्वं च यथा कनकसूत्रमात्रत्वम् एवं सर्वमपि कार्यं कारण
मात्रं जगत् परमकारणात्मकमेवेति तथा च पारमार्थिकसूत्रम् तदनन्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्य इति श्रुतिश्च वाचारम्भणं विका

त्वं वा इदं सदसदीश भवांस्ततोऽन्यो माया यदात्मपरबुद्धिरियं ह्यपार्था । यद्यस्य जन्म निधनं स्थितिरीक्षणं
च तद्वै तदेव वसुकालवदष्टितर्वोः ॥ ३१ ॥ न्यस्येदमात्मनि जगद्विलयाम्बुमध्ये शेषेत्मना निजसुखानु
भवो निरीहः । योगेन मीलितदृगात्मनिपीतनिद्रस्तुर्ये स्थितो न तु तमो न गुणांश्च युङ्क्षे ॥ ३२ ॥

रो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति ३१ तत्र तावदहं तेषु यथावस्थानं दर्शयति न्यस्येति हे अगत् आत्मना आत्मनैवात्मनि नि
क्षिप्य स्वसुखमेवानुभवन् निष्क्रियः सन् प्रलयोदकमध्ये शयनं करोषि नहि किं जीवस्येव ममापि न मोह इति रूपाणि दुःखि
तहि नहि योग एव तु बहिर्हेत्वभावसाम्यात् निद्रेत्युच्यत इत्याह योगेन मीलिता दृशो येन आत्मना स्वरूपप्रकाशेन निपीता नाशिता
न यत सुर्ये अवस्थात्रयातिरिक्ते स्वरूपे स्थितः त्वं न तु समः स्वभावे इत्वात्मना समो युङ्क्षे जयसि पश्यसि नापि त्वं प्रयोगविशेषगुणा
न्विषयांश्चेत्यर्थः ३२

त

४२ ग्रहणीकारणत्वेनाहावपि पृथगवस्थानं दर्शयन् मध्यतस्त्वमेवेत्येतत्प्रपंचयति चतुर्भिः यस्य प्रशेषाः तस्येवंवते इदं जगत्
वपुः स्वरूपमात्मस्थ यत्तत्त्वमध्यनोपि स्याः कथं भूतस्य निजया कालशक्त्या संचोदिताः प्रकृतेर्धर्माः सत्त्वादयो येन तस्य रूपत्वे हेतुः
अनंतशयनात् शेषपर्यंकात् विरमन् समाधिर्यस्य तस्य स्वनाभेः सकाशात् कर्णिकावटके महाब्जं कथं तत्त्वं भूतं
आत्मनि स्वस्येव गूढं सत् स्वकर्णिकानाः सूक्ष्महरवीजात् महावटवृक्ष इव ३३ तदेव कारणत्वेनानुगत सन्मध्यतस्त्वमेवेत्याह
सङ्गत्युत्तमम् एवं विशुद्धसत्त्वस्थ प्रोक्तोऽपि अभवेन स्फुरपि तुं तस्य प्राकृतीनवस्थामाह तस्मिन्नब्जे संभवो यस्यासः कविब्र

तस्यैव ते वपुरिदं निजकालशक्त्या संचोदितप्रकृतिधर्मण आत्मगूढम् । अंभस्यनंतशयनाद्विरमत्समाधेर्नाभेरभूत्स्वकणिकावटवन्महाब्जम् ३३ तत्संभवः कविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वां बीजमात्मनि ततं स बहिर्विचिन्त्य नाविन्ददब्दशतमप्सु निमज्जमानो जातेऽङ्कुरे कथमु होपलभेत बीजम् ३४ स त्वात्मयोनिरतिविस्मित आश्रितोऽब्जं कालेन तीव्रतपसा परिशुद्धभावः त्वामात्मनीश भुवि गंधमिवातिसूक्ष्मं भूतेंद्रियाशयमये विततं ददर्श ३५

ह्मा अतः पद्मादन्यदपश्यन् किंतु पादानकारणभूतं त्वां तस्मिन् आत्मनन्तमपि मा विदन् पृथक्चैतत्तत्र उदाहृतो अंकुरे जाते सति
बीजं तदनुगतकारणं पृथक्कथं नाम पुमानुपलभेत ३४ भवदुपासनया तु तस्मिन्नेव ददृशिवानित्याह स त्विति पराकृत्या अब्जमा
श्रित्य सन् तीव्रेण तपसा ध्यानेन अनेन स नात्ररूपेणोपादानतया दर्शनमुक्तम् ३५ ३५ ३५ ४२

दृश्वरत्वेन वदृष्ट्वा तोषोऽभवदित्याह एवमित्येनेन सकारेणा सह स्तवम परिमितानि त्रानिव दनारी निते शांसमद्धमा मामदमायाप्रभीनं सस्वरूपचेमथानात्वादिनोत्तपलक्षितं सन्निवेशः कदादिरूढ नायस्य ३६ तदा भवांस्त्यानुग्र हकृमवानित्याह तस्मा इति हयग्रीवमूर्तिविभ्रत् सत्वरजस्तमोरूपो मधुकैटभाख्यौ हत्वा तस्मै कृतिगणान् समर्पितवान् तच्चेदं सत्वमिति ३७ एकत्वमेवेत्यादिशिरः शिरश्लोकैः मेदुर्त्तयच्छ्यानेत्यत्ततिहयपत्तवपश्वस

एवं सह स्तवदनांद्रिशिरः करोरुः नासास्य कर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् । मामात्मयं स्वदुप लक्षितसन्निवेशं दृष्ट्वा महापुरुषमाप मुदं विरिंचः ॥ ३६ ॥ तस्मै भवान्हयशिरस्तनुवं च बिभ्र द्वेदद्रुहावतिबलौ मधुकैटभाख्यौ । हत्वानयच्छ्रुतिगणांस्तु रजस्तमश्च सत्त्वं तव प्रियतमां तनुमामनंति ॥ ३७ ॥ इत्थं नृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान्विभावयसि हंसि जगत्प्रतीपा न् । धर्मं महापुरुष पासि युगानुवृत्तं छन्नः कलौ यदभवस्त्रियुगोऽथ स त्वम् ॥ ३८ ॥ नैतन्मन स्तव कथासु विकुंठनाथ संप्रीयते दुरितदुष्टमसाधु तीव्रम् । कामातुरं हर्षशोकभयैषणा

र्तोपाधिनोनन्तस्तवन इति रहुपसहरति इत्थमिति विभावयसि पालयसि हंसि घातयसि कलौ तु न त्वं करोषि यतस्तदा च्छन्नोऽभवः यत्तस्त्रियुग इत्याविर्भावात् स एव भूतः स त्वं त्रियुग प्रसिद्धः ३८ तदेव भगवत स्तत्वं निरूप्य स्वस्य च मद्विधायायोग्यतां निवेदयन्नात्मार्थयते नैतदिति त्रिभिः अ साधुबहिर्मुखं तीव्रं दुर्धरं हर्षशोकभयैषणाभिर्यता या र्त्तं इत्थं पिसतत्कथासु न संप्रीयते तस्मिन्नेव मनस्यसति कथं तव तत्त्वं विचारयामि ३९

इति॥

भा०स० किंच जिह्वा अवितृप्ता सती माऽच्युत मां मधुरादिरसलाभायाकर्षति उदरं तु क्षुधासनातस्य सद्यः यत्किंचिदाहा
४३ रमात्रप्राप्ति चपला दृक् बह्व्यः कर्मशक्तिः कर्मेन्द्रियाणि लुनन्ति त्रासयन्ति ॥ ४० ॥ मत्केवलं मिक्वसेव न कष्टो दशामापन्नः
किंतु महाजनोऽप्येवं क्लिश्यतीत्याह सर्वं जनं यथा लयेति प्रार्थयते एवमिति भवः संसाररूपवैतरणी यमद्वारनदी तस्या
अन्योन्यमत्वा यानि जन्ममरणाशनानि तैर्भीतभीतं स्वापरेषां च विग्रहे यथायथं वैरं मैत्रं च यस्य तं समूढं जनं पश्यन् हन्तेति पारच
रतस्यां पारे स्थित नित्यमुक्त हन्तेति अहो कष्टमित्येवमनुकम्प्य अद्य पीपृहि तरणीभूत्वा पालय ॥ ४१ ॥ एकेनममा

जिह्वैकतोऽच्युत विकर्षति मावितृप्ता शिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् । घ्राणोऽन्यतश्चप
लदृक् क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्यः सपत्न्य इव गेहपतिं लुनन्ति ॥ ४० ॥ एवं स्वकर्मपतितं भववैतरण्या
म मन्योन्यजन्ममरणाशनभीतभीतं । पश्यन् जनं स्वपरविग्रहवैरमैत्रं हन्तेति पारचर पीपृहि
मूढमद्य ॥ ४१ ॥ को न्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन् प्रयास उत्तारणेऽस्य भवसंभवलोपहेतोः । मूढेषु वै मह
दनुग्रह आर्तबन्धो किं तेन ते प्रियजनाननुसेवतां नः ॥ ४२ ॥

कथं सर्वो जनस्तारणीय इति चेत्तत्राह को न्विति को नु ते अत्र भवे जनोत्तारणे प्रयासः न कोऽपि कुतः अस्य विश्व
स्य भवसंभवलोपयोः उत्पत्तिसंहारयोर्हेतोः ततोऽपि किमेतद्दुष्करमिति भावः उचितं चैतदित्याह मूढे
ष्विति त्वादृशैर्दीनोद्धार विध्यासि इत्यत्राह महतां धर्म इति चेत्तत्राह न च ये प्रियजनाः भक्तास्ताननुसेवमाना
नां नोऽस्माकं तेन तारणेन किं कोऽपि प्रयासोऽस्ति काहरे कोन्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन्नयाम प्रह्लादः इन्दुमुप
गं श्रमितो नराणामीशेन सख्यमकरोद्यतो यमार्थम ४२ ४३

बन्धप्रत्यावृत्तौ तावन्नाराधयामि नाथ तेन वक्तव्यं तत्रार्थ स्याः किं मनेन निर्बंधेनेत्यत आह नैवेति हे पर सर्वोत्तम त्वद्वीर्य
गायनमेव महामृतं तस्मिन्मग्नं चित्तं यस्य सोऽहं भववैतरण्या नैवोद्विजे किंतु विमूढान्प्रशोचामि तानेवाह ततो महा
मूढा हि मुखं चेतो येषां प्रत्युत इंद्रियार्थनिमित्तं यन्मायासुखं तदर्थं भरं कुटुंबादिभारं मुद्वहतः ४३ त्वं तावन्मुक्तिमर्ह
सि तां स्तु न त्वत्स्वामुनयस्तु परे संतीति नेत्याह प्रायेणेति न विमुमुक्षे विमुक्तिं न कामये तर्हि अन्यं कमपि प्रार्थयस्व मा
मेवमिति निर्बंधासि इति चेदत आह त्वत्तोऽन्यमस्य न नस्य शरणं न पश्यामि ४४ नन्वेते सुखे भोगादिना सुखिन एव

नैवोद्विजे पर दुरत्ययवैतरण्यास्त्वद्वीर्यगायनमहामृतमग्नचित्तः शोचे ततो विमुखचेतस इन्द्रि
यार्थमायासुखाय भरमुद्वहतो विमूढान् ४३ प्रायेण देव मुनयः स्वविमुक्तिकामा मौनं चरंति
विजने न परार्थनिष्ठाः नैतान्विहाय कृपणान्विमुमुक्ष एको नान्यं त्वदस्य शरणं भ्रमतोऽनुप
श्ये ४४ यन्मैथुनादि गृहमेधिसुखं हि तुच्छं कंडूयनेन करयोरिव दुःखदुःखम् तृप्यन्ति नेह कृप
णा बहुदुःखभाजः कंडूतिवन्मनसिजं विषहेत धीरः ४५ नकृपणास्तत्राह यदिति करयोः कंडूयनेन

न संघर्षणेन दुःखमनु दुःखं यस्मिन् नहि दुःखत्वादेव ततो निर्विद्य मुच्येरन् तत्राह कृपणाः कामुकाः बहुदुःखभाजो
पि इह गृहमेधिसुखेन न तृप्यन्ति अलमिति न मन्यन्ते कंडूतिवत् कामं सहन्ते त्वां ननु केचित् कंडूतिमपि सहन्ते काम चेन्नत्रा
ह त्वत्प्रसादात्कश्चिद्धीर एव मनसिजं कामं विषहेत न तु सर्वे अत्रापि कंडूतिवदिति दृष्टान्तः. ४५

नवृत्तो नाहंकारो दृशा आपवर्ग्या. अ

सां०कौ० ननु मोनादिभिर्मोक्षसाधनैः मुख मेव नेवाम पिमुक्तिः नत्राह मोनेति हेतुरुक्त अन्तर्यामिन ये मोनाद यो दृशा आपवर्ग्या. अ

पवर्गहेतत्वप्रसिद्धाः स्युः विविक्तवास नेनुप्रथमश्च अजितेन्द्रियाणामेन्द्रियभोगाय सांख्यविक्रोणनामाग्नीनो वृत्तो.

४६ पाया भवन्ति ताभिः कानानुवार्त्ता अपि भवन्तिका नवात्मस्याभिपतनफलत्वात् ४६ त्वहूा नेतु भक्तिविना सकामेमोना

दिभिर्न भवत्येव त्याह रूपेइतिविभिः बीजांकुराविव प्रवाहापन्नेइमे सद सती काम्यकारणे एव तेरूपे उपलक्षणमत्नेवेदे

जयस माधय आपवर्ग्याः प्राय:परंपुरुष

मोनवृत श्रुतनपोध्ययनस्वधर्मा अ्यारहो

सेवाजितेन्द्रियाणांमानी भवन्त्युतननवात्रनुदाप्तिका नाम ४६ रूपेइमे सद सतीनवेदसष्टे

बीजांकुराविवनचान्यद्रूपकस्य मुक्ताः समहत्सुभ यत्रविवहतेनत्वां योगेनवह्निमिवदारु

मुनान्यतः स्यात् ४७

नसद्देप्रकाषिने नचान्यत् स्वसमवेतगोरत्वादिकमिव रेवदन्नादेः कुतः अव्यक्तस्य प्राकृतरूपाद्दिसूत्स्यास्य अतो मुक्ताः

सपत्नाएवमन्त्रियोगेन प्रत्यहत्वामुभयत्र कार्यकारणेनानुगतेवश्यति सद्यनेनराः सुवह्निमिव नान्यतस्यात् आनमिति

देश. यद्वा ज्ञानप्रकारमिवाह एतद्रूपमन्यतः प्रधानवरमारायदे नस्यात् सरोहतेत्याद्दिश्यते अनस्तवमेवकारणत्वा ४५

सर्वत्रानुसन्धानइति ४७

नदेवा हत्त्ववायुरिति हृदयमन । चित्तचित्त अनुग्रह अहङ्कार दैवतावर्गो वा स न्त स्थूल । स गुणास्सूक्ष्म मनश्चश्च श्च मनोवच तेन निरुक्तं प्रकाशितं किमपि त्वत्तोन्यन्नास्ति ४८ अभक्तास्तु स्वं भगवन्तं तु गतमपि त्वां न जानन्तीत्याह नेति नैते गुणाद्यभिमानिनो देवा. आद्यन्तवन्त उत्पत्तिनाशित्वात् अनाद्यन्तनिरुपाधि त्वां न विदन्ति हि यस्मात् सुधियो विद्वांस एव विमृश्य शब्दात् अध्ययनादिव्यापारात् उपरमन्ति त्वामेव समाधिना पश्यन्ति इत्यर्थः. तथा च श्रुतिः कि

त्वं वायुरग्निरवनिर्वियदम्बु मात्राः प्राणेन्द्रियाणि हृदयं चिदनुग्रहश्च सर्वं त्वमेव सगुणो विगुणश्च भूमन्नान्यत्त्वदस्त्यपि मनोवचसा निरुक्तम् ४८ नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मनः प्रभृतयः सहदेवमर्त्याः आद्यन्तवन्त उरुगाय विदन्ति हि त्वामेवं विमृश्य सुधियो विरमन्ति शब्दात् ४९ तत्तेऽर्हत्तम नमः स्तुतिकर्मपूजाः कर्म स्मृतिश्चरणयोः श्रवणं कथायाः संसेवया त्वयि
नृ.सि.२
विनेति षडङ्गया किं भक्तिं जनः परमहंसगतौ लभेत ५० मर्थां वयमध्येष्यामहे किमर्थां वयं यक्ष्यामहे इति नानुध्यायेद्बहूञ्छब्दान्वाचो विग्लापनं हि तदिति च स्मृतिश्च यशाते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य चेत्यादि ४९ उपसंहरति तदिति हे अर्हत्तम नमः स्तुतिकर्मपूजा प्रणिपातस्तुतिसर्वकर्मार्पणानि कर्म च परिचर्या चरणयोः स्मृतिः कथायाः श्रवणं चेत्येवं षडङ्गया सम्यक् संसेवया विना परमहंसानां गतौ प्राप्ये त्वयि जनः कथं भक्तिं लभेत यस्मादेव भक्तिं विना न मोक्षो न च भक्तिः संसेवया विना अतः प्राक् प्रार्थनं दासस्य योगमेव देहीति निष्कर्षणार्थं ५०

बा ते नया

एतावतोवर्णितगुणस्य यत मन्यु. उवस द्धनकोप ५१ कामान् पूरयतीति महाप्रभुर्बोधयाहोस्मीत्यर्थः ५२ अप्रीणतः अप्रीणयतः न तु अपूर्णकामत्वेन शोचितुम् ५३ प्रीणन्ति प्रीणयन्ति ५४ एकान्तित्वात् निरुपाधि भक्तत्वात् ५५ इति सप्तमे नवमोऽध्यायः दशमे त्वनुगृह्यापि भक्तमतिहर्षाद्वरदानादिनानुग्रहमीष्टे

श्रीनारद उवाच एतावद्वर्णितगुणो भक्त्या भक्तेन निर्गुणः प्रह्लादं प्रणतं प्रीतो यतमन्युरभाषत ५१ श्रीभगवानुवाच प्रह्लाद भद्र भद्रं ते प्रीतोऽहं तेऽसुरोत्तम वरं वृणीष्वाभिमतं कामपूरोऽस्म्यहं नृणाम् ५२ मामप्रीणत आयुष्मन् दर्शनं दुर्लभं हि मे दृष्ट्वा मां न पुनर्जन्तुरात्मानं तप्तुमर्हति ५३ प्रीणन्ति ह्यथ मां धीराः सर्वभावेन साधवः श्रेयस्कामा महाभाग सर्वासामाशिषां पतिम् ५४ एवं प्रलोभ्यमानोऽपि वरैर्लोकप्रलोभनैः एकान्तित्वाद्भगवति नैच्छत्तानसुरोत्तमः ५५ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारदसंवादे प्रह्लादचरिते नवमोऽध्यायः ९ श्रीनारद उवाच भक्तियोगस्य तत्सर्वमन्तरायतयार्भकः मन्यमानो हृषीकेशं स्मयमान उवाच ह प्रह्लाद उवाच मा मां प्रलोभयोत्पत्त्यासक्तं कामेषु तैर्वरैः तत्संगभीतो निर्विण्णो मुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः २ भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वचोदयत्

वैवरं जानन् १ उत्पत्त्या स्वभावेनैवासक्तं मामनेन कामानामप्रदानेन २ ननु किमहं भक्तं प्रलोभयामि नहि किंतु वरवृणीष्वेति इत्यनेन कामिप्रायोऽन्यस्त्वेवाह भृत्यलक्षणेति दृढमस्य प्रविवक्षुर्थकेषु अन्यथा ज्ञानमीसाधने सु प्रवर्तनेन घटेनेत्यर्थः ३

तु

कथमेवं भृत्यलक्षणे ऽत आह यस्त इति ४ ननु कामं नृपाणां सेव्यसेवकयोः स्वामिभृत्यभाव प्रसिद्ध अन्य सोपाधिको ऽनन्तु तात्त्विक इत्याह स्वामिन्यात्मन आशिषो ऽपि आशासानो नैव भृत्यः भृत्यहेतुक आत्मनः स्वाम्यमिच्छन्यो भृत्याय ददाति स च नैव स्वामी ५ आवयोस्तु तात्त्विकः स्वाभिन्नाद्याह [illegible] अनन्या अशेषोनिरभिसंधिः अन्यथा कामाद्यभिसंधिना अर्थः प्रयोजनं न सिद्ध्येत् ननु त्वयापि परमो [illegible] किमर्थो दृष्टो ऽतिचेद् तत्राह यदीति कामा

यस्त आशिष आशास्ते न स भृत्यः स वै वणिक् ४ [illegible] आत्मनः न स्वामी भृत्यतः स्वाम्यमिच्छन् यो राति चाशिषः ५ [illegible] त्वं च स्वाम्यनपाश्रयः नान्यथेहावयोरर्थो राजसेवकयोरिव ६ यदि दास्य [illegible] कामान् वरांस्त्वं वरदर्षभ कामानां हृद्यसंरोहं भवतस्तु वृणे वरम् ७ इन्द्रियाणि मनः प्राण [illegible] आत्मा धर्मो धृतिर्मतिः ह्रीः श्रीस्तेजः स्मृतिः सत्यं यस्य नश्यन्ति जन्मना ८ विमुञ्चति यदा काम [illegible] मानवो मनसि स्थितान् तर्ह्येव पुण्डरीकाक्ष भगवत्त्वाय कल्पते ९ ॐ नमो भगवते तु [illegible] पुरुषाय महात्मने हरयेऽद्भुतसिंहाय ब्र

कुराणां असंरोहमनुत्पत्तिं भवतः सकाशात् ७ ननु कामोत्पत्त्या [illegible] को दोषस्तत्राह इन्द्रियाणीति इन्द्रियादीनि यस्य जन्मना नश्यन्तीति अतस्तद्हेतुं ८ कामाभावे गुणमाह विमुञ्चतीति [illegible] त्वत्समानैश्वर्याय न तथा च श्रुतिः यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि स्थिताः अथ मर्त्यो ऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इति ९ निर्दोषान्कामान्दातुमिच्छन्तं प्रत्याख्यायो स्यन्नमस्यन्न ॐ नम इति १०

एतावद्वर्णितगुणो यस्य यतमन्युः उपसंहृतकोपः ५१ कामान्न पूरयतीति यद्वा पुरुषार्थभवाहो स्मीत्यर्थः ५२ अप्रीणन् अप्रीणयन् तस्य अपूर्णकामत्वेन शोचितुम् ५३ प्रीणन्ति स्नेहयन्ति ५४ एकान्तित्वात् निरुपाधि भक्तत्वात् ५५ इति सप्तमे नवमः ९ दशमे तु गुह्याशुभैककमनोहि हरेर्वरसंगाद्विराग हृदयेन तु गृह्य येन तेन

श्रीनारद उवाच एतावद्वर्णितगुणो भक्त्या भक्तेन निर्गुणः प्रह्लादं प्रणतं प्रीतो यतमन्युरभाषत ५१ श्रीभगवानुवाच प्रह्लाद भद्र भद्रं ते प्रीतोऽहं तेऽसुरोत्तम वरं वृणीष्वाभिमतं कामपूरोऽस्म्यहं नृणाम् ५२ मामप्रीणत आयुष्मन् दर्शनं दुर्लभं हि मे दृष्ट्वा मां न पुनर्जन्तुरात्मानं तप्तुमर्हति ५३ प्रीणन्ति ह्यथ मां धीराः सर्वभावेन साधवः श्रेयस्कामा महाभाग सर्वासामाशिषां पतिम् ५४ एवं प्रलोभ्यमानोऽपि वरैर्लोकप्रलोभनैः एकान्तित्वाद्भगवति नैच्छत्तानसुरोत्तमः ५५ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारदसंवादे प्रह्लादचरिते नवमोऽध्यायः ९ श्रीनारद उवाच भक्तियोगस्य तत्सर्वमन्तरायतयार्भकः मन्यमानो हृषीकेशं स्मयमान उवाच ह प्रह्लाद उवाच मा मां प्रलोभयोत्पत्त्यासक्तं कामेषु तैर्वरैः तत्संगभीतो निर्विण्णो मुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः २ भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वचोदयत्

वैवरजातम् १ उत्पत्त्या स्वभावेनैवासक्तं माम् नैवाकामकामनया इति २ ननु किमहं भक्तं प्रलोभयामि न हि किन्तु वरदृणीष्वेति निदर्शनत्वाभिप्रायो न्यस्तवेत्याह भृत्यलक्षणेति दूरमस्य प्रविश्य बुध्येत अन्यथा अनर्थसाधने सु प्रवर्त्तनं न घटेतेत्यर्थः ३

कथमेवमभृत्यलक्षणोऽस्मान स्यात् नेत्याह यइति नैनैवं ४ ननु कामनया हि सेव्यसेवकयोः स्वामिभृत्यभावः प्रसिद्धः सत्यं सोपाधिकोऽसौ न तु तात्त्विक इत्याह द्वाभ्यां स्वामिन्यात्मन आशिषो वांछितमारोपितो नैव भृत्यः भृत्यहेतुकमात्मनः स्वाम्यमिच्छन् यो भृत्याय ददाति स च नैव स्वामी ५ आवयोस्तु तात्त्विकोऽसावित्याह अहं त्विति अनपाश्रयोऽनिरभिसंधिः अन्यथा कामाद्यभिसंधिना अर्थः प्रयोजनं नास्ति ६ ननु तथापि परमोदारस्य मम मर्त्ये हि कार्थं किमपि वृणीष्वेति चेत्तत्राह यदीति कामा

यस्त आशिष आशास्ते न स भृत्यः स वै वणिक् ४ आशासानो न वै भृत्यः स्वामिन्याशिष आत्मनः न स्वामी भृत्यतः स्वाम्यमिच्छन् यो राति चाशिषः ५ अहं त्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वं च स्वाम्यनपाश्रयः नान्यथेहावयोरर्थो राजसेवकयोरिव ६ यदि दास्यसि मे कामान् वरांस्त्वं वरदर्षभ कामानां हृद्यसंरोहं भवतस्तु वृणे वरम् ७ इंद्रियाणि मनः प्राण आत्मा धर्मो धृतिर्मतिः ह्रीः श्रीस्तेजः स्मृतिः सत्यं यस्य नश्यन्ति जन्मना ८ विमुंचति यदा कामान् मानवो मनसि स्थितान् तर्ह्येव पुंडरीकाक्ष भगवत्त्वाय कल्पते ९ ॐ नमो भगवते तुभ्यं पुरुषाय महात्मने हरयेऽद्भुतसिंहाय

कुराणां असंरोहमनुत्पत्तिं भवतः सकाशात् ७ ननु कामोत्पत्तौ सत्यां को दोष इत्याह इंद्रियाणीति इंद्रियादीनि यस्य जन्मना नश्यन्तीति अन्वयः ८ कामाभावे गुणमाह विमुंचतीति भगवत्त्वाय त्वत्समानैश्वर्याय तथा च श्रुतिः यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि स्थिताः अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इति ९ निर्दोषान् कामानहं नु मिच्छन् प्रणामं करोमि स्मन्नमस्यामि ॐ नम इति १०

भा॰ स॰ सत्यमेकामभक्तस्त्वं नस्याविमदास्यायाकरणीयेत्याह नैनिमेकान्तिन कदाचिदपिहिहामुत्रच मय्याशिषोनवाञ्छन्त्येवं
तथापि तन्मन्वन्तरमात्रं भोगान्भुंक्ष्व ११ ननुतर्हि बंधः स्यादित्याह कथामदीयां जुषमाणः सर्वेषु भूतेषु सन्तमेकमीशमवेत्याभि
४६ ध्यातारमामात्मन्यावेश्य पूजस्व नहिनेनैवकर्म्मणाबंधः स्यादित्येत्याह योगेनमय्यर्पितेन कर्मनिहित्वान् त्यजन् पूजस्व
१२ किञ्च भोगेन सुखानुभवेन प्रारब्धपुण्यं हित्वा मुक्तबंधः सन् लोकानुग्रहार्थं कीर्तिं च विस्तार्य मां प्राप्स्यसि कुशलेन पु

श्रीभगवानुवाच नैकान्तिनो मे मयि जात्विहाशिष आशासतेऽमुत्र च ये भवद्विधाः अथापि म
न्वन्तरं भवतश्चन्द्रेन्यश्वराणामनुभुंक्ष्व भोगान् ११ कथा मदीया जुषमाणः प्रियास्त्वमावेश्य
धि मामात्मनि सन्तमेकम् सर्वेषु भूतेष्वधमीशमीशं यजस्व योगेन च कर्म हित्वा १२ भोगेन पु
ण्यं कुशलेन पापं कलेवरं कालजवेन हित्वा कीर्तिं विशुद्धां सुरलोकगीतां वितायमामे
ष्यसि मुक्तबंधः १३ य एतत्कीर्तयेन्मह्यं त्वया गीतमिदं नरः त्वां च मां च स्मरन्काले कर्मबंधा

स्यात्च योगेन पापं हित्वेति विभीषणमात्र अन्यथा नस्यराज्यप्रवृत्तेः ननुनस्यप्राचीनपापमस्तीनदृष्टिगमे उत्तरपूर्वाघयोरवि
श्लेषविनाशौ तद्व्यपदेशादितिन्यायात् नतत्कृतंदुष्कृतेविधुनुतेइतिश्रुतेश्च नचेदप्रारब्धपापाभिप्रायमस्य भोगेन
त्वस्यमान् कुशलेन हित्वेति नचनानुपपत्तेः नचासावविद्वानितिवाच्यं भगवतेवक्तृत्वात् तस्मानन्तरवक्ष्यमाणत्वात्
अतएव योगेन कर्म्महित्वेति तदपि लोकसंग्रहार्थं कर्मणि प्रवर्तितस्यानुद्वेगमात्रायेतिसर्वमनवद्यं १३ किञ्च यइति
त्वां च मां च स्मरन्केवल तत्कीर्तयेत् सोधिकमेवधानविमुच्यते कुतस्तर्हि बंधशंकेत्यर्थः. १४ ४८

भा०स०
४६

नानुबध्नीत ग्रंथानादिना बलान्नापारं यत्न् आरभान् महाव्यापारान् ७ चतु० अकारस्तावत्संन्यासी
भवति तत्र परमहंसस्य विशेषमाह नयतेरा श्रमो धर्मार्थी कथं भूतस्य महात्मनः तस्य लक्षणं
शांतस्येत्यादि आर्मेइन्यस्याऽपभाव. सो नो त्यक्ति पर्यन्तं बहूदकादि लिंगमाश्रित्य सत्त्वशुद्ध्यर्थं
मानियमाश्चवरन्नेव ज्ञानोन्यश्चेयनेन उत्पन्ने तु ज्ञाने न नियमेः कृत्यमस्तिपमाश्च स्वतंत्रावसु

नशिष्याननुबध्नीत ग्रंथान्नैवाभ्यसेद्बहून् नव्याख्यामुपयुंजीत नारंभानारभेत्क्वचित् ७ नयतेरा
श्रमः प्रायोधर्महेतुर्महात्मनः शांतस्य समचित्तस्य बिभृयादुतवात्यजेत् ८ अव्यक्तलिंगो
व्यक्तार्थो मनीष्युन्मत्तबालवत् कविर्मूकवदात्मानं स दृष्ट्या दर्शयेन्नृणाम् ९ अत्राप्युदाहरंती
ममितिहासंपुरातनं प्रल्हादस्य च संवादं मुनेराजगरस्य च १० तं शयानं धरोपस्थे कावेर्यां
सह्यसानुनि रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसम् ददर्श लोकान्विचरल्लोकतत्त्वविवि
त्सया वृतोमात्यैः कतिपयैः प्रल्हादो भगवत्प्रियः ११

अतस्तत्रलिंगादि प्रयोजनाभावाल्लोकस
ग्रहार्थं धारयेद्वा त्यजेद्वेति ८ तस्यैव ज्ञानदार्ढ्याभावे योगाभ्यासपरिहारार्थमाह नवक्तेत्यव्यक्तं लिंगं यस्य व्य
क्तोर्थः प्रयोजनमात्मानुसंधानं यस्य सः मनीष्यपि उन्मत्तवद्बालवद्वा कविरपि मूकवदात्मानं नृणां दृष्ट्या
दर्शयेत् नेयथा न मत्तादिरूपमन्योन्यत् तथा वर्तेत स दृष्ट्याऽतिपाठे वा हृदानुसंधानाभावेनेत्यर्थः ९ ...
हसधर्ममेवेतिहासेन स्फुटयति अत्रापीति यावदध्यायसमाप्ति आजगरस्य अजगरस्य मुनेश्च १० धरोप

भा. स. मद्रसत परेकार्यकारणव्यतिरिक्ते तत्त्वात्मानपरब्रह्मेतिकयोः सामानाधिकरण्यनिर्देशः। नहि वहु-
४१ मुक्तयोरैक्यं संभवति तत्राह सदसदिति सर्वतोहि ततसाहतमात्मतत्त्वं आग्रत्स्वप्नयोस्तु निश्चित्प्रकाशाते
सद्धोनुगतमानापि विक्षेप. अतस्तदात्मा तदृक् आत्मानलदीकृत्य स्थितः सन् आत्मनो गतित्वं

विश्वासयापञ्चसोवासः कौपीनाच्छादनं परम्। त्यक्तं न दंडलिंगादेरन्यत्किंचिदनापदि २ ए-
क एव चरेद्भिक्षुरात्मारामोनपाश्रयः। सर्वभूतसुहृच्छांतो नारायणपरायणः ३ पश्येद्वात्म-
न्यदो विश्वं परे सदसतोव्यये। आत्मानं च परं ब्रह्म सर्वत्र सदसन्मये सुप्तप्रबोधयोः स-
न्धावात्मनो गतिमात्मदृक्। पश्यन्बंधं च मोक्षं च मायामात्रं न वस्तुतः ४ नाभिनंदेद्ध्रु-
वं मृत्युमध्रुवं चास्य जीवितम्। कालं परं प्रतीक्षेत भूतानां प्रभवाप्ययम् ५ नासच्छास्त्रेषु स-
ज्जेत नोपजीवेत जीविकाम्। वादवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षं कंचन संश्रयेत् ६

पश्यन् अत एव बंधमोक्षं च मायामात्रं पश्यन्। आत्मानं परब्रह्म सर्वत्र पश्येदित्यन्वयः। तदुक्तं योगग्रंथे नि-
द्राद्रौ जागरस्यांते यो भाव उपजायते तं भावं भावयन्नित्यं मुच्यते नात्र संशयः इति ४ अस्यदेहस्य प्रभवो-
ऽप्ययश्च यस्मात्तं कालं ५ असच्छास्त्रेषु अनात्मपरेषु जीविकां नत्तत्र विधादिवृत्तिं वादवादान्
जल्पवितंडानिष्ठान् कंचन कमपि पक्षं निबंधे

श्रीधरीटीकासहितं

२८ ३० ३१ शिशुपालदन्तवक्त्रयोर्द्विषतो श्रीकृष्ण सायुज्यकथनमिति यत्र द्वन्द्वतयोः पूर्वजन्मकथनादिभिस्तत्प
दिनमुपसंहरति एवमिति सप्तभिः दिते. पुत्रत्वप्राप्तितो विप्रशापेनेत्युक्तं रस्यानुसरणं ३२ तच्छित्तो श्रीरामे चित्तद
तो ३३ करूषजो दन्तवक्त्रः हरेः सायुज्यसमीयतुः ३४ कृष्णनिद्रादिना पूर्वक्रमतच्च यत्तदनः पापतद्मा ननतद्मान.

नतः संप्रणम्य शिरसा ववंदे परमेष्ठिनम् भवं प्रजापतीन्देवान् प्रह्लादो भगवत्कलाः २९
मम. कोथ्यादिभिः सार्द्धं मुनिभिः कमलासनः दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादमकरोत्पतिम् ३० प्रतिनंद्यत
तोदेवाः प्रयुज्य परमाशिषः स्वधामाभियुरा जन्नब्रह्माद्याः प्रतिपूजिताः ३१ एवं तौ पार्षदौ विष्णोः पु
त्रत्वं प्रापितौ दितेः हृदिस्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ पुनश्च विप्रशापेन राक्षसौ तौ बभूवतुः कुं
भकर्णदशग्रीवौ हतौ तौ रामविक्रमैः ३२ शयानौ युधि निर्भिन्नहृदयौ रामसायकैः तच्चित्तौ जह
तुर्देहं यथा प्राक्तनजन्मनि ३३ ताविहाथ पुनर्जातौ शिशुपालकरूषजौ हरौ वैरानुबंधेन पश्य
तस्ते समीयतुः ३४ एनः पूर्वकृतं यत्तद्राजानः कृष्णवैरिणः जहुः स्वन्ते तदात्मानः कीटः पेशस्कृतो
यथा ३५ यथा यथा भगवतो भक्त्या परमयाभिदा नृपाश्चैद्यादयः सात्म्यं हरेस्तच्चिंतया ययुः आख्यातं स
र्वमेतत्ते यन्मां त्वं परिपृष्टवान् दमघोषसुतादीनां हरेः सात्म्यमपि द्विषाम् ३७ एषा ब्रह्मण्यदेवस्य कृष्ण

स्य... महात्म्यवेदस्थानः कीटपेशस्कृतो ध्यानेन तद्रूपता भवतीति ३५ आभिरामेद्र द्वीपसंभूत्या हरेः सात्म्यंस
रूप ३६ ३७ प्रह्लादचरितार्थमुपसंहरति एवेति ... अवतारः श्रीनृसिंहरूपस्तस्य कथा आख्यानमिति शेषः ३८

भा०स०

४८ प्रल्हादस्यानुचरितमित्यादि समाम्नातमित्यन्तेन तस्य अस्मिन्नाख्याने कसर्गस्थित्यप्ययेशस्य हरेर्यथात्म्यं न
स्य यत्तेन कृतं हरेर्गुणकर्मानुवर्णनं च परावरेषां स्थानानां कालेन व्यत्ययो महान् ...
मिकमात्मानात्मविवेकादि ३९ एतत्कृत्वा इत्यादि फलमाह य इति ... एतत्कृत्वाय को त्रैयन् ४० रजत्वय ...
वाह दैत्येन्द्रस्य यूथपानां वधं य: शुचि सन्पठेत् पुण्यमनुभावप्रभावमति निज्ञयं भावं कुठम् ४१ ...

प्रल्हादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च भक्तिर्ज्ञानं विरक्तिश्च याथात्म्यं चास्य वै हरे: सर्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणक
र्मानुवर्णनम् परावरेषां स्थानानां कालेन व्यत्ययो महान् धर्मो भागवतानां च भगवान्येन गम्यते आख्याने
स्मिन्समाम्नातमाध्यात्मिकमशेषत: ३९ एतद्य आदिपुरुषस्य मृगेन्द्रलीलां दैत्येन्द्रयूथपवधं प्रयत: पठेत दैत्यात्मजस्य च सतां प्र
वरस्य पुण्यं श्रुत्वानुभावमकुतोभयमेति लोकम् ४१ यूयं नृलोके बत भूरिभागा लोकं पुनाना मुनयोऽभियन्ति
येषां गृहानावसतीति साक्षाद्गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिंगं ४२ स वा अयं ब्रह्म महद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभू
ति: प्रिय: सुहृद्व: खलु मातुलेय आत्मार्हणीयो विधिकृद्गुरुश्च ४३

दृष्टं भागवतेषु नरदेवो द्वय कथमतुल्यं भाग्यमिति विस्मितं ततं प्रत्याह यूयमिति त्रिभि: येषां युष्माकं गृहान्मुनयोऽभि
यन्ति सर्वतस्समायान्ति तत्कस्य हेतो: एतद्गृहे मनुष्याकारगूढं सत् श्रीकृष्णाख्यं परं ब्रह्म साक्षाद्वसतीति ४२ ननु
कोऽसावस्माकं मातुलेय: कथं ब्रह्मेत्युच्यते तत्राह स वा इति सोऽयं ब्रह्मैव कथंभूत: महद्भिर्विमृग्यं यत्कैवल्यं निर्वा
णसुखं निरुपाधि परमानंद: तदनुभूतिरूप एव युष्माकं खलु प्रिय: सुहृदित्यादि हृद्यो भवति विधिकृत् आज्ञा

श्री

ननु परब्रह्मचेतनकथं ध्यायसे तस्मात्स्तौषीति कथं ब्रह्मधर्मोद्याचरणात्तस्यैव नत्वारे नयस्य स्वरूपजन्य भवादि निरपेक्षिकवाचिद्या
वस्तु नयाद्दृष्टिमिथ्याभिनिसात्स्यान्यो पवर्गोऽनिनपुरुषाकस्वपमेवप्रसन्न आत्मा कनु मोनादि सान्नेत्स्वस्य सादः प्रार्थनीयाप
वेत्याह मौनेने नि सरल साक्षात्तनापानेमे पसः हनुनहि प्रत्यग्रस्य गर्हेप रंब्रह्मस्य वसनि नत्वनद्वंशनायामुन पसद्दृष्टानजि
मा१ यजिनवत स्यमातुलेद्रिरूपेणवर्तनेन वस्वप मेवप्रसन्न आत्मोपदेमेवननोऽपि असनोपिभुरि भागाइतिभावः ४४ नन्व

नयम्यसाक्षाद्भवपद्जादिनिरूपेधिमावस्तुतयापवर्गोऽत मौननम ज्योपशमनपूजित प्रसीदतामेषमसात्वनापति
४४ सएवमगवाराजन्यनेनाह्निहनयशः पुराऽद्रुस्यदेवस्यममनाननमापिना ४५ राजोवाच कस्मिन्कर्मणि देवस्य
मयोऽहन्जगदीशितुः मथोचोपचितकीर्तिः हसेनानेन कथ्यताम् ४७ श्रीनारद उवाच निर्जिता असुरा देवैर्युध्यनेनो
पबृंहिते मायिनां परमाचार्यं मयशरणमायमुः ४८ सनिर्माय पुरस्तिस्रो हैमीरौप्यायसीर्विभुः दुर्लक्ष्यापायसयोगा वित
र्क्यपरिच्छदाः ४९ ताभिस्ते सुरसेनान्यो लोकांस्त्रीन्सेश्वरान्नृप स्मरन्तो नाशयाञ्चक्रुः पूर्ववैरमलक्षिताः ५० ततस्ते सेश्व
रा लोका उपासाद्येश्वरं विभो त्राहि नस्तावकान्देव विनष्टांस्त्रिपुरालये ५१ अथानुगृह्य भगवान्माभैष्टेति सुरान्विभुः

शैर्वं धनुषि सन्धाय पुरेषु व्यसृजत्प्रभुः ५२ ततोऽग्निवर्णा इषव उत्पेतुः सूर्यमण्डलात् यथा मयूखसन्दोहा नादृश्यन्त पुरो यतः ५३ तैः स्पृष्टा व्यसवः सर्वे निपेतुः स्म पुरौकसः तानानीय महायोगी मयः कूपरसेऽक्षिपत् ५४ सिद्धामृतरसस्पृष्टा वज्रसारा महौजसः उत्तस्थुर्मेघदलना वैद्युता इव वह्नयः ५५ ... ५६ ...
हा सा एवं सा स प्रभावोन...
ननु कर्मणिमयोहनवान् ५७ अनेन श्रीकृष्णेनैव पर्यवहितेनेत्यत्र द्रष्टव्यम्. ५८ हेमी चरौप्या चायसी चेति तिस्रः पुरो निर्माय तेभ्यो
दत्ताः विनिशेष दुर्लक्ष्यो अपायः संयोगो गमनागमने यासां दुर्वितर्क्याः परिच्छदा यासु ४८ असुराणां सेनान्यः सेनापतयः पूर्व
वैरस्मरन्त ५०।५१ अस्त्रमग्निमेत्रितं पुरेषु व्यमुञ्चत ५२

भा स॰ तत शरान् सूर्यमंडुला मुमुचुः सयोहार स्मिसमहाडुखपत. ये ध्ये ५३ कूपरसेस्वपनि निर्भिन्नेकृ पा पूते ५४ वज्रसारा. वज्रवद्दुलंघा
४९ महौजसो महाबला. मेघदलना मेघ भेदिनो विद्युदुपावन्त्य ५ ५५ ५६ कालेन मध्यान्हे ५७ ५८ ४९ आत्मनो वा अन्यस्यांहयो

मनोत्रिवर्णादुखव. उत्येतु सूर्यमंडलात् प्रथमपूर्व संरोहान्नादृश्यंत पुरो यत ५३ ते. सुरा सर्व. सर्वनिपेतु सपुरोकस्य नाना नीयमहायोगी मयः कूपरसे त्रिपन् ५४ सिद्धामृतरससृष्टा वज्रसारा महोजस. उत्तस्थुर्मेघदलना वैद्युताइव बन्हयः ५५ विलोक्य भग्नसंकल्पं विमनस्कं वृषध्वजं तदायं भगवान्विष्णुस्तत्रोपायमकल्पयत् ५६ वत्स आसीत्तदा ब्रह्मा स्वयं विष्णुरयं हि गौः प्रविश्य त्रिपुरं काले रसकूपामृतं पपौ ५७ ते सुरा ह्यपि पश्यंतो न न्यसेधन् विमोहिता. ५८ तद्विज्ञाय महायोगी रसपालान् विदज्ञगे स्वयं विशोक. शोकार्तान् स्मरन्दैवगतिं च ताम् ५९ देवोऽसुरो नरोऽन्यो वा नेश्वरोऽस्तीह कश्चन आत्मनोऽन्यस्य वा दिष्टं दैवेनापोहितुं द्वयोः ६० अथासौ शक्तिभिः स्वाभिः शंभोः प्राधानिकं व्यधात् धर्मज्ञानविरक्त्यृद्धितपोविद्याक्रियादिभिः रथं सूतं ध्वजं वाहान् धनुर्वर्म शरादि यत् ६१ सन्नद्धो रथमास्थाय शरं धनुरुपाददे ६२ शरं धनुषि संधाय मुहूर्तेऽभिजितीश्वर ददाह तेन दुर्भेद्यान् हरोऽथ त्रिपुरो नृप ६३ दिवि दुंदुभयो नेदुर्विमानशतसंकुलाः देवर्षिपितृसिद्धेशा जयेति कुसुमोत्करैः अवाकिरन् जगुर्हृष्टा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ६४

गपिश्चाद्दैवेन दिष्टमुपकल्पितम पोहितुं परिहर्तुं मिह कश्चिदपीश्वर समर्थो नास्ति ६० असौ श्रीकृष्ण. प्राधनं संग्रामस्तत्साधनम् ६१ ६२ अभिजिन्नाम निमध्यान्हे ६३ विमानशतानि सकलानि संकीर्णानि येषां तेदेवादय. ६४ ६५

आदिना आरभ्य कथा धर्मनिगमनमिति एवं विधानीति नृलोकं नराकारमात्मनो विडंबयमानस्य अनुकुर्वन ६६ इति स
प्तमस्कन्धे दशम १० एकादशे नृणां धर्मः साधारणेन वर्णिनां विशेषलक्षणानि नाम्नां मुख्यानां च योषितां च १ तदेवं दश
भिः श्लोकैर्नवभिः ज्ञानभक्तियोगावुदीरितौ अथ पंचभिरध्यायैः कर्मयोगोऽनुवर्ण्यते १ देशपात्रप्रकारः स्यात्साधूनां सभासभाजितं स

एवं प्रव्यापुरस्तिस्रो भगवान्पुरहा नृप ब्रह्मादिभिः स्तूयमानः स्वधाम प्रत्यपद्यत ६५ एवं वि
धान्यस्य हरेः स्वमायया विडंबमानस्य नृलोकमात्मनः वीर्याणि गीतान्यृषिभिर्जगद्गुरो लोका
न्पुनानान्यपरं वदामि किं ६६ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे प्रह्लादचरिते त्रि
पुरविजयश्चर दशमोऽध्यायः १० श्रीशुक उवाच श्रुत्वेहितं साधुसभासभाजितं महत्तमाग्रण्य
उरुक्रमात्मनः युधिष्ठिरो दैत्यपतेर्मुदा युतो पप्रच्छ भूयस्तनयं स्वयंभुवः १ युधिष्ठिर उवाच
भगवन्श्रोतुमिच्छामि नृणां धर्मं सनातनम् वर्णाश्रमाचारयुतं यत्पुमान्विन्दते परं २ भवान्
प्रजापतेः साक्षादात्मजः परमेष्ठिनः सुतानां संमतो ब्रह्मंस्तपोयोगसमाधिभिः ३

तत्र भीहितं चरितं श्रुत्वा पुनर्नारदं पप्रच्छ कथंभूतस्येहितं महत्तमानामग्रण्यः मुख्यस्य नृहरेः तु । उरुक्रमे आत्माम
नो यस्य १ अवर्णनाशायेति तु । यत्र यतो धर्मान् अनुष्ठितान् परं ज्ञानभक्तिं च विन्दते २ ३ ३ २ ३

भा॰स॰ मनुस्मृतिकारैर्धर्मतत्त्वज्ञ एव नत्वाह नारायणपरा इति ४ अत्र मायश्रीरामा यथा पत्रस्थैव मुखाच्छ्रुतं ५ तन्मुखात्संमतः
५० श्रवणं संभावयन् विशिनष्टि य इति ६ प्रथमं तावद्धर्मे प्रमाणमाह धर्मेति धर्मस्य मूलं प्रमाणं स्मृतं तच्च स्मृतिः नहि रावे
र्विदा येन चात्मा मनः प्रसीदति तुष्यति तथा च याज्ञवल्क्यः श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः सम्यक् संक
ल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतमिति मनुश्च वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदां आचारश्चैव साधूनामात्म

नारायणपरा विप्रा धर्मगुह्यं परं विदुः करुणाः साधवः शान्तास्त्वद्विधा न तथापरे ४ श्रीनारद उ
वाच नत्वा भगवतेऽजाय लोकानां धर्महेतवे वक्ष्ये सनातनं धर्मं नारायणमुखाच्छ्रुतं ५ योऽव
तीर्यात्मनोंऽशेन दाक्षायण्यां तु धर्मतः लोकानां स्वस्तयेऽध्यास्ते तपो बदरिकाश्रमे ६ धर्म
मूलं हि भगवान्सर्ववेदमयो हरिः स्मृतं च तद्विदां राजन् येन चात्मा प्रसीदति सत्यं दया तपः
शौचं तितिक्षेक्षा शमो दमः अहिंसा ब्रह्मचर्यं च त्यागः स्वाध्याय आर्जवं १ संतोषः समदृक्
सेवा ग्राम्येहोपरमः शनैः नृणां विपर्ययेहेक्षा मौनमात्मविमर्शनम् २ अन्नाद्यादेः संविभागो
भूतेभ्यश्च यथार्हतः तेष्वात्मदेवताबुद्धिः सुतरां नृषु पाण्डव ३

नस्तुष्टिरेव चेति ७ तत्र नानाप्रकारमाच साधारणं धर्ममाह सत्यमिति त्रिभिः तप एकादश्युपवासादि ईक्षा युक्तायुक्तविवे
कः शमो मनसः संयमः दमो बाह्येन्द्रियाणां निग्रहः त्यागो दानं स्वाध्यायो जपः विप्रसेवा संतोषो दैवलब्धे नालंबुद्धिः समदृशां
महतां सेवा ग्राम्येहा परमः प्रवृत्तिकर्मभ्यो निवृत्तिः विपर्ययेहेक्षा निष्फलक्रियाणामीक्षा मौनं वृथालापनिवृत्तिः

[illegible] न्यामुत्पन्नस्य [illegible] अर्थं नः ४ सर्वं त्रिशाखस्यापतन्वान् ९ ८ इत्यानीवर्णस्य मात्यानु द्विजानालक्ष्मणमाह संस्काराम् तत्र नोगर्भाधानादयोपि मन्त्रविच्छिन्नाः सद्विजातीनां इत्यपि संस्काराविरोधे द्विजन्मत्वात् तत्रोह अजोपनायने वेभूतसंस्कार युक्तो जातः सद्विजः श्रद्धं तु न संस्कार युक्तः जातरनवोपनयनवंतः अतो नासौ द्विजः तथा च स्मृतिः विवाह मात्रसंस्कारं शूद्रोपि लभतां सदा नकेन चित्त समस्तेन हस्तात प्रजापतिरिति अतो [illegible] सत्यामस्मात् त्रिषु [illegible] नकेन चित् इह

श्वपाकीष्वनेनास्वसरलमतमोगतेः सर्वे आनन्तर्येण सस्वमातासमर्पितम् ९ नत्रामयेयपरो धर्मः सर्वेषामेव शूद्राणां त्रिशाखस्याणामनराजन्यवीनामायेनुमवति ९८ संस्कारामन्त्रविच्छिन्नाः सद्विजाः ऽऽ जगादयम् ६ इन्यायाध्ययनदानानि विहितानि द्विजन्मनाम् जन्मकर्मावदानानीक्रियाश्चाश्रमो दिताः १० विप्रस्याध्ययनादीनि षट्कन्यस्यात्रनिग्रहः राज्ञोस्य त्रिं ऽजागोपुरविप्राद्याकरादिभिः ११

मिति अतो विवरश्चिति कृत संस्कारस्यानावश्यकत्वात् उपनयनस्य तु सर्वथानिषेधान्न तस्य द्विजन्मभिमत्वं पोतोतरे वेदिकारं यइति गर्भाधानादयः ९ ४ त्रैवर्णिकानामावश्यकानु धर्मानाह इज्येति जन्मनाविशुद्धेन कुलेन कर्मणा च आचारेण च स्यात् ता नाशूद्राणां [illegible] ताचारोणं च मेरानि विहिताः मीमांसा प्रत्येव यथाश्रमविहिताः किमाह तु स्यवशोधर्मान् एव आश्रमभेदे नविशेषामावाद् १० आश्रमादीनां चतुर्णां मपि द्विजन्मनां धर्मानाह विप्रस्येति साधुः सघ्निःविप्रस्य षट् कर्माणि विहितानि तेषामनु अध्यापनयाजनप्रतिग्राहः आजीविका यथाह मनुः षण्णां तु कर्मणामस्य त्रीणि कर्माणि आजी ए विकाः याजनाध्यापने चैव विशुद्धाच्च प्रतिग्रह इति अन्यस्य क्षत्रियस्य अप्रतिग्रह इति प्रतिग्रहातिरिक्तं याजनमध्यापने जपयज्ञानुजानि वश्यानि चातो नरमेव अतो राजन्यमिति अपनेच अन्वपतिके केयपमे मीमांसा क्षत्रियाणां मुपरिष्टात्प्रजा

भा॰ स्क॰ पालनेऽपि कृते न स्यात् क्षत्रियस्य सुखं तेन तस्माद् राजन्यस्य तु आदिशब्देन दण्डशुल्कादिरिति ॥११॥ वार्ता कृषिवाणिज्यगोरक्षादिरूपा वैश्यस्य
ब्रह्मकुलानुगः शुश्रूषा द्विजानां शुश्रूषा स्वामिनोऽपि द्विजस्य शुश्रूषया वृत्तिर्जीविका भवेत् ॥१२॥ विप्रस्य मुख्यानुकल्पभेदेन वृत्तीराह वार्ता वि
५१ चित्रा कृष्यादिरूपा शालीनयायावरशिलोञ्छनं याचितवृत्तिश्चेति चतुर्धा विप्रवृत्तिः शालीनशालिनौ शिलोञ्छात् यायावरः कृषि
शोभनान्नं उञ्छनं आपणादिषु पतितकणोपादानं शिलो ... क्रमेण चतुर्विधानुक्रमेण श्रेयसी उत्तमा ॥१३॥ इति विप्रवृत्तयः
^{म३}
वैश्यस्तु वार्तावृत्तिः स्यान्नित्यं ब्रह्मकुलानुगः। शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् ॥१२॥ वार्ता वि
चित्रा शालीनयायावरशिलोञ्छनम्। विप्रवृत्तिश्चतुर्धेयं श्रेयसी चोत्तरोत्तरा ॥१३॥ जघन्यो नोत्तमां
वृत्तिमनापदि भजेन्नरः। ऋते राजन्यमापत्सु सर्वेषामपि सर्वशः ॥१४॥ ऋतामृताभ्यां जीवेत मृते
न प्रमृतेन वा। सत्यानृताभ्यामपि वा न श्ववृत्त्या कदाचन ॥१५॥ ऋतमुञ्छशिलं प्रोक्तममृतं यद
याचितम्। मृतं तु नित्ययाच्ञा स्यात् प्रमृतं कर्षणं स्मृतम्। सत्यानृतं तु वाणिज्यं श्ववृत्तिर्नीचसेव
नम् ॥१६॥ वर्जयेत्तां सदा विप्रो राजन्यश्च जुगुप्सिताम्। सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो नृपः ॥१७॥ शमो
दमस्तपः शौचं सन्तोषः क्षान्तिरार्जवम्। ज्ञानं दयाच्युतात्मत्वं सत्यं च ब्रह्मलक्षणम् ॥१८॥ १८
दर्शयन् आपद्वृत्तीराह जघन्यो नीचः उत्तमां अध्यापनादिरूपां ऋते राजन्यं क्षत्रियस्तु प्रतिग्रहादन्यां भजेत् ॥१४॥ चतुर्वि
धा पूर्वोक्ता विप्रवृत्तिमितरेषामपि दर्शयन्नाह ऋतामृताभ्यामिति ॥१५॥ श्लोकव्याख्येयम् ... [illegible] ... ॥१६॥ नयोस्तद्ज्ञानेन हेतुमा
ह सर्ववेदमय इति ॥१७॥ वर्णानामभिव्यञ्जकरूपान् धर्मानाह शम इति चतुर्भिः अच्युतात्मत्वं श्रीकृष्णपरत्वं ॥१८॥ १८ २१

श्रीः र्व्वा पुष्टो तस्याह वी वि प्रश्न च तेज प्रागल्भ्य १८ २० अमत्रयग्नः नमस्कारे शौच वचयस्तानुष्ठानं तथा तु यश्च वल्गः नमस्कारेण
मत्रेण पञ्चयज्ञा च महापापैर्यादि २१ स्त्री धर्मिणां तस्यास्या यथा धर्मनिरतं देवो माता ८ तन्त्र धनु शुश्रूषणं तु कुलनाथ तस्य पदं

शोकं वीर्यं धृतिस्तेजस्त्यागं आत्मजय: समा कृतान्नमलापसारं स्वरसा च तत्र तत्र नहं १८ देव गुरुं सुते
भक्ति स्त्रिवर्गपरितोषणं अस्ति च मुग्धो मोनि त्यन पुरार्थ वश्य लत्तणं २० शुद्ध इस्य संमतिः शोचं से
वा स्वामि न्य माय या अमत्र पत्नो हस्त यस्त्न्यागो विप्र रत्नाणं २१ स्त्रीणां च यति देवानां च शुश्रूषा
न कुलना तहं धुष्वन्तृतिश्च नित्यं तद्गुतभारणं २२ समार्जनो पलेपाभ्यां गृहमेदं लवर्त्तिनः स्व
पंचमे स्थिता नित्यं परिमष्टुपरिच्छदा कामेरु स्वावचः साध्वी प्रश्रये णा रमेण च · वाक्यैः सत्यैः प्रियैः
प्रेम्णा काले काले भजेत्पतिं २३ संतुष्टा लोलुपा दक्षा धर्मज्ञा प्रियसत्यवाक् अप्रमत्ता शुचिः स्नि
ग्धा पतिं चापतितं भजेत् २४ या पतिं हरिभावेन भजे श्रीरिव तत्परा हर्यात्मना हरेर्लोके पत्या श्री

तं नियमस्तस्या धारणं एतत्त्वनु श्वपंचविद्यानां तद्धर्मं १२ २२ किंच संमार्जने पलेपाभ्यां मित्यादे पतिं भजेदित्युक्तं र · णस्या
पः परिमष्टात्यहर्ते नादिनानि निर्मलीकृतः प्ररिच्छदः गृहोपस्करा यया २३ किंच संतुष्टा यथ ष्टलाभेन तावन्मात्रे भोगे यथा
लुपादक्षा अनलसा प्रिया सत्या च वाग्यस्याः सर्वत्रापि अप्रमत्ता अवहिताः अपतितं महापातकं शून्यं यथाह पातकंलोभः आपु
दे संप्रतीत्योहि महापातकं दूषितं इति २४ तत्परा सती भजेत् श्री हरिमिव हर्यात्मना तथा सह २५ २५

भा॰स॰ प्रतिलोमानुलोमजातानां वृत्तिमाह वृत्तिरिति तत्तत्कुलकृता परंपरागतापि चौर्यहिंसादिकं प्रतिषेधति अ
चौराणामपापानां चेति तत्प्रदर्शनार्थं कांश्चित्प्रतिलोमजविशेषानाह अन्त्यजेति रजकचर्मकारनटवरुडकैवर्त
४२ केवर्तमेदभिल्लाश्चसप्तैतेऽन्त्यजाः स्मृताः अन्तेवसायिनस्तु चाण्डालपुल्कसमातंगादयः तेषां परंपराप्राप्तैव स्वनिर्दिष्टानादि
दृष्टिरित्यर्थः २६ अथापरंपरधर्मो योऽपि स्वधर्मः स एव श्रेयानित्याह प्रायइति स्वभावेन सत्वादिप्रकृत्या विहितो धर्मः शर्म
कृत्सुखहेतुः स्मृतः केवलं रजस्तमःप्रवृत्तस्य तु मार्गान्तरे भगवता चोक्तं श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितादिति २७ ननु स्वाभा

वृत्तिः संकरजातीनां तत्तत्कुलकृता भवेत् अचौराणामपापानामन्त्यजान्तेवसायिनां २६ प्रायः स्व
भावविहितो नृणां धर्मो युगे युगे वेददृग्भिः स्मृतो राजन्प्रेत्य चेह च शर्मकृत् २७ वृत्त्या स्वभाव
कृतया वर्तमानः स्वकर्मकृत् हित्वा स्वभावजं कर्म शनैर्निर्गुणतामियात् २८ उप्यमानं मुहुः
क्षेत्रं स्वयं निर्वीर्यतामियात् न कल्पते पुनः सूत्या उप्तं बीजं च नश्यति एवं कामाशयं चित्तं कामा

विकस्य कर्मणो बन्धहेतुत्वात्कथं सुखहेतुत्वं तत्राह वृत्त्येति २८ ननु काम्यानि कर्माणि कुर्वतस्तत्फलोपभोगपरस्य कथं
नैर्गुण्यं स्यात् न तु केवलं प्रवृत्त्यादिना अपत्यस्नेहो भूयो वर्धमान कथं विरज्येत् न कदाचित् इत्यादिना सर्वाधिकारं भेदेन चापि संबोधन
यामाह उप्यमानमिति द्वाभ्यां पुनः सूत्यै सस्य प्रसवाय कामाश्रयैः शनैः कामसेवया तस्मिन्नर्थे भाव उत्कटवासना वि ५२
षयस्य सह सेवकामस्यागायभवादेदोत्कान्तियमेन च वह्निः कामान् भुञ्जानस्येव निवृत्तेः विविक्तेऽपि स्वेच्छया सदृशेन नामाः

तिसोऽभरिप्रमुखानामभिवशानैर्विरागो भवति यथा सवीजक्षेत्रे शनैर्निर्वीर्यं भवति यथा च स्वज्वलितोऽग्निर्निर्दग्धतविरुप्ति शाम्य
ति महता नु घृतपूरेण साम्यत्येव न तद्वत् प्रल्हादहृतस्तु कौमारएव निर्वृत्तः अपदेशोऽम हवासनानामधिकारेण तद्धृतेनैव बालानु
विनधियो हृद्वाशमारिते ह्यौरिति अत सर्वमनवद्यं २८ शमादिभिरेव ब्राह्मणादिव्यवहारो मुख्य न जातिमात्रादित्याह यस्येति
यद्यदि अन्यत्र वर्णान्तरे पि दृश्येत तद्वर्णान्तरं तेनैव लक्षणनिमित्तेनैव वर्णेन विनिर्दिशेन्न तु जातिनिमित्तेनेत्यर्थः ३० इति श्रीम

यस्य यल्लक्षणं प्रोक्तं पुंसो वर्णाभिव्यंजकं यदन्यत्रापि दृश्येत तत्तेनैव विनिर्दिशेत् ३० इति श्री
मद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां सप्तमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ११
श्रीनारद उवाच ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन्दान्तो गुरोर्हितं आचरन्दासवन्नीचो गुरौ सुदृढसौ
हृदः सायंप्रातरुपासीत गुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान् सध्ये उभे च यतवाग्जपन्ब्रह्मसमाहितः १
छंदांस्यधीयीत गुरोराहूतश्चेत्सुयंत्रितः उपक्रमेऽवसाने च चरणौ शिरसा नमेत् २ मेखलाजि
नवासांसि जटादंडकमंडलून् बिभृयादुपवीतं च दर्भपाणिर्यथोदितं ३

सप्तमे एकादशः. द्वादशे वर्ण्य
ते धर्मो ब्रह्मचारिवनस्थयो चतुर्णामाश्रमाणां च साधारणयतिनकंचन १ वर्णिशेषां धर्मा वक्ता इदानीमाश्रमधर्मा उच्यन्ते न
न१ ब्रह्मचारिवनस्थयोः ब्रह्मचारी वनस्थयोः साधारणा चतुर्णां साधारणाश्चोच्यन्ते त्रयोदशे यतिधर्माश्चतुर्दशे गृहस्थस्य चदशे
सर्वधर्मसारसंग्रह ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन् गुर्वादीनुपासीतेत्युत्तरेणान्वय ब्रह्म गायत्रीं जपन् सध्ये उभे यतवाक्सनुपासी
त उभे सध्ये तु यतवाग्भवेत् सायंप्रातः सध्याकालनिमित्तमौनं कुर्यादित्यर्थः १ गुरोश्चरणौ नमेत् २ मेखलादिनेमलाशौड्वौ

भा॰स॰ ४ यावदर्थीयघो १ योगमेव ५ बहुहुतवस्त्रच यैवान् गृहस्थव्यतिरिक्तः सर्वोपि गाथामपि वर्जयेनत्रहेतु. इंद्रियाणि बल वन्तिसयतस्यापिमनोहरंतीति ६ ७ नकारयेदित्यत्रहेतु नन्विति रह- एकाते अन्यदाकेशप्रसाधनादिव्यतिरिक्तावसरे
५२ अनेकातेवायावदर्थं तदर्थं तदुक्तं कुर्यात् ८ ननुमिथ्यात्वारतिकप्रमनाद्यास्वयत्नत्यक्तं प्रायत्याहारिजहारादिति कोयमति निर्बंधस्तत्राह कल्प्यपित्वेति आत्मनात्मस्वरूपसाक्षात्कारेण इदं देहे दिंयादि आभासमात्रकल्प्यित्वा निश्चित्य यावदसौ

सापं प्राप्तश्चरेद्दैस्ते गुरवेतन्निवेदयेत् ३ जीनमप्यनुज्ञातो नोचेद्गृपवसेत्क्वचित् ४ सुशीलोपिनगु रुस्तः श्रद्धानो जितेंद्रियः यावदर्थं व्यवहरेत्स्त्रीषुस्त्रीनिर्जितश्चच ५ वर्जयेत्प्रमदागाथामग्र हस्थोवहुहुतः इंद्रियाणिप्रमाथीनिहरंत्यपि यतेर्मनः ६ केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजना दिकं गुरुस्त्रीभिर्युवतिभिः कारयेन्नात्मनोयुवा ७ नन्वग्निःप्रमदानाम घृतकुंभसमः पुमान् सुतामपिरहोजह्याद्न्यदायावदर्थकृत् ८ कल्पयित्वाऽऽत्मनायावदाभासमिदमीश्वरः द्वैतं तत्त्व विरमेत्ततोह्यस्यविपर्ययः ९ एतत्सर्वं गृहस्थस्य समाम्नातं यतेरपि गुरुवृत्तिर्विकल्पेन

जीवईश्वरस्वतंत्रोनभवेत् तावत् देहेत्स्त्र हेतुमानियं स्त्रीइत्यादि भेदो नविरमेत् ततः किमत आह तत्तो हि देहे नात्विपर्यय- -गुणाध्यासेनभोग्यतावुद्धि अतो जह्यादित्यर्थः. ९ एतत्सर्वं सुशीलइत्याद्युक्तं गृहस्थस्य विशेषमाह गुरुवृत्तिरिति १० ५३

अञ्जनादिनामाभिधीनानाहं हे कं अञ्जनं शरीरस्य अभ्यञ्जनं शिरसः, स्त्रियश्च अवलेखा च चित्रकर्मस्त्रीणां कुड्यादौ लेखनं वा तन्निरीक्षणं वा अत्राभ्यमादिस्वरूपतो निषिध्यते पूर्वं तु कथंचित् आपदि प्राप्तमपि स्त्री कर्णकं निषिद्धमिति भेदः ११ अङ्ग शिक्षादिभिः उपनिषद्भिश्च सहितां वेदत्रयीमधीत्य अवबुध्य च तदर्थं विचार्य यावदर्थं यस्याधिकारानुसारेण यथाशक्ति

अञ्जनाभ्यञ्जनोन्मर्दस्त्र्यवलेखामिषं मधु स्रग्गन्धालेपालंकारांस्त्यजेयुर्ये धृतव्रताः ११ उषित्वैवं गुरुकुले द्विजोऽधीत्यावबुध्य च त्रयीं साङ्गोपनिषदं यावदर्थं यथाबलं दत्त्वा वरमनुज्ञातो गुरोः काममयदीश्वरः गृहं वनं वा प्रविशेत् प्रव्रजेत् तत्र वा वसेत् १२ अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेष्वधोक्षजं भूतैः स्वधामभिः पश्येदप्रविष्टं प्रविष्टवत् १३ एवं विधो ब्रह्मचारी वानप्रस्थो यतिर्गृही चरन् विदितविज्ञानः परं ब्रह्माधिगच्छति १४ वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमान् मुनिसंमतान् यानातिष्ठन् मुनिर्गच्छेदृषिलोकमिहाञ्जसा १५ न कृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टं चाप्यकालतः अग्निपक्वमथामं वा अर्कपक्वमुताहरेत् १६

१. शक्तः नहि गुरोः काममपेतिन वरं दत्वा यथाधिकारं गृहस्थाद्याश्रमं स्वीकुर्यात् मत्र वा वसेत् नैष्ठिकः स्यादित्यर्थः १२ स्वधामभिः स्वांशयेर्भूतेषु जीवैः सह तन्नियंतृतया १३ चरन् एवमाचरन् विदितविज्ञानो विज्ञो भवेत् सः १४ ऋषिलोकं महर्लोकं अकृष्टपच्यं अकालतः पाककालात्पूर्वमेव निष्पन्नमित्यर्थः अर्कपक्वफलादि आहरेत् अश्नीयात् १६

५

भा०स०
५४ वन्यैर्नीवारादिभिः कालचोदितान् नीवारान् पुराणां पूर्वसंचितं १७ हिमादीनसहनइति तथा १८ केशा-
दीन्मलत्वापक्षालनेन धारयन् कमंडल्वादीनस्यधन कौपीन तप कोऽन्यथा यथाबुद्धिर्नेन शक्त्या चरेत् १९
द्वादशाब्दानन्तरम् यियादिधर्मान् शक्तो शक्तः सर्वं वनस्थ च वर्णेन पादि तु स्नान . . न्यासयोग्यं नहि स-

वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्कालचोदितान् लब्धे नवेन वैन्नाद्ये पुराणं तु परित्यजेत् १७
अग्न्यर्थमेव शरणमुटजं वाऽद्रिकंदरं श्रयेन हि मवाद्ध्वग्निवर्जो कौनपषाट् स्वपेत् १८
केशरोमनखश्मश्रुमलानि जटिलो दधत् कमंडल्वजिने दंडवल्कलाग्निपरिछ-
दान् चरेद्वनेष्वा द्वादशाब्दान् षड्वा चतुरो मुनिः द्वावेकं वा यथा बुद्धिर्न विघ्नेन कृत्स्नः
१९ यदाऽकल्पः स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरयाथवा आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम्
२० आत्मन्यग्नीन्समारोप्य संन्यस्याहंममात्मनाम् कारणेषु न्यसेत् सम्यक् संघातं तु पृथक् पृथक् २१

न्यसेदित्युत्तराध्याये वक्ष्यति तद् न मर हित स्पष्टमन्यत् तत्र दाह यदा अकल्पः असमर्थः आन्वीक्षिक्यामात्मविद्यायां २०
अनशनादिकस्थिन पूर्वोक्तन्यायात् आत्मनीत्यादि यावत्समाप्ति यथा हे न यथा योग्यस्य कारणेष्वाकाशादिषु संघातं
देहं न्यसेत् प्रविलापयेत् २१ नेदं विभज्य दर्शयति विआकाशे खानि देहगतानि छिद्राणि आत्मयान् भीमा न्प्रोत ५४
अस्थि मांसादि कठिनांश २२

एवं स्थूलशरीरस्य लयमुक्त्वा लिङ्गशरीरस्याध्यात्मादिरूपस्य लयप्रकारं वाचमित्यादिना। तत्र यद्यपि पृथ्व्यादिषु लयस्य
उक्तत्वेऽध्यात्मादीनां स्वकारणेषु राजसाहंकारादिषु लयो वाच्यः तथापीह तेषां लयभावने यमधिष्ठातृत्वात्प्रतिपत्तिपरेति
पथा कथ्यते तेषां भावे देवतानामप्रवर्त्तकत्वेन प्राधान्यादिन्द्रियाणि [illegible] देवतासु लयः कथ्यते वक्तव्यः सः इति
वचनीयोऽर्थस्तेन सह सर्वत्र पदानि पादौ वयसि विष्णौ २३ सनादेन शब्देन सह अध्यात्मनि तया अध्यात्मा वायुरिति पाठे वा

खे खानि वायौ निश्वासांस्तेजस्यूष्माणमात्मवान्। अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानि क्षितौ शेषं यथोद्भवम्
२२ वाचमग्नौ सवक्तव्यामिन्द्रे शिल्पं करावपि। पदानि गत्या वयसि रत्योपस्थं प्रजापतौ।
मृत्यौ पायुं विसर्गं च यथास्थानं विनिर्दिशेत् २३ दिक्षु श्रोत्रं सनादेन स्पर्शेनाध्यात्मनि त्व-
चम्। रूपाणि चक्षुषा राजन् ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् २४ अप्सु प्रचेतसा जिह्वां घ्रेयैर्घ्राणं क्षि- हि
तौ न्यसेत्। मनो मनोरथैश्चन्द्रे बुद्धिं बोध्यैः कवौ परे। कर्माण्यध्यात्मना रुद्रे यदहं ममता

याविति स्पर्शेन सह ज्योतिषि आदित्ये २४ रसगन्धयोरिन्द्रियाकर्मत्वेन प्राधान्यविवक्षया देवतासहितस्येन्द्रियस्य विषये
लयमाह प्रचेतसा सह जिह्वां रसेन अप्सु रसरूपासु घ्राणं शब्देनाश्विनोरेषूपलक्षणम् अश्विभ्यां सह घ्राणं घ्रेयैर्गन्धरूप-
लक्षितायां क्षितावित्यर्थः। परे कवौ ब्रह्मणि अध्यात्मना अहंकारेण अध्यात्मनाभिनिपाठे कर्माणि अहंकारं चेत्यर्थः कथं
[illegible] यदहं ममताक्रियया [illegible] सत्त्वेन चेतनया गुरौ गुणाः [illegible] प्रागवस्थितेर्दैवे सह यद्धा
सत्वादिभिर्गुणैर्हेतुभूतैर्वैकारिकभोक्तृत्वादिविकारवन्तं तत्र परं निर्विकारं ब्रह्मणि न तु विकारवन्तं कथं परे ल॰

भा·स· यः स्यात् विकारहेतुः नाससर्वोपाधीनां लयहारेतो त्याह अप्स्विति अदो ज्योतिस्तं नभः कूटस्थे महे तत्तेतं कूटस्थमह
५५ ति मस्तत्तेन द्व्यक्ते प्रधाने तद्व्यक्तं अक्षरे परमात्मनि २४ इति सर्वोपाधिलयादेतो. अथ शोधितं चिन्मात्रमात्मानं
ज्ञात्वा तस्मात्तरमयाज्ञात्वा अद्वयः सन् विरमेत् दग्धकाष्ठोयथाऽनलः २६ इति श्रीसप्तमे द्वादशः १२ त्रयोदशे यत्नेद्दं

सत्वेन चिन्तं तेत्रज्ञे गुणैर्वैकारिकय परे अप्सुक्षितिमपो ज्योतिःष्वदो वायौ नभस्यमुं कूटस्थे
तच्च महति तदव्यक्ते ऽक्षरे च तत् २५ इत्यक्षरतयात्मानं चिन्मात्रमवशेषितम् ज्ञात्वाऽद्वयो
ऽथ विरमेद्दग्धयोनिरिवानलः २६ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां वैया
सिक्यां सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे सदाचारनिर्णये आश्रमधर्मो द्वादशोऽध्यायः १२
श्रीनारद उवाच कल्पस्त्वेवं परिव्रज्य देहमात्रावशेषितः ग्रामैकरात्रविधिना निरपेक्षश्चरेन्म

हीं साधकस्योच्यते महान् अबधतनि हासेन सिद्धावस्था चवर्ण्यते एवं ध्यात्वा अकल्पोऽनशनादिकं
र्यातु आन्वीक्षिक्यां कल्पस्त्वेवं ध्यात्वा परिव्रज्येति निमवध क्रियदत्र त्याज्यं देहव्यतिरिक्तं सर्वमित्याह
देहमात्रेति तस्य धर्मानाह ग्रामैकरात्रेति नव भि. १ कौपीनमाच्छाद्यते यावता तावन्मात्रं परकेवलत्र ५५
न्यदिति वा त्यक्तं नैष्किञ्चारणात्सर्वमेव २३

प्राणस्य पञ्च नाग कूर्मः कृकलो देवदत्तो धनंजयश्चेत्येवं दशविधप्राणमतम् अभिमानसाहंकारजीवरथिनं शुद्धजीवशरम् परब्रह्मल
क्ष्य यथा धनुषा शरेण लक्ष्यं निपात्यते तेन प्राणधनुषा जीवशरेण ब्रह्मलक्ष्यं निपात्यतेत्यर्थः ३८ रागादयो जेतव्याः प्रा त्र्व तत्र मं अभिनि
वेश कश्चित् सूक्ष्मसमाधिः सत्त्वप्रकृतयो ऽधिपरोपकारादिप्रवृत्तयः शात्रवः ३९ नृकायरूपरथं आत्मवशोपकल्प्य इन्द्रियादिप
रिकरोपस्मिन् तथा भूतयावद्बन्धनाद्देवगरिष्ठानां गुरूणां चरणसेवया निशितं ज्ञानखड्गं विजह्यात् अच्युतमाश्रय सन्निरस्त

अस्तं दशप्राणमधर्मधर्मौ चक्रे ऽभिमानं रथिनं च जीवम् धनुर्हि तस्य प्रणवं पठन्ति शरं तु जीवं परमेव
लक्ष्यम् ३८ रागाद्वेषश्च लोभश्च शोकमोहौ भयं मदः मानोऽवमानोऽसूया च माया हिंसा च मत्सरः रजः प्रमा
दः क्षुन्निद्रा शत्रवस्त्वेवमादयः रजस्तमःप्रकृतयः सत्त्वप्रकृतयः क्वचित् ३९ यावन्न कायरथमात्मवशो
४ न पकल्प्यं धत्ते गरिष्ठचरणार्चया निशातम् ज्ञानासिमच्युतबलो दयद्स्तशत्रुः स्वाराज्यतुष्ट उपशान्तइ
दं विजह्यात् ४० नोचेत्प्रमत्तमसदिन्द्रियवाजिसूता नीत्वोत्पथं विषयदस्युषु निक्षिपन्ति ते दस्यवः
सहयसूतममुं तमोऽन्धे संसारकूप उरुमृत्युभये क्षिपन्ति ४१

प

शत्रुरूपश्रीन स्वानन्देन तुष्टो भूत्वा इदं रथादिकं मुपेक्षेनेत्यर्थः ४० अच्युताश्रया भावे बाधकमाह नोचेदिति अ
प्रमत्तो वहिर्मुखो यद्यपि इन्द्रियवाजिनः सूतश्च नेत्र उत्पथप्रवृत्तिमार्गं नीत्वा विषयाख्येषु दस्युषु निक्षिपन्ति हमेस्तेन च सह वर्तमा
नं तमोऽन्धे तमसाव्याप्ते उरुमृत्युभये यस्मिन् ४१

भा·स·
५५

ननु च वेदविहितेष्वप्यग्निहोत्रादिकर्मसु कथमेवमनर्थप्राप्तिः स्यादित्याशंक्य वेदोक्तकर्मणां द्वैविध्यं दर्शयन् फलभेदमाह प्रवृत्तं चेति द्वाभ्याम् ४२ हिंस्रं द्रव्यमयं काम्यं अशान्तिदं अशान्तिकरं अग्न्याधानादि पशु· पशुयागः सुतः सोमयागः १ हुतं वैश्वदेवम् प्रहुतं बलिहरणं एतत्सर्वं इष्टमित्युच्यते एतदेव यदि काम्यं अशान्तिदं च न हि प्रहुतं व्यम पीत्यर्थः आजीव्यप्रपादि ३ ४३ प्रवृत्तेन कर्मणा आरोहावरोहाभ्यामाह निप्रकारमाह द्रव्यसूक्ष्मविपाकः यस्य चरुपुरोडाशादेः सूक्ष्मो विपाकः पोरिणामो देहानरारमकः येन संपरिष्वक्तो गच्छति यदा वक्ष्यमाणधूमादिशब्दैर्नोक्ताः इति तु पंचम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो

प्र

प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकं। आवर्तेत जन्मने निवृत्तेनाप्नुतेऽमृतं ४२ हिंस्रं द्रव्यमयं काम्यमग्निहोत्राद्यशान्तिदं। दर्शश्च पूर्णमासश्च चातुर्मास्यं पशुः सुतः। २ एतदिष्टं प्रवृत्ताख्यं हुतं प्रहुतमेव च। पूर्तं सुरालयारामकूपाजीव्यादिलक्षणम्। ४३ द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धूमो रात्रिरपक्षयः। अयनं दक्षिणं सो मो दर्श ओषधिवीरुधः। अन्नं रेत इति क्ष्मेश पितृयानं पुनर्भवः ४४

भवन्तीति पाठान्तरे द्रव्यशब्देन तेनोमात्रशब्दोक्तानीन्द्रियाणि उच्यन्ते विपाकशब्देन देहः यावत्प्रद्योत· तथा च श्रुतिः सइमा ले ज्योमाचा समभ्याददानो हृदयमेवान्ववक्रामतीति तथा तस्य हैतस्य हृदयस्याग्रं प्रद्योतते तेनैष आत्मा निष्क्रामतीति धूमादिशब्दैस्तत्तदभिमानिन्यो देवता तत्रापत्यपक्षः पक्षः सोलोकः तत्र भुक्तभोगस्यावरोहणप्रकारमाह दर्शः इत्यादि दर्शः चन्द्रक्षयी तल्लक्षणः यथा विशिष्टभोगक्षये सोम कामिनां देहलयप्रकार दर्शनमुच्यते एतदुक्तं भवति भूतसूक्ष्मसम्पृक्तो धूमाद्यभिमानिदेवता मि सोमलोकं प्राप्य तत्र भोगावसाने विलीन·

स. कर्मादिभिर्जनायेन त्रिद्व नपादयोः शिरसा स्पृशन्नत्वा अप्राक्षीदिभुं नरेशान्वय १२ उद्यमसहित इव भोगवानिव
पीवानस्थूलदेह धारयसि तत्र हेतुं वदेति नृनो प्रेनान्वयः १५ उद्यमविनैव भ्रमभोगाः सन्तीति चेन्नत्राह विना चेति १४ नु
५८ ष्टिनिश्चयमहं इति प्रसिद्धोनवार्थो नास्तीति प्रसिद्धमेवेत्यर्थः यतोऽथो देवयतो हेतोः पीवा स्थमयोपचेतन् १५ किंच विज्ञानेनाय

कर्मणो कृतिभिर्वाचालितैर्वणाश्रमादिभिः नवदेर्जनानामवेसाऽसाविति नवेति च मेनन्दाऽप्यत्रौविधिवत्पा
दयो शिरसा स्पृशन् विचित्रादिदमप्राक्षीन्महाभागवतोऽसुरः २२ बिभर्षि कायं पीवानं सोद्यमो भोगवान्यथा १२
वित्तं चैवोद्यमवतां भोगो वित्तवतामिह भोगिनां खलु देहोऽयं पीवा भवति नान्यथा २४ न ते शयानस्य निरुद्यम
स्य ब्रह्मन्नुहार्थो यत एव भोगः अभोगिनो॰ यं तव विप्र देह पीवा यतस्तद्वद नः क्षमं चेत् २५ कविः कल्योनि
पुणदृक् चित्रप्रियकथः समः लोकस्य कुर्वतः कर्म शेषे तद्वीक्षिता पि वा २६ नारद उवाच स इत्थं दैत्यपतिना
परिपृष्टो महामुनिः स्मयमानस्तमभ्याह तद्वागमृत यन्त्रितः २७

सामर्थ्योप्ययजनः तदर्थं मुद्यमं करोति नेतु समर्थो पि किमिति न करोषीत्याह कविर्विद्वान् कल्यो दक्ष निपुणा दृक्
चतुरा चित्रा प्रिया लोकरञ्जना कथा यस्य तथापि लोकस्य कर्म कुर्वतः सतः शेषे तद्वीक्षिता पि वा ततः सर्वं पश्य २
न्नपि न देह क्षिप्तो भिदृ इति पाठान्तरे तद्वीक्षित्कर्मतद्दे क्षितो भिवान्न च लोभी त्यर्थः २६ तस्य वाग्वामृतेन यन्त्रितो वशीकृ ५८

त

भा·स· अध्यात्मचक्षुषा अन्तर्दृष्ट्या भवान् वेदे वेत्ति आर्षाणि ज्ञानिनां समतानन्तु भवान् इहमिति पदं ऊँत देवान् न त्वमी होपरमयोः
५७ प्रवृत्तिनिवृत्त्योः पदानि स्थानानि फलानीत्यर्थः १८ वेदे स्मरेत् तु यस्मिन् हृदि प्रविष्टः सन्न ज्ञानं धुनोति अर्कोदयो यथा दृ
ष्टीन् १९ यथा श्रुतमित्येव हन्यपरिहारापोक्त २ लोक एकमेव प्रवर्त्तते त्वं तु निहत्य सन् किं शेषमिति पदं ऊँत त्वदत्त

ब्रह्मणा उवाच वेदेव मसुरश्रेष्ठ भवान् न्यायसंमतः ईहोपरमयोर्नॄणां पदान्यध्यात्मचक्षुषा १८ यस्मिन्ना
रायणो देवो भगवान् हृद्गतः सदा भक्त्या केवलयाज्ञानं धुनोति ध्वान्तमर्कवत् १९ अथापि श्रुणु मे प्रश्ना
स्तवरायन्न पथा श्रुतं सभाषणीयोसि भवानात्मनः शुद्धिमिच्छता २० नृलोकया भवबाहिन्या योगेयः
नो कामेश्वरस्या कर्माणि कार्यमोदनानां योनिषु योजितः २१ यदृच्छया लोकमिमं प्रापितः कर्मभि
र्भ्रमन् स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं तिरश्चां पुनरस्य च २२ अत्रापि दंपतीनां च सुखायान्यापनुत्तये क
र्माणि कुर्वतां दृष्ट्वा निवृत्तोऽस्मि विपर्ययं २३

स्येति चतुर्भिः भवप्रवाहकारिण्याप्रकोपित्वेन विविमेयेः पुरुषि
तु महाकामयान्तयाकर्मसु प्रवर्त्यमानो हं पूर्वं नानायोनिषु प्रवेशितः २१ तदैवेभ लोकं मनुष्यदेहं प्रदृष्ट्या प्रा
पितः कथं भूतं लोकं धर्मेण स्वर्गस्य द्वारं साधनं अधर्मेण तिरश्चां सूकरादि योनिद्वारं मिश्राभ्यां नाभ्यां पु
नरस्य मनुष्यस्य द्वारं सर्वयोनिवृत्त्या अपवर्गस्य द्वारमित्यर्थः २२ अत्रापि मनुष्यत्वेपि अन्यापनुत्तये
ष्य। दुःखनिवृत्त्ये विपर्यये दृष्ट्वा निवृत्तोऽस्मि २३

ननु प्रवृत्त्याकदाचित्सुखस्यापि निवृत्याकिंस्यादिति चेत्तत्राह सुखमस्यजीवस्य स्वरूपमेवतद्दिकिंनप्रकाशते नत्वाहसर्वैर्मिलितैर्नोनीलितैः सर्वक्रियानिवृत्तौस्वतएवप्रकाशतइत्यर्थः भोगाश्च मनस्पर्शिनःमनोरथान् अज्ञाननात्तानू इच्छास्वस्यापि निरस्य मास्मीत्यर्थः नहि करावित्कश्चिद्भूते तत्राह सविशानू धारयभोगान्न भुंजान इत्यर्थः २४ रागबंधे कोपिसंसारं नआप्नुयात्तत्राह दुःस्थेनहात्मन. सुखात्मकरूपं स्वार्थसाध्यमित्येव मतपुरुषार्थविसम्

सुखमस्यात्मनोरूपं सर्वे हो परतिस्त्वनु मनःसंस्पर्शीनानरष्टोभोगाश्च स्वस्यापि सविशालू २४ इत्येनहात्मनः स्वार्थसंतोवि सम्यस्यैवपुमानू विचित्रामसनिहेनेघोरा मात्रानिसंस्मृतिं २५ नलनइरुवेश्म तिवावोनो जलकाम्यया मृगतृष्णासुधाभावेन्नवान्यत्रार्थेन्ककुस्वतः २६ देहादिमिर्यतंत्रे रात्मनः सुखमीहतः दुःखात्मयवानो इास्यक्रियामोघाःफलाःफलाः २७ आध्यात्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्यकर्हिचित् मर्त्यस्य कृच्छ्रोपनतैरर्थैः कामैः क्रियेत किं २८ पश्यामि धनिनां क्लेशं लुब्धानामजितात्मनां भयादलब्धनिद्राणां सर्वतोभिविशंकिनां २९ लब्धसत्त्वाचिह्नेते २५ एतदेवदृष्टांतेनसमर्थयन्ति जलमि ति मृगतृष्णेव सत्वेदृष्ट्वा तत्र दिवि जलकाम्ययाजलेच्छयास्वत आत्मस्वरूपादन्यत्रपुरुषार्थं पश्यन् २६ एवं स्वनिरूढम्भवकारणमुक्त्वा विपर्ययदृष्टेनिपतुर्कं नहि देहादिभिर्दारादिभिरितिपद्ध्याभि. इहतः इच्छतः ममो शस्यनिर्द्वं सस्यपुन पुनःआरब्धाः क्रियामोघाविफलाएव भवंति २७ क्रियाणांसफलत्वेपिसफलंस्यानु प्र पंचेनमाह आध्यात्मिकादिभिरिति मर्त्यस्य मरिष्यतः कृच्छ्रेणदुःखेनोपनतैः प्राप्तैः २८ कृच्छ्रं दिने व प्राप्तैः

भा॰स॰ मयप्रपञ्चपतितजनानिति स्वस्मान्नजस्तवकथचित् त्यागभोगविस्मरणादिनानाश॰ स्यादिति प्राणवतामर्थवता
४८ चभयमित्य ३० अतोऽनर्थहेतुत्वात्प्राणार्थयोः स्पृहा न कार्यमाह शोकेति ३१ नन्वेवमन्यथानुभवतो यदि केचिद्वि
रज्यते न च यथालाभेन तुष्यन्ति त्वं तु कथं वैराग्यादिकं प्राप्तोसीत्यत आह मधुकारेति मधुमक्षिकाजगरौ यथो॰

राजतश्चौरतः शत्रोः स्वजनात्पशुपक्षितः । अर्थिभ्यः कालतः स्वस्मान्नित्यं प्राणार्थवद्भयम् ३० शोकमोह
भयक्रोधरागक्लैब्यश्रमादयः । यन्मूलाः स्युर्नृणां जह्यात्स्पृहां प्राणार्थयोर्बुधः ३१ मधुकारम
हासर्पौ लोकेस्मिन्नो गुरूत्तमौ । वैराग्यं परितोषं च प्राप्ता यच्छिक्षया वयम् ३२ विरागः सर्वकामेभ्यः शि
क्षितो मे मधुव्रतात् । कृच्छ्राप्तं मधुवद्वित्तं हत्वाप्यन्यो हरेत्पतिम् ३३ अनीहः परितुष्टात्मा यदृच्छोप
नतादहं । नो चेच्छये बह्वहानि महाहिरिव सत्ववान् ३४ क्वचिदल्पं क्वचिद्भूरि भुंजेऽन्नं स्वादु स्वादु वा
क्वचिद्भूरिगुणोपेतं गुणहीनमुत क्वचित् । श्रद्धयोपहृतं क्वापि कदाचिन्मानवर्जितं ३५ भुंजे भुक्त्वाथ
कस्मिंश्चिद्दिवानक्तं यदृच्छया ३६ क्षौमं दुकूलमजिनं चीरं वल्कलमेव वा । वसेन्यदपि संप्राप्तं दिष्टभुक्
तुष्टधीरहं ३७

शीतयाहृत्तपर्णलोचनमा ३२ मधुकराच्छिक्षितमाह विरागइति विजयति हत्वाप्यन्यो विज हरेदित्येवं ३३
अजगराच्छिक्षितमाह अनीह इति सत्ववान् धैर्यवान् ३४ पीनत्वे हेतुं बरन्न् यदृच्छया प्राप्तान्यपि तो अथ
क्षपति क्वचिदल्पमिति षड्भिः ३५ ३६

आश्वपदे ५ भाद्रपदेऽहा मपक्षीय २३ शुक्लपक्षेऽक्षय तृतीयायामित्यर्थ हे मंतशिशिरे च माघे शीर्षोरिमासचतुष्टये ऽपियाश्वन सोऽष्टका
स्तासु २ सप्तस्वपीपौषो मासिएका न्यूनवृद्धो मेवानुभति नथमासश्रौ शिनश्चमास नाम इति निमित्तेन स्त्रा शिष्यमानियता
स्तु तदा तद्दैकेश्वि कोऽष्टापुष्यपुत्रकोयाशोमासी पौषी समालभ्य चैत्रमा नाम्नासपौषो माघाघा श्वैव मेकाष्टकापरेदति ३ अनुष्टे
याश्वयुगा उत्तराफाल्गुनी उत्तराषाढा उत्तराभाद्रपदा वा द्वादश्यामृदा स्यात आस्तेत तत्र काद्रशी वायर्द्स्यात तदा च जन्मक्षे १

कुर्याद्दापरपक्षीय मासि प्रोष्ठपदे द्विज. श्राद्धं पित्र्यां मघायाश्च तद्धनो चविन्ते वान् १८ अयने विषु
वे कुर्याद्व्यतीपाते दिन क्षये, चन्द्रादित्योपरागे च द्वादश्यां श्रवणेषु च १ तृतीयायां शुक्लपक्षे नवम्या
मथकार्त्तिके चतस्रष्वप्यष्टकासु हेमंत शिशिरे तथा २ माघे च सितसप्तम्यां मघायाकासमागमे श्रद्धा
याचानुमत्यां वा मास नक्षत्रेष्वपि ३ द्वादश्यामनुराधास्याच्छ्रवणास्तिस्र उत्तरा तिस्रष्वष्टकाद
शी चामा जन्मर्क्षे श्रोणायोगयुक् १९ नदस्तेष्वपसःकालान्मृतश्चेपात्रि वर्द्धनाः कुर्यात्सर्वात्मनेतेषु
श्रेयो मोघं तदायुषः २० एषु स्नानं जपो होमो व्रतं देवद्विजार्चनं पितृदेवनृभूतेभ्यो यद्दत्तं तद्धनश्वरं २१

श्रोणायोगयुक् जन्मनक्षत्रस्य श्रवणस्य वा योगे नयुक्ते दिने यदा योगग्रहणसंबंधबाहुल्यार्थं १९ न केवलं श्राद्धस्यैवै
तेकाला किंतु धर्मान्तरस्येत्याह नते एन दरतिद्वाभ्याम तदेव श्रायुषः अमोघसाफल्यमित्यर्थः २० संस्कारकाल
इत्यायाः पुंसवनादि अपत्यस्य जातकर्मादि आत्मनो यज्ञदीक्षादि मृताहश्च सावत्सरिकं यदा अन्यस्मि
न्नपि अभ्युदयार्थे कर्माणि अपि कुर्यादित्यनुषंगः २२

[illegible]

गी॰स॰ २३ यत्र यस्मिन् सर्वमेतच्चराचरमस्ति तस्य भगवतो बिंबम् एतस्मात् यत्र लभ्यते स वै पुण्यतमो देशः २४ चर्हैरसू
मे राश्रितानि २५ सीतायां रामस्य चाश्रमश्चादिर्येषां ह यो पृथक्कृत्य हरेर्वियोगकालाभिप्रायेण अर्चाश्रिताश्च स्थिरप्रति

अथ यद्देशान् प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेय आवहान् २३ स वै पुण्यतमो देशः सत्पात्रं यत्र लभ्यते बिंबं
भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरं २४ यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविद्यादयान्वितम् यत्र यत्र हरेरर्चा
स देशः श्रेयसां पदम् यत्र गंगादयो नद्यः पुराणेषु च विश्रुताः सरांसि पुष्करादीनि क्षेत्राण्यर्हाश्रि
तान्युत २५ कुरुक्षेत्रं गयशिरः प्रयागः पुलहाश्रमः नैमिषं फाल्गुनं सेतुः प्रभासोऽथ कुशस्थली
वाराणसी मधुपुरी पंपाबिंदुसरस्तथा नारायणाश्रमो नंदा सीतारामाश्रमादयः सर्वे कुलाचला रा
राजन्महेन्द्रमलयादयः एते पुण्यतमा देशा हरेरर्चाश्रिताश्च ये २६ एतान् देशान्निषेवेत श्रेय
स्कामो ह्यभीक्ष्णशः धर्मो ह्यत्रेहितः पुंसां सहस्राधिफलोदयः २७ पात्रं त्वत्र निरुक्तं वै कविभिः
पात्रवित्तमैः हरिरेवैक उर्वीश यन्मयं वै चराचरं २८ देवर्ष्यर्हत्सु वै सत्सु तत्र ब्रह्मात्मजादिषु राजन्
यदग्रपूजा मतः पात्रतयाच्युतः २९

माश्रिता पूर्वं मु शालग्रामशिलाद्यर्चनरेश चक्रदत्य पोन … २६ अत्र शत्रुई हितः कृतः सहस्रगुणमधिकस्य ६१
फलस्योदयो यस्मात्तस्मात् २७ हरिरेव पात्रं निरुक्तं निश्चितम् २८ तदेव हरेर्देव ऋषि च अर्हत्सु च … पाया
गादिसिद्धेषु ब्रह्मात्मजादिषु सनकादिषु अपि सत्सु तत्र … सभायां … अच्युत एव पात्रतया संमतः २९

नन्वेवं सर्वानुमोदनेन विज्ञस्य प्रसंगात्कुतो जीवनं कुतो वा कर्मकरणं तत्राह दिव्यमित्यादिभिः जानधान्यादि भौमं मणिमानादि दिव्यादि
आन्तरिक्षं अकस्मादेव प्राप्तं एवं स्वतश्च अच्युतनिर्मितं दैवलब्धं यत् एतत्पूर्वोक्तं कर्मादि ६ दैवाद्भूरिलाभे जाते पि तत्रा-
भिमानो न कार्य इत्याह यावदिति भ्रियेत पूर्यते ७ अन्तरं कमपि स्वगृहे तेजवा प्रविश्य भुंजानं न वारयेदित्याह मृगे-
ति मर्को मर्कटः सरीसृपः सर्पः मक्षिकाश्चैते पुत्रवदेषामन्तरं नास्ति ८ अतिकृच्छ्रेणायासेन न भजेत किंतु यावद्दैवप्रापितं

दिव्यं भौमं चान्तरिक्षं वित्तमच्युतनिर्मितं तत्सर्वमुपभुंजान एतत्कुर्यात्स्वतो बुधः ६ यावद्भ्रियेत जठरं
तावत्स्वत्वं हि देहिनां अधिकं यो ऽभिमन्येत स स्तेनो दण्डमर्हति ७ मृगोष्ट्रखरमर्काखुसरीसृप्खगम-
क्षिकाः आत्मनः पुत्रवत्पश्येत्तैरेषामन्तरं कियत् ८ त्रिवर्गं नातिकृच्छ्रेण भजेत गृहमेध्यपि यथा-
देशं यथाकालं यावद्दैवोपपादितं ९ आश्वाघान्तेवसायिभ्यः कामान्संविभजेद्यथा अप्येकामात्म-
नो दारां नृणां स्वत्वग्रहो यतः १० जह्याद्यदर्थे स्वप्राणान्हन्याद्वा पितरं गुरुं तस्यां स्वत्वं स्त्रियां जह्या-
द्यस्तेन ह्यजितो जितः ११

तावदेव भजेत् ९ श्वानश्च अघाश्च पतिताः अन्तेवसायिनश्चंडालादयः तानभिव्याप्य यथार्हं कामान्संविभजेत् स्वभो-
ग्यानपि विभजेदित्याह अप्येकामात्मनो दारां भार्यामपि संविभजेत् अतिथिशुश्रूषणे नियुञ्ज्यात् स्वस्य शुश्रूषार्थे येन यस्यां च
नृणां स्वत्वग्रहः ममत्वमभिनिवेशः। तामेकामपि संविभजेत् अतिथ्यादिशुश्रूषणे नियुञ्जीतेत्यर्थः नन्वयं धर्मः कथं पृथा
हि संविभजेदित्युक्तत्वात् १० एवं चेत्तेन स्वशरीरं ... न्यादि न्याह यदर्थे यस्मिन्नित्ति अन्यैरजितोपीश्वरस्तेन स्त्रियो

भा॰स॰ १६७) कथमेवं तस्यास्त्वाभिमानस्य कुशका। तत्र विचारो गेत्याह कृमिविट्भस्मनिष्ठापर्यवसानेन मलो यस्य तदीया देहापरि र निर्यस्य सा स्वमहिम्ना न सोपि छादयति तिना था १२ किंच सिद्धैर्बलब्धैः यज्ञावशिष्टार्थैः पञ्चयज्ञशेषैर न्नादिभिः महतां निवृत्तानां १३ एतद्विवृण्वन्नाह देवादीन् पञ्चयज्ञदेवता॰ आत्मानं च एवं पृथक् पुरुषमन्तर्यामिणं

कृमिविड्भस्मनिष्ठान्तं क्वेदं तुच्छं कलेवरं क्व तदीयरतिर्भार्या क्वायमात्मा नभश्छदिः १२ सिद्धैर्य
ज्ञावशिष्टार्थैः कल्पयेद्वृत्तिमात्मनः शेषे स्वत्वं त्यजन् प्राज्ञः पदवीं महतामियात् १३ देवानृषीन्नृभूता
नि पितॄनात्मानमन्वहं स्ववृत्त्यागतवित्तेन यजेत पुरुषं पृथक् १४ यर्ह्यात्मनोऽधिकाराद्याः सर्वाः
स्युर्यज्ञसंपदः वैतानिकेन विधिना अग्निहोत्रादिना यजेत् १५ न ह्यग्निमुखतोऽयं वै भगवान्स
र्वयज्ञभुक् इज्येत हविषा राजन् यथा विप्रमुखे हुतैः १६ तस्माद्ब्राह्मणदेवेषु मर्त्यादिषु यथार्हतः

तैस्तैः कामैर्यजस्वैनं क्षेत्रज्ञं ब्राह्मणाननु १७

मेवयजेत १४।१५ न पुनरग्निर्विधायज्ञार्थं कार्यं इत्याह नही ति विप्रमुखैः हुतैरन्नादिभिर्यथा इज्येत न तथा अग्निमुखतो हविषा इज्येत १६ ब्राह्मणेषु देवेषु च पञ्चयज्ञदेवतासु मर्त्यादिषु अन्येष्वपि निरेषु प श्वादिषु च क्षेत्रज्ञमन्तर्यामिणं ब्राह्मणाननु मर्त्यादिषु यजन्ते ब्राह्मणयजनानन्तरमन्येषु यजस्व यो तेर्ब्राह्मणाननयस्यतः १७

म

भा॰स॰ कर्मनाहत्य पश्चापि व्याचष्टे धर्मबाधः धर्मबुद्ध्यापि यस्मिन् क्रियमाणे स्वधर्मबाः अन्यस्याऽऽदिष्टोऽन्यस्य परध
६६ र्मः उपधर्ममिति व्याचष्टे उपधर्मस्त्विति शब्दस्य भिन्नभेदः अन्यथा व्याख्यानं यस्मिन् यथा द्राव शाब्दं भोजयेत्युक्ते दृशोऽयो
वरान्निति शब्दभेदितियाठे धर्मशब्दमात्रविशेषितिन याय ग्राह्यादिरित्युक्तेम रिय्य साग्नोरीनम् १२ स्वधर्मानुष्ठाना

व

धर्मबाधो विधर्मः स्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः उपधर्मस्तु पाखण्डो दम्भो वा शब्दभिच्छलः यस्त्विच्छया कृतः पुंभि
राभासो ह्याश्रमात्पृथक् १३ स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्टः प्रशान्तये १४ धर्मार्थमपि नेहेत यात्रार्थं
वाधनो धनम् अनीहाऽनीहमानस्य महाहेरिव वृत्तिदा १५ सन्तुष्टस्य निरीहस्य स्वात्मारामस्य यत्सुखं
कुतस्तत्कामलोभेन धावतोऽर्थेहया दिशः १६ सदा सन्तुष्टमनसः सर्वाः शिवमया दिशः शर्कराकण्टकादि
भ्यो यथोपानत्पदः शिवम् १७ सन्तुष्टः केन वा राजन्न वर्तेतापि वारिणा औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद्गृहपा
लायते जनः १८ म

ततरं धर्मभूयस्त्वार्थमपि परधर्मो नानुष्ठेयः अनुपयोगादित्याह स्वभावविहित इति १४ किंच अधनो धर्मार्थं धनं ने
हेत नावहेत् तेन धनार्थेन व्याप्रियेतेति वा देवोपपन्नेनैव स्वधर्मसिद्धेरुक्तत्वात् यात्रार्थमपि नेहेतेत्यनीतं प्रयच्छ
ति अनीहेति साहिः घट्टि॰ १५ १६ उपानहो पादयोर्यस्य स उपानत्पात् तस्य १७ गृहपालः श्वा तद्वदाचरति १८

भी·२५· धरुषात्मकमीश्वरस्वरूपम् ६ ७ इदं स्यन्यासा. हिंसायास्त्यागोयः एतादृशोऽन्योनास्ति ८ अत एवोऽन्नमाधिकारिणोवा
हानिकर्माणि त्यजन्तीत्यर्थः सदुक्तं सूत्रे अनीहानि कामाः स्वात्मदीपिते आत्मस्फूर्तिमति आत्मसंयमने जुह्वति मनोनि
यम्यनरतायतयात्म्यजन्तीत्यर्थः तदुक्तं सर्वं भक्तसूक्तौ अन्यक् स्फूर्तिर्ध्वनु निष्ठा विधानकम् सतस्यसत्त्वेऽत्र्कभन्त्य
रसस्फूर्तिः
देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मने स्वजनाय च अन्नं संविभजन्नप्यशेषं सर्वं तत् पुरुषात्मकम् ६ नरद्यादाभिसंबन्ध
इन चाद्याद्धर्मं तत्त्ववित् मुण्यत्नेः स्यात्पराप्रीतिर्यथानपशु हिंसया ७ नैतादृशः परो धर्मो नृणां सद्धर्ममिच्छ
ताम् न्यासोदंडस्य भूतेषु मनोवाक्कायजस्य यः ८ एकेकर्ममयान्यज्ञान् ज्ञानिनो यज्ञवित्तमाः आत्म
संयमनेऽनीहा जुह्वति ज्ञानदीपिते ९ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणं दृष्ट्वा भूतानि बिभ्यति एष माकरुणोहन्यादत
ज्ञो ह्यसुतृप्ध्रुवं १० तस्माद्दैवोपपन्नेन मुन्यन्नेनापि धर्मवित् सन्तुष्टोऽहरहः कुर्यान्नित्यनैमित्तिकीः
क्रियाः ११ विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः अधर्मशाखाः पञ्चेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत् १२

नन्विधूहतोऽन्यथेति ९ मामाणयधूवं हन्यादिति कुत अकरुणः तत्कुत असुतृपू प्राणतर्पक तर्हि किं अतऽत्र:
आत्मन स्त्वात्मभिज्ञ. नथाच श्रुति नतनिविदा यथरु मात्मनोऽन्यद्धु साक मनरवमूव नीहारणप्रावृतानज
ल्प्यावासुतृपउक्थशास्त्ररन्तीति १० प्रस्तुतमनुवर्णयति तस्मादिति ११ अधर्मान् वन् साहानिविद्दवम् १२

९ं तृष्णानुषा च जम. कामस्यांतं याति अन्नोदकादिरिक्तकामान्तराभावात् क्रोधस्य चान्तं याति एतस्य क्रोधस्य फलं
हिंसानस्योदयाल्लिपच्छते. दिशो जित्वापि भुवो भुक्त्वापि लोभस्यनैवान्तं याति नाम्यर्थ १७।११ इदानीं कामादिजयोपायमा
ह असंकल्पादिति चतुर्भिः. जयेदिति सर्वत्रापेक्षमन्वेति अर्थानर्थदर्शनेन तत्त्वावमर्शनात् अहं तत्त्वसंधानेन

असंतुष्टस्य विप्रस्य तेजो विद्या तपो यशः स्रवंतीन्द्रियलौल्येन ज्ञानं चैवावकीर्यते १९ कामस्यांतं हि
क्षुत्तृड्भ्यां क्रोधस्यैतत्फलोदयात् जनो याति न लोभस्य जित्वा भुक्त्वा दिशो भुवः २० पंडिता बहवो रा
जन् बहुज्ञाः संशयच्छिदः सदसस्पतयोप्येके असंतोषात्पतन्त्यधः २१ असंकल्पाज्जयेत्कामं क्रोधं का
मविवर्जनात् अर्थानर्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात् आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दंभं महदुपास
या योगांतरायान्मौनेन हिंसां कामाद्यनीहया २२ कृपया भूतजं दुःखं दैवं जह्यात्समाधिना आत्मजं योग
वीर्येण निद्रां सत्त्वनिषेवया रजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च २३ एतत्सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो ह्यंजसा

भा जयेत् २४

आन्वीक्षिक्या आत्मानात्मविवेकेन महतां सात्त्विकानां सेवया योगस्यांतरायान् लोकवार्तादीन् २२ येभ्यो भूतेभ्यो भयमा
येन तेष्वेव कृपया हितचरणेन दैवं दैवोपसर्गनिमित्तं दुःखमनः पीडादि तद्युक्तया शक्त्यैव निमनाचिफलारम सर्वमिम
निमित्तमिति आत्मजं देहजं यागवीर्येण प्राणायामादिबलेन सत्त्वनिषेवया सात्त्विकाहारादिना २३ २४ ॥ श्री

भा॰ स॰ ९६ ननु कथं गुरौ भगवत्त्वं सर्वस्य जयः स्यात् ननु स्यात् मनुष्यत्वेन नश्वरत्वात् तत्राह यस्येति मर्त्यासद्धीः मनुष्य इति दुर्बुद्धिः तस्य सर्वं श्रुतं कुंजरस्नानवद्व्यर्थं २५ ननु गुरौ पित्रादिवत् ततः नरं एव मन्यते अत आह एष वै गुरुः साक्षाद्भगवानेव लोकस्य नरोऽसाविति बुद्धिर्भ्रान्तिरित्यर्थः यद्वा नहि ननु आदेः मनुष्यबुद्ध्या प्रतीयमानोपि गुरुः भगवान् भवेत् मध्ये षष्ठी छन्दसं इत्यर्थः २६ एवं सर्वैरुपायैः कामादिवेगं जित्वा नियतेन्द्रियो भूत्वा ध्यानपरो भवेत् अन्यथा तु प्रतिसर्वं शास्त्रं वैफल्यं स्यादित्याह षड्वर्गेति

यस्य साक्षाद्भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ मर्त्यासद्धीः श्रुतं तस्य सर्वं कुंजरशौचवत् २५ एष वै भगवा
टी॰ न्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रिर्लोको यं मन्यते नरम् २६ षड्वर्गसंयमैकान्ताः सर्वा नि
यमचोदनाः तदन्ता यदि नो योगानावहेयुः श्रमावहाः २७ यथा वार्त्तादयो ह्यर्था योगस्यार्थं न बिभ्र
ति अनर्थाय भवेयुस्ते पूर्तमिष्टं तथासतः २८

सर्वा अपि नियमचोदना दृष्टापूर्त्तादिविषयाः षड्विंद्रियवर्गस्य संयम- तस्मिन्नेवैकस्मिन्नन्तो यासां ता तदेकपरा इत्यर्थः न च तावतापि चरितार्था इत्याह तदन्ता सत्योपि यदि योगान् धारणाध्यानसमाधीन् नो आवहेयुः न साधयेयुः तर्हि केवलं श्रमावहा एवेत्यर्थः २७ एतदेव दृष्टान्तेनाह यथा वार्त्तादय इत्यादि अर्था तत्फलानि च योगस्यार्थं मोक्षं न साधयन्ति प्रत्युत अनर्थाय संसारायैव असतो बहिर्मुखस्येष्टापूर्तादयोपि तथा २८

एवंयोगयुक्तोपियदिकदाचिद्विघ्नचित्तंविक्षिप्येततस्यकृत्यमाह यश्चित्तस्यविजयेयत्नउपयुक्तःयतिश्चेत्स्यात्तन्यमेत तथाचस्मृतिः दृष्टा
हतस्याहंस्थैर्य्यध्यानंभगाविकाराणाम् जलानिचाग्नहीस्थसन्यसेदविचारयन्निति मिताशनंमितमशनंयस्य इच्छत्समागायस्यसः
सुखंयथाभवत्येवमासीत ओमिति समुच्चारयन्नितिशेषः २८।२९।३० एवमनिशमभ्यसतस्तस्ययतेश्चित्तंनिर्वाणंशांतिंयाति ३१ ननुपुनर्वि

यश्चित्तविजयेयत्नःस्यान्निःसंगोपरिग्रहः एकोविविक्तशरणोभिक्षुर्भैक्षामिताशनः देशेशुचौसमेराजन्संस्थाप्या-
म सनमात्मनः स्थिरंसुखंसमंतस्मिन्नासीतर्ज्वंगउंमिति २९ प्राणापानौसंनिरुंध्यात्पूरकुंभकरेचकैः यावन्मनस्त्यजेत्का-
मान्स्वनासाग्रनिरीक्षणः ३० यतोयतोनिःसरतिमनःकामहतंभ्रमत् ततस्ततउपाहृत्यहृदिरुंध्याच्छनैर्बुधः ३१ ए-
वमभ्यसतश्चित्तंकालेनाल्पीयसायतेः अनिशंतस्यनिर्वाणंयात्यनिंधनवह्निवत् ३२ कामादिभिरनाविद्धंप्रशांताखि-
लवृत्तियत् चित्तंब्रह्मसुखस्पृष्टंनैवोत्तिष्ठेतकर्हिचित् ३३ यःप्रव्रज्यगृहात्पूर्वंत्रिवर्गावपनात्पुनः यदिसेवेत
तान्भिक्षुःसवैवांताश्यपत्रपः ३४

किंचोन्नत्याह कामादिभिरस्पृष्टंयच्चित्तंतन्नोत्तिष्ठेत यतः प्रशांताअखिलावृत्तयोयस्य कुतः ब्रह्मसुखेनस्पृष्टम् ३३ यस्तुप्रव्रज्यांकृ
त्वापिभोगमभिलषेत्सस्यात्तंनिन्दति यइति त्रयाणांधर्मादीनांवर्गःआवपनंक्षेत्रंतस्मिन्नतस्माद्गृहात् तान्धर्मादीन् वान्ताशीहि
निंतभोजीनिर्लज्जश्चसः ३४

भा॰स॰ नचेदमघटितं दृष्टत्वादित्याह य पूर्वं स्वदेहः अनात्मादिरूप स्मृतः विनिश्चित तमपुनरेन मात्मेति मत्वा श्लाघयति स्तावयं
५५ तिष्ठति ३५ यतिमुपलक्षणीकृत्यान्यानपि स्वधर्मत्यागिनो निन्दति गृहस्थस्येति द्वाभ्यां ३६ नचात्मानं तत्त्वस्थानि ज्योतिरिन्द्रियलोलुपि
कोऽयमस्तत्राह आत्मानं परं ब्रह्म चेद्विजानीयात् ज्ञानेन धुता निरस्ता आशया वासना यस्य न स्पृशानि तो लम्पट एव न स भवतीत्यर्थः
८४ नथावस्था ति आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः किमिच्छन्कस्य कामाय शरीरमनुसंचरेदिति ३७ अत एव लम्पटेन शरीरेणालम् क

मै॰ स्वदेहः स्मृतोऽनात्मा मर्त्यो विट्कृमिभस्मसात् न तन्नामात्मसात्कृत्वा श्लाघयेत् हि सत्तमाः ३५ गृहस्थस्य क्रि
यात्यागो व्रतत्यागो वटोरपि तपस्विनो ग्रामसेवा भिक्षोरिन्द्रियलोलुता आश्रमापसदा ह्येते खल्वाश्रमविडम्ब
काः देवमायाविमूढांस्तानुपेक्षेतानुकम्पया ३६ आत्मानं चेद्विजानीयात्परं ज्ञानधुताशयः किमिच्छन्कस्य
वा हेतोर्देहं पुष्णाति लम्पटः ३७ आहुः शरीरं रथमिन्द्रियाणि हयानभीषून्मन इन्द्रियेशम् वर्त्मानि मात्रा धिष
णां च सूतं सत्त्वं बृहद्बन्धुरमीशसृष्टम् ॥

देहे रथत्वेन सदा तत्त्वज्ञानेन भवितव्यमिति समर्थयितुमात्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव चेत्यादि श्रुत्युक्तं रथरूपकं द्वारेणाह आहुरिति द्वि
इन्द्रियेशं मनोऽभीषून् रश्मीनाहुः मात्राः शब्दादीन्वर्त्मानि निगमनमार्गदेशानाहुः सत्त्वं चित्तं बृहत् देहव्यापि बन्धुरं बन्धनम् चित्तविना
हानिबद्धमिव शरीरं भवति ईशसृष्टमितिवन्धनकर्त्री चेश्वराधीनेत्यर्थः ॥

समत्वे हेतुमाह जीवराशिभिराश्रिता ब्रह्माण्डकोश एव येषां त्रिपत् सर्वजीवानामाश्रयत्वं तासु ३० तत्रैव पुरुषनाम निरुक्त्या दृ
ढयति पुराणीति नरतिर्यगादिरूपाणि पुराणि शरीराणि तानि सृष्ट्वा येषामिरूपेणाप्रविष्टत्वाज्जीवनयत्न शेते स्वत. पुरुषश्रुतिप्रसिद्ध ३१ ता
रतम्येन तिर्यगादिषु. पुरुषेषु स्वात्मदृष्टिर्नवर्त्तते तस्मात्पुरुष पात्रम् तत्रापि यावानात्मज्ञानादि यथा ईयते तपआदियो
गेन यत्र यत्र प्रतीयते तत्र स्थानपात्रतारतम्यमित्यर्थः तथा च श्रुतिः. पुरुषत्वे चाविस्तरामात्मा इत्यादि ३२ तार्हि प्रतिमादौ हरे

जीवराशिभिराकीर्ण आण्डकोशाङ्घ्रिपो महान्. तन्मूलत्वादच्युतेज्या सर्वजीवात्मतर्पणम् ३० पुराण्यनेन
सृष्टानि नृतिर्यगृषिदेवताः शेते जीवेन रूपेण पुरेषु पुरुषो ह्यसौ ३१ तेष्वेव भगवान् राजंस्तारतम्येन वर्त्त
ते तस्मात्पात्रं हि पुरुषो यावानात्मा यथेयते ३२ दृष्ट्वा तेषां मिथो नृणामवज्ञानात्मतां नृप त्रेतादिषु हरेरर्चा क्रि
यायै कविभिः कृता ३३ ततोऽर्चायां हरिं केचित्संश्रद्धाय सपर्यया उपासत उपास्तापि नार्थदा पुरुषद्विषाम्
३४ पुरुषेष्वपि राजेन्द्र सुपात्रं ब्राह्मणं विदुः तपसा विद्यया तुष्ट्या धत्ते वेदं हरेस्तनुम् ३५

एवमपि किमिति कुर्वन्तीत्यत आह दृष्ट्वेति द्वाभ्याम् मिथोऽवज्ञानमसन्मानम् तस्मिन्नात्मता बुद्धिर्येषां तेषां भावं दृष्ट्वा क्रियायै पू
जार्थम् ३३ हरिमुपासते उपासिता अपि पुरुषद्वेषिणामर्थदा न भवन्ति पुरुषेषु द्वेषहितत्वात् अर्थिनां सन्तोषापि मराधि
कारिणा पुरुषार्थप्रदा भवन्त्येवेत्यर्थः ३४ पुरुषेष्वेव ज्ञानादिभिस्तु पुनर्विशेषमाह पुरुषेष्वपीति
ज्ञानेन सुपात्रं विदुः ३५

प्रा०स० एतद्देवर्के मुत्यन्यायेन द्रहयति तन्वसेवि ३६ इति श्री सप्तमे चतुर्दशो. १४ ततः पंचदशोध्यायवर्णाश्रमनिबंधनम् सारतः
संग्रहेणाथ वर्ण्यते मोक्षलक्षणम् सर्वेषामपि भूतानां धर्मस्य सारसंग्रहार्थमध्यायारंभः तत्र श्राद्धेषु गतानु विशेषानाह कं
मिनिष्ठाद्दत्ति स्वाध्यायादिषु ... विशिष्टिता इति श्लो. १ कव्यानि पितृनुद्दिश्य देयानि दैवे च हव्यान्यपि तस्मै देया

न न्यस्य ब्राह्मणाय अन्नं कृत्स्नस्य जगदात्मनः पुनन्ति पादरजसा त्रिलोकीं दैववत्तमं महत् ३६ इति श्रीमद्भाग
वते महापुराणे पारहंस्यां संहितायां वैयासिक्यां सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारदसंवादे सदाचारनिर्णये चतु
र्दशोध्यायः १४ श्रीनारद उवाच कर्मनिष्ठा द्विजाः केचित्तपोनिष्ठा नृपापरे स्वाध्यायेन्ये प्रवचने केचि
ज्ज्ञानयोगयोः १ ज्ञाननिष्ठाय देयानि कव्यान्यानन्त्यमिच्छता दैवे च तदभावे स्यादितरेभ्यो यथार्हतः २ द्वौ दैवे
पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा भोजयेत्सुसमृद्धोपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरं ३ देशकालोचितश्रद्धाद्रव्य
पात्रार्हणानि च सम्यग्भवन्ति नैतानि विस्तरात्स्वजनार्पणात् ४ देशे काले च संप्राप्ते मुन्यन्नं हरिदैव
तम् श्रद्धया विधिवत्पात्रे न्यस्तं कामधुगक्षयम् ५

निष्ठार्हतः ... सम्बन्धेन २३ ननु विस्तारः कुतः प्रा. प्रा. ... तत्राह स्वजनानामर्पणात्
... ४ मुन्यन्नं ... हरिदैवतं ...

देहावच्छिन्नात्मा सोऽयं धिषीदधाति सा प्रतिकर्मणा जायते एवं पुनर्भवे हेतु पितृयान प्रवृत्तकर्ममार्ग इति एकशाहे भूपते ४४ पुनर्भवमत्राह एकैकश्येन प्रत्येकं क्रमेण भूत्वा भूत्वा तत्तत्स्थानलिष्यन्ते इह भूमौ जायते तत्राधिकारिणमाह निषेका दीनि अन्यत्स्त्रिया दिकार्यं वेदजन्मानन्तरमत्र इत्यर्थः ४५ निवृत्तकर्मनिष्ठस्योपासनाविशेषमुपदिशन्नर्चिरादिमा र्गेण प्राप्तिमाह इन्द्रियेष्वित्यादिना महाद्रव्य मतिशुद्धिं सायानुवीरत्वात् निमुक्तस्य निवृत्तकर्मवदर्शमन्ना इहस्थाने

एकैकश्येनानुपूर्व्येण भूत्वा भूत्वेह जायते निषेकादिश्मशानान्तैः संस्कृतो द्विजः ४५

इन्द्रियेषु क्रियायत्नान् ज्ञानेन्द्रियेषु जुह्वति ४६ इन्द्रियाणां मनस्युर्म्मीन् ज्ञाचि विवेकात्मिकं

मनः वाचवर्णसमाम्नाये नमोंकारस्वरन्यसेत् ओंकारं बिन्दौ नादे नतु प्राणे महत्य

मुं ४७

नदी यन्ते इति तर्पासु इन्द्रियव्यापाराणामिष्टापूर्तादीनामिन्द्रियेनावन्मात्रता भावयन्तीत्यर्थः एवमुत्तरत्रा पि ४६ ऊर्म्मीन् दर्शनादि सकल्परूपे मनसि वैकारिकविकारयुक्तमनो वाचि विद्यादिलक्षणमावाचाहि मन. क र्तव्यादि क्रिकार भजति वर्णानां समाम्नाये समुदाये नहि मे यत्वाहाच. स्वरे अकारादि स्वरत्रयात्मके ॐका र बिन्दौ नचनादे प्राणे सूत्रात्मनि महान्निवृत्त इतीति ४७

अग्निरिति तत्तदभिमानिन्यो देवताः ता. प्राह्णो निपूर्ववत् दिवा अहः. प्राह्णः पूर्वाह्णोऽस्तः राका शुक्लपक्षस्यान्त.
यद्वा प्राह्णो राकेति च पुराणमतम् उत्तरं उत्तरायणम् स्वराट् ब्रह्मा सर्वं चन्द्रलोकं गत्वा स भोगावसाने मोक्ष
प्रकारमाह विश्व इति विश्वः स्थूलोपाधिः स स्थूलं सूक्ष्मे विलाप्य सूक्ष्मोपाधिस्तैजसो भवति सूक्ष्मं च कारणे वि
लाप्य कारणोपाधिः प्राज्ञो भवति कारणं च सर्वसाक्षित्वेनान्वयात् साक्षिस्वरूपे विलाप्य तुर्यो भवति तेषां चव्य

अग्निः सूर्यो दिवा प्राह्णः शुक्लो राकोत्तरं स्वराट् विश्वोऽथ तैजसः प्राज्ञस्तुर्य आत्मा सम
न्वयात् ४८ देवयानमिदं प्राहुर्भूत्वा भूत्वानुपूर्वशः आत्मयाज्युपशान्तात्मा ह्यात्म
स्थो न निवर्तते ४९ य एते पितृदेवानामयने वेदनिर्मिते शास्त्रेण चक्षुषा वेद जन
स्थोऽपि न मुह्यति ५० आदावन्ते जनानां सद्बहिरन्तः परावरम् ज्ञानं ज्ञेयं वचो वाच्यं

भिचारिणः साक्षिणो लये शुद्ध आत्मा भवति मुच्यत इत्यर्थः ४८ पश्चात्तरो भूत्वा निवर्तते तथा न निवर्तत इत्यर्थः
४९ वेदेन निर्मिते ते धूममभिसंभवन्तीत्यादिना तेऽर्चिरभिसंभवन्तीत्यादिना च निरूप्यमाणे विविच्य ज्ञापिते
इत्यर्थः. जनस्थोऽपि देहस्थोऽपि न मुह्यति ५० तत्र हेतुमाह आदाविति जनानां देहादीनामादौ कारणत्वेन
अन्ते चावधित्वेन सत्त्वात् तथा बहिर्भोग्यं अन्तर्भोक्तृ परम वरं च उच्चं नीचम् ज्ञानं प्रकाश. ज्योति. प्रकाश. तत्तु स ६७
र्वमयं ज्ञानी स्वयमेव न तस्माद्व्यतिरिक्तं वस्तु किञ्चिदस्ति येन मुह्येदित्यर्थः ५१

ननु तर्हि कथं पृथगर्थस्तस्यापि प्रतीयते तत्राह. आबाधित तर्को विरोधेन सर्वेणोबाधितो ऽप आभास. प्रतिविवादे वस्तुतया यथास्थित तद्वदेन्द्रियकं सर्वमर्थविज्ञानं कल्पितं तनुपपमायेन दुर्घटत्वात् प्रत्यक्षेवाह स्थित्यादीनामपञ्च भूतानां सर्वेषु बुद्धा लक्षणसामदेहादि संघातार भयादिना मानाम ख्यानकमापि न भवति न ता वत्तेषा संघातं वस्तुनामिवतवमम् एकदेशाकर्षणेन सर्वाकर्षणानुपपत्ते. न ह्येकस्मिन् हस्ते आकृष्टे सर्वथा नाकृष्यते न च वि कारः अारथोगमवी अपि शब्दान्नपरिणामोपि कुतः स्किं स्वावयवेभ्यो वा परिणामो भ्यो वा पृथक् तदन्वितो वा न

आबाधितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्थितः। दुर्घटत्वादेन्द्रियकं तद्दृष्टं विकल्पितं ॥ ५२
स्थित्यादीनामिहार्थानां ख्यानकं न मापि हि। न संघातो विकारोपि न पृथङ्नान्वितो ऽपि वा।
५३ ध्यानवो ऽवयविताभ्यां तन्मात्रावयवैर्विना। न सुर्हसत्यवयविन्यसन्नवयवो ऽन्ततः॥ ५४

भाव रत्यत पृथक् तथा अप्रतीते न चान्वितः सकिं प्रत्यवयवसर्वोपि अन्वेति अंशेन वेदेहादे मिथ्यात्वमुक्त्वा तद्रे तूनां स्थित्यादीनामपि मिथ्यात्वमाह ध्यायन्तीति ध्यानवो महान्तः तानि तन्मात्रे तत्र्यैरवयवैर्विनासु. अवयविमात्र तेषामपि न ह्यवयव. सत्य इति चेत्तत्राह तत्कुत्र कोरेणा ऽवयविन्यसति अवयवो ऽप्यन्ततो ऽसन्नेव स्यात् अवयवि ॐ
प्रतीत्यन्यथानुपपत्तिं विना तत्सद्भावे प्रमाणाभावादित्यर्थः तदुक्तं पञ्चमस्कन्धे एवं निरुक्तं क्षितिशब्दवृत्तमिसा ५

वादो ऽवयविमात्रपि देहानु क्षि. स्यात् हि ती येन स्यात् शागी कारे मत्य न न स्यात् स्यात् अन्तो मृषैवेन्यर्थः ५४ एवं

भा०त० नन्ववयविनोऽभावे आरामादिषु कल्यादिबुद्धिः स्यादेवरन्तरे इति प्रत्यभिज्ञानं न स्यात् तदुक्तं मेहे. आविर्भावतिरोभा
भावधर्म्म केष्वनवाच्यमत् न इत्यतिनत्राह स्यादिति वस्तुनः परमात्मनो विकल्पे भेदे सति यद्वा वस्तुनो विद्य
६८ याविकल्पे सति पूर्वापूर्वापरयोः सादृश्यात् भ्रमः स्यात् स च नावरैव यावद्धीनिवृत्तिः ननु सर्वमिथ्यात्वे शा
स्त्रस्य विधिनिषेधता कथमित्यत आह जाग्रत्स्वापौ यथा स्वप्ने तथेति ५४ इदानीं मुक्तिमेवाद्वैतभावनात्रयोपदेशं

स्यात्सादृश्यभ्रमस्तावद्विकल्पे सति वस्तुनः जाग्रत्स्वापौ यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधता
५५ भावाद्वैतं क्रियाद्वैतं द्रव्याद्वैतं तथात्मनः वर्त्तयन्स्वानुभूत्येह त्रीन् स्वप्नान्धुनुते मुनिः
५६ कार्यकारणवस्त्वैक्यमर्शनं पटतन्तुवत् अवस्तुत्वाद्विकल्पस्य भावाद्वैतं तदुच्यते ५७
यद्ब्रह्मणि परे साक्षात्सर्वकर्मसमर्पणं मनोवाक्तनुभिः पार्थ क्रियाद्वैतं तदुच्यते ५८

मः

न करोतु भावाद्वैतमिति त्रिभिः वर्त्तयन्नालोचयन् स्वानुभूत्या आत्मनस्त्वानुभवेन त्रीन् जाग्रदादीन् त्रयमा
यमयस्त्रय स्वप्ना इति श्रुतेः यद्वा वस्तुभेदबुद्धिरेकः स्वप्नः तत्तत्साधनदधिकारभेदेन कर्मभेदबुद्धिरिति द्वि
तीयः ततो मत्कर्म साधितमेतत्फलं ममैव भोग्यमिति तृतीयः तान् धुनुते निवर्त्तयति ५६ कार्यकारणयोर्वस्त्वै
क्यमर्शनं आलोचनं तन्तुरेव न पट इति ५७ मनोवाक्तनुभिः कृतानां कर्मणां समर्पणं ते समर्पणमिति ब्र

आत्मनः स्वस्य भार्यादीनां च स्वार्थश्च कामश्च तयोः देहादीनां पञ्चभूतात्मकत्वे भोक्तृत्व परमात्मत्वेनाभेदालोचनेना ऽर्थकामयोरैक्यदर्शनमित्यर्थः । ५९ उक्तानामन्यधर्माणां संक्षिप्याह यदिति यस्य द्रव्यं येन वा येन यतः प्रकाशात् ६० अनुत्तमुपसंहरति एतैरिति अस्य श्रीकृष्णस्य गतिं तद्भक्तिभाङ् नरः । ६१ एतच्च सर्वसाधारणमुक्तं भक्तस्य

आत्मजायासुतादीनामन्येषां सर्वदेहिनाम् यत्स्वार्थकामयोरैक्यं दृष्ट्वाऽद्वैतं तदुच्यते ५९
यद्यस्य वाऽनिषिद्धं स्याद्येन यत्र यतो नृप स तेनेहेत कार्याणि नरो नान्यैरनापदि ६० एतैर
न्यैश्च वेदोक्तैर्वर्तमानः स्वकर्मभिः गृहेऽप्यस्य गतिं यायाद्राजंस्तद्भक्तिभाङ्नरः ६१ य
था हि यूयं नृपदेव दुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनः प्रभोः यत्पादपङ्केरुहसेवया भवान
हारषीन्निर्जितदिग्गजः क्रतून् ६२

तु भक्तिरेव पुरुषार्थहेतुरिति पाण्डवानेव लक्ष्यीकृत्याह यथाहीति हे नृपदेव नृपेश्वरे देवेश्व सहायेर्दुस्त्यजादि तिवा आत्मनः श्रीकृष्णादेव प्रभोर्हेतोः उत्तरतार्थः उत्कर्षेणा नरतेत्यर्थः यथा यथा नत् तमेव भजते तिशे ष यद्वा यथा आपद्गणादुत्तीर्णास्त्वं यथा च क्रतून् अहार्षीत् तथा श्रीकृष्णदेवानारकान् संसारादुत्तरतेत्यर्थः ६२

भा॰स॰ श्रीकलसेवामहनामवज्ञया ज्ञमतिनतस्पयाचामि... निदर्शयन्पूर्वहजन्मनमाह अहमिति सार्द्धैः पंचभिः नाम्नाउपबर्हणः
६९ पेशलं सौकुमार्यम् स्वपारिभिः प्रियदर्शनः मस्य ६३ ६४ तद्विद्वान् विद्वान् अभिज्ञ सन् गायन्नेव गतः. ६५ ६६

अहं पुराभवं कश्चिद्गन्धर्व उपबर्हणः नाम्नाऽतीते महाकल्पे गन्धर्वाणां सुसंमतः रूपपेशल माधुर्यसौगंध्यप्रियदर्शनः स्त्रीणां प्रियतमो नित्यं मत्तस्तु पुरलंपटः ६३ एकदा देवसत्रे तु गंधर्वाप्सरसां गणाः उपहूता विश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ६४ अहं च गायंस्तद्विद्वान् स्त्रीभिः परिवृतो गतः ज्ञात्वा विश्वसृजस्तन्मे हेलनं शेपुरोजसा ६५ याहि त्वं शूद्रतामाशु नष्टश्रीः कृतहेलनः ६६ तावद्दास्यामहं जज्ञे तत्रापि ब्रह्मवादिनाम् शुश्रूषयानुषंगेण प्राप्तोऽहं ब्रह्मपुत्रताम् ६७ धर्मस्ते गृहमेधीयो वर्णितः पापनाशनः गृहस्थो येन पदवीमंजसा न्यासिनामियात् ६८ यूयं नृलोके बत भूरिभागा लोकं पुनाना मुनयोऽभियन्ति येषां गृहानावसतीति साक्षाद्गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिंगम् ६९

६७ ६८ त्वत्कृतार्थभवेतिहर्षेण पुनः पूर्वश्लोकानेवपठति यूयमिति श्लोकस्य त्रयम् ६९ ६९ ६९ ६९।

भा०स० ७०।७१।७२।७३।७४ इति श्रीश्रीधरस्वामिविरचितायां भावार्थदीपिकायां सप्तमस्कंधे सबोधिन्यां पञ्चदशोऽध्यायः

१० स वा अयं ब्रह्म महद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियः सुहृद्वः खलु मातुलेय आत्माऽर्हणीयो विधिकृद्गुरुश्च ७० न यस्य साक्षाद्भवपद्मजादिभी रूपं धिया वस्तुतयोपवर्णितं मौनेन भक्त्योपशमेन पूजितः प्रसीदतामेष स सात्वतां पतिः ७१ श्रीशुक उवाच इति देवर्षिणा प्रोक्तं निशम्य भरतर्षभः पूजयामास सुप्रीतः कृष्णं च प्रेमविह्वलः ७२ कृष्णपार्थावुपामंत्र्य पूजितः प्रययौ मुनिः श्रुत्वा कृष्णं परं ब्रह्म पार्थः परमविस्मितः ७३ इति दाक्षायणीनां ते पृथग्वंशाः प्रकीर्तिताः देवासुरमनुष्याद्या लोका यत्र चराचराः ७४ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारदसंवादे सदाचारे पञ्चदशोऽध्यायः १५ ॐ

॥१५॥ संवत १८०१ मिति वैसाख कृष्ण १२ त्रयोदश्यां पागुरवासरायान्वितायां समाप्तोऽयं सप्तमस्कंधः ॐ १०